

ISBN 966-7242-95-4

РАРИТЕТНА ФАУНА ЗАКАРПАТТЯ. ХРЕБЕТНІ ТВАРИНИ

РАРИТЕТНА ФАУНА ЗАКАРПАТТЯ

РАРИТЕТНА ФАУНА
ЗАКАРПАТТЯ

**

ХРЕБЕТНІ ТВАРИНИ

ТРАНСКАРПАТТЯ

**О. Луговой
А. Ковальчук**

**РАРИТЕТНА ФАУНА ЗАКАРПАТТЯ
ХРЕБЕТНІ ТВАРИНИ**

Ужгород - 1999-2000

ББК Е685(47)ЗАК:Е69
Л 83
УДК 591.9+596/589(47)ЗАК

ЛУГОВОЙ О., КОВАЛЬЧУК А.

**Раритетна фауна Закарпаття. Хребетні тварини.
– Ужгород, 1999-2000. – 121 с. 88 кол., 2 ч.-б. іл. (Сер.
Раритетна фауна Закарпаття. – Кн.1).**

У доступній формі подана інформація про рідкісні види хребетних тварин, деякі з яких знаходяться під загрозою зникнення в нашому краї. Окрім характерних ознак, поширення та біології розглядаються також несприятливі фактори та пропонуються заходи щодо охорони таких видів. Книга містить 78 описів тварин.

Для викладачів біології, працівників національних парків та заповідників, членів природоохоронних громадських організацій, натуралістів.

Рецензенти:

Віталій Поліщук

Людмила Шевцова

Володимир Мальцев

Рекомендовано до друку Вченою радою Карпатського ЕкоКлубу “Рутенія”

© Луговой О., Ковальчук А.

© Карпатський ЕкоКлуб “Рутенія”

ISBN 966-7242-95-4 © Ідея серії Ковальчука А.

ПЕРЕДМОВА

У цій книзі йдеться про хребетних тварин. На відведеній нам площі неможливо описати всіх рідкісних хребетних тварин регіону. Таких забагато. Є немало тварин, серед яких окремі види за зовнішнім виглядом дуже схожі (наприклад, різні кроншнепи). В таких випадках подається опис та малюнок найбільш характерного з них і коротке повідомлення про інші види групи.

Реферати на тварин з класів Круглоротих (Cyclostomata), Риб (Pisces) та Плазунів (Reptilia) написані доктором біологічних наук А.А.Ковальчуком, Земноводних (Amphibia) – А.А.Ковальчуком та О.О.Луговим, Птахів (Aves) та Ссавців (Mammalia) – кандидатом біологічних наук О.Є.Луговим.

Серед хребетних тварин, що занесені до Червоної книги України (1994) є немало видів, які в Закарпатті, на відміну від інших регіонів країни, досить звичайні й поширені. Водночас у згаданій книзі відсутні деякі рідкісні у нас види, звичайні на сході або півночі України. Так, до “Червоної книги України” потрапив глухар, але відсутній тетерев, занесена саламандра, але не вказана квакша, є харіус, а відсутня чехоня і т. д., хоча в межах Закарпаття численніші якраз перші види з названих пар. З точки зору охорони місцевої фауни ми, в першу чергу, повинні знати найбільш рідкісні види, що саме тут знаходяться під загрозою зникнення.

Для деяких видів важко вирішити, заносити їх у списки “червонокнижних” чи ні, тому що вони не проживають у нашому краї постійно, а тільки інколи сюди заходять чи залітають. Так, наприклад, були випадки появи у закарпатських лісах зубрів із Польщі чи Львівської області, залітали в наш край поодинокі пелікани. Як правило, про такі види ми не розповідаємо, однак опиши деяких рідкісних видів, що зустрічаються в сусідніх регіонах, і з часом можуть бути знайдені у нас, зроблені.

Для поліпшення інформативності поряд з назвою виду ставимо римськими літерами від I до IV (згідно з новою класифікацією IUCN від 1994 року) статус виду в межах області: зниклі – 0, зникаючі – I, вразливі – II, рідкісні – III, спорадичні (lower risk) – IV. Категорія “відновлені”, прийнята в багатьох подібних виданнях, нами не вживається, оскільки говорити про відновлення якихось зникаючих видів ще рано. Якщо вид занесено до Червоної книги України, то в дужках проставлено його офіційний статус. Зірочкою (*) позначені види, котрі знаходяться під охороною в Європі.

Для офіційно червонокнижних видів встановлені таксі відшкодувань у разі незаконного знищення таких тварин. Тому наявність дужок коло римських цифр автоматично виражає і штраф. На жаль, через недостатню активність та обізнаність ряду адміністративних підрозділів, пов'язаних з охороною природи, не тільки в приватних помешканнях, але й у кабінетах чиновників, а то й лісничих, можна зустріти чучела та шкіри червонокнижних видів.

Окремо стоїть питання правової безграмотності відповідальних осіб. Так, в газеті "Закарпатський калейдоскоп" від 11 лютого 1999 р. опублікована рекламна об'ява про продаж капканів, котрі, як засіб лову, можуть продаватися лише при наявності відповідної ліцензії в спеціалізованих магазинах (як зброя), а в більшості країн Європи взагалі заборонені!

А чи могли б Ви назвати випадки покарання винних у знищенні рідкісних тварин? Передбачені законом штрафи не тільки стали б на заваді бракон'єрам, але й були б суттєвою статтею поповнення місцевих бюджетів. Розпочати можна хоча б з численних рибалок, котрі облюбували р. Уж в обласному центрі. Чи провірив хто-небудь колись їхні улови? А що зроблять вони, якщо зловлять чіпа чи дунайського лосося? Кинуть назад у річку? До речі, доведено, що риба, навіть відпущена після того, як була зловлена на гачок, здебільшого гине. Отже, рибалки, як і мисливці, повинні проходити певний інструктаж, а лов риби слід зробити ліцензійним. Це теж могло б поповнити бюджет.

Шкода, але українські назви тварин ще не уніфіковані. В різних наукових працях тварин називають по-різному. Коли йдеться про види, занесені до Червоної книги України (1994) або до інших офіційних документів, ми використовуємо назви, подані в цих виданнях. В інших випадках дотримуємося назв, що використовуються в спеціальній науковій літературі. По можливості приводяться також назви, що вживаються в Угорщині та Словаччині, а також традиційні русинські назви, назви російською, англійською та німецькою мовами.

За основу для графічних комп'ютерних композицій в книзі, окрім власних матеріалів, використані рисунки Г.Н.Глікмана, В.А.Горбатова, Н.Н.Кондакова, А.Г. і В.Г.Самсонових, О.Ф.Хлудової, а також F.Wendler, G.Heinziel та A.Cepickb.

Автори висловлюють вдячність О.Д.Закривидорозі за надану допомогу у використанні фондів бібліотеки Ужгородського університету.

КЛАС КРУГЛОРОТІ - CYCLOSTOMATA

Eudontomyzon danfordi Regan III (III) Рис. 1

МІНОГА УГОРСЬКА, Минога венгерская, Вуж (пускир, пичкар, вангур), Кбррбті (Tiszai) ingola, Mihul'a potiskб, Carpathian lamprey, Donauneunauge

Таксономія. *Petromyzonidae*.

Ознаки. Довжина видовженого, веретеноподібного, тонкого, циліндричного тіла 18-27 см (макс. 30 см). Два спинних плавці не торкаються один одного. Над верхньощелепною дощечкою є більше 5 рядів (звичайно 8-11) дрібних рогових зубів. Забарвлення сірувато-буре до попелясто-сірого, живіт білий або жовтуватий.

Біотоп. Неглибокі передгірні та гірські ділянки річок, потоків та струмків з кам'янистим, піщаним або мулистим дном, так звана зона марени та форелі. Частіше зустрічається в зоні діючих деревообробних підприємств, водяних млинів.

Поширення. Ендемік середньої та нижньої частини басейну Дунаю. Не зустрічається лише на рівнинних ділянках річок та в стоячих водоймах.

Біономія. Немігруюча реофільна форма. Веде придонний спосіб життя. Розвиток з метаморфозом. Личинки (піскорийки) мають розміри від 1,8 см (тримісячні) до 17 см (чотирирічні). Їх рот тригранний, а очі покриті непрозорою оболонкою. Вони живуть у ґрунті, де живляться водоростями, бентосними організмами, детритом. На 4 році життя, наприкінці червня-серпні, личинки перетворюються в статевозрілих особин, котрі не живляться аж до березня-квітня наступного року. В цей час стравохід хоч і добре розвинений, але пустий. У квітні-травні мінога стає хижою: нападає на рибу, якій виїдає м'язи. Поїдає також безхребетних, залишки риб і земноводних. В проміжках між полюваннями занурюється в дно або ховається під камені. Нерест відбувається в квітні-травні, на щебенистому чи піщаному дні в умовах швидкої течії. В цей час самки присмоктуються до різних підводних предметів, а самці – до самок. Плодючість – понад 10 тис. ікринок. Ікра розноситься течією, а личинки розвиваються в спокійних річкових затоках. Тривалість життя – 6-7 років.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Зміна гідрологічного режиму та забруднення водойм. Позитивно впливає створення

іхтіозаказників.

Eudontomyzon gracilis Kux**

МІНОГА ДРІБНА, *Mihule drobna*

Таксономія. *Petromyzonidae*.

Ознаки. Морфологічно практично не відрізняється від попередньої, лише розміри дещо менші, що однак помітно лише на значних вибірках. Характерним є редукований, нефункціонуючий, лише 1,5 мм шириною стравохід.

Біотоп. Як у попередньої.

Поширення. Відома лише зі Словаччини з правих притоків басейну Тиси, звідки й була описана Куксом (Кух) в 1965 році. Окрім інших місцезнаходжень наводиться для річки Окна з масиву Вигорлат, котра разом з Ужем і Лаборцем утворює Бодрог.

Біономія. У дорослому стані, а це 8-9 місяців після метаморфозу, не живиться. Навесні наступного року ця мінога нереститься і гине.

Зауваження. У нас *E. gracilis* поки що не виявлена але її наявність дуже вірогідна, особливо, якщо зважити на морфологічну ідентичність обох вищенаведених видів міноги та відсутність серйозних іхтіологічних досліджень протягом останніх 20 років у басейні Ужа, котрий знаходиться за 10-15 км від річки Окна. З інших міног, котрі зустрічаються в Карпатах, назовемо *Eudontomyzon mariae* (Berg), котра відома з Дністра та Прута, а також *Lampetra planeri* (Bloch), відома з ізольованої популяції в одній з приток Тиси в Румунії.

КЛАС РИБИ - PISCES

Acipenser ruthenus (L.) I (II) * Рис. 1

СТЕРЛЯДЬ, Стерлядь, Кечеге (чечуга), Kecsgege, Jeseter maля, Sterlet, Sterlett.

Таксономія. *Hondrostei, Acipenseridae*.

Ознаки. Довжина невисокого, видовженого, веретеноподібного, вкритого костистими щитками тіла 35-60 см (макс. 150 см), вага 5-6 кг, (макс. 72! кг – Дніпро біля гирла р.Самари, про що повідомляє П.І.Павлов). Ці щитки розташовані в п'яти поздовжніх рядах, з яких один займає середину спини, два тягнуться по боках

** В 1988 р. синонімізований з попереднім: Renaud C.B., Holcik J. *Lampetra* (*Eudontomyzon*) *gracilis*, a synonym of *Eudontomyzon dunfordi* // Environmental Biology of Fishes. – 1988. – Vol. 23, No.1-2. – P. 127-130.

і два по краях черева. Тісно з'єднаних між собою спинних щитків нараховується 11-17. Кожен з них закінчується гострим шипом. Бокових 58-71 шт., черевних 10-18. Зустрічається форма як з тупим (*morpha kamensis* Lov.), так і з дуже гострим рилом. Рот нижній, розділений на дві половини. Має бахромчасті вусики. Живе більше 20 років.

Біотоп. Надає перевагу глибоким місцям з чистою, проточною водою та піщано-гальковим або кам'янистим дном.

Поширення. Великі ріки басейнів внутрішніх європейських морів та сибірські ріки, де зустрічається інший підвид – *A. ruthenus marsiglii* (Brandt). Є реліктові популяції в басейнах Білого та Балтійського морів. У нас середня течія Тиси та нижня течія р. Боржави. Колись зустрічалась і в Ужі. Ще в 1953 році поблизу Ворочева був виловлений екземпляр стерляді вагою 400 г.

Біономія. Тримається поодинокі біля дна. Далеких анадромних міграцій, на відміну від інших осетрових, не здійснює. Лише перед нерестом збирається групами і йде вгору проти течії на місця з щербенистим дном і швидкою течією. Зимує в ямах групами. Статевої зрілості самці досягають в 4-5 років, самки – 5-9. Нерест в квітні-травні при температурі води 10°C. Плодючість 38-140 тис. ікринок. Живиться бентосними організмами, личинками комах (симулід, тендипедид, одноденок), ракоподібними (амфіподами), зрідка – дрібною рибою. Увечері і вночі може черевом вгору жирувати на комах, що падають в річку, чи відкладають яйця біля берега (бабки, одноденки, різні комарики). Тривалість життя до 30 років.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Неконтрольований вилов та будівництво гідропоруд. Для нас залишалось загадкою раптове зникнення стерляді в Закарпатті з середини 50-их років ХХ століття. Виявляється, в цей період за мудрою вказівкою зверху з Тиси було відловлено 300 (!) статевозрілих особин стерляді і випущено в Терембле-Ріцьке водоймище. Це офіційно. А скільки неофіційно? Практика показує, що, принаймні, втричі більше. Знаючи біологію стерляді, її долю в водоймищі було неважко передбачити. А сам “захід” призвів до остаточного підриву поголів'я і так нечисленної риби.

Hucho hucho hucho (L.) П (П) Рис.2

ЛОСОСЬ ДУНАЙСЬКИЙ, Лосось дунайский, Головатиця (голавль, головень), Dunai galuca, Hlavatka podu-

najskб, Huck (danube traut), Huchen (Donaulachs)

Таксономія. *Teleostei, Clupeiformes, Salmonidae*.

Ознаки. Довжина видовженого, невисокого та досить товстого тіла 50-100 см (макс. 150 см). Голова сплющена з боків, довга, з великим ротом. У спинному плавці 4-5 твердих та 9-11 м'яких променів, в анальному – 4 тверді та 8-9 м'яких. Хвіст з добре вираженою виїмкою. Луска дрібна. Спино і боки тіла до бокової лінії темно-сірі, сріблясті, нижче бокової лінії тіло сріблясте з рожевим відливом і дрібними чорними крапками, черево біле. По всьому тілу, як правило, розкидані темні півмісяцеві й х-подібні плями. Вага звичайно до 6 кг (макс. до 50 кг).

Біотоп. Холодні, швидкі, багаті на кисень передгірні ділянки річок. Зустрічається до 600 м. н. р. м.

Поширення. Ендемік Дунайського басейну. Інтродукований в Рейн. У нас Тиса, а також середня і нижня течії Теремлі, Тересви. Ще в 1991 р. ми спостерігали молодих (2-3-річних) лососів в середній течії Ріки.

Біологія. Реофіл. Дорослі особини тримаються поодиноку на глибоких місцях нижче перепадів. Розмножується на 4-5 році життя. Перед нерестом мігрує на коротку віддаль проти течії. Нерест відбувається в березні (деколи навіть у лютому) і триває до травня. Ікру відкладає порціями протягом 2-5 діб у гнізда-ямки на чистому дні з гальки, піску або щебеню. Плодючість від 3-25 тис. ікринок. Вихід личинки через 30-35 днів. Молодь харчується водними безхребетними. Дорослі особини живляться рибами (зокрема яльцями), а також земноводними та птахами. Живе до 20 років. Неприятливі фактори та заходи охорони. Неконтрольований вилов, зміна гідрологічного режиму, забруднення водойм. Досить ефективним є штучне розведення для випуску в природні водойми, що підтверджує досвід Чехії, Словаччини та Німеччини. Зауваження. Для всіх лососевих характерна наявність невеликого жирового плавця, котрий розміщений ззаду за спинним.

Thymallus thymallus (L.) IV (II) Рис.2

ХАРИУС ЄВРОПЕЙСЬКИЙ, Хариус европейский, Рапа (рапан, пирь, пирьок, лип), Pınzes pır, Lipen tymianovя, Grayling, Gewцhnlische Desche.

Таксономія. *Thymallidae*.

Ознаки. Довжина видовженого, невисокого, злегка сплющеного з

боків тіла 25-60 см. Голова мала, верхня щелепа не заходить за передній край ока. Зуби на щелепах слабі. Передній спинний плавець довгий і широкий, строкато забарвлений. Парні плавці жовті до червоних, непарні фіолетові. Спина темна, бурувата, боки сріблясті з металевим голубим або фіолетовим блиском, черево біле. На спині і боках тіла розкидані плями. Молоді харіуси менш яскраві. У наших харіусів є золотиста смуга, яка тягнеться від коренів грудних плавців до черевних, а також золотисті смужки на боках між рядами луски. Вага, як правило, 250-300 г (макс. 3-4 кг).

Біотоп. Гірські ріки з чистою, холодною водою на висотах до 1700 м. н. р. м. (оптимум 250-850 м).

Поширення. Бореомонтанний трансєвропейський вид. Верхня, частково середня течія річок Тиси, Боржави, Ужа, Латориці, Ріки, Тересви, Терєблі.

Біономія. Реофіл. Живе невеликими зграями по 5-10 шт., старші особини – поодиноці. Статєва зрілість в Закарпатті настає на 3-4 році життя. Плодючість 1,5-6 тис. ікринок. Нерест на кам'янистому ґрунті в квітні-травні, при температурі води 5-6°C. Живиться личинками та імаго водних і навколоводних комах (особливо волохокрильців – *Trichoptera* та одноденок – *Ephemeroptera*), частково ікром та дрібною рибою. Тривалість життя до 7 років.

Несприятливі фактори та заходи охорони., Зміна гідрологічного режиму та забруднення водоєм, в меншій мірі неконтрольований лов. Можливе штучне розведення для випуску у природні водойми.

***Umbra krameri* (Walb.) I (II) * Рис. 5**

УМБРА (СОБАЧА РИБА), Пецек, Лбрі рус, Blatník tma-vá, European Mud-minnow, Hundsfisch.

Таксономія. *Umbridae*.

Ознаки. Самці дрібніші – до 8,5 см, самки – до 13 см. Тіло видовжене, валькувате, вкрите великою лускою. Бічна лінія відсутня, але на її місці проходить світла смуга. Рот маленький, зуби дрібні. Спинний плавець містить 3-4 тверді та 12-13 м'яких променів, в анальному плавці 2-3 тверді та 5-6 м'яких променів. Хвостовий плавець та хвіст заокруглені. Колір червоно-коричневий з неправильно розкиданими темно-бурими або чорними плямами. Вага риб до 30 г.

Біотоп. Стоячі або слаботекучі водойми, що заростають вищою водною рослинністю.

Поширення. Ендемік басейнів Дністра та Дунаю. Урочище Чорний (Серний) Мочар в Берегівському районі. Є дані про знаходження в басейні Латориці. В 1991 р. ми виявили малька умбри в нижній течії р. Ріка. Вірогідно, що він був вимитий з якогось прилеглого болота.

Біономія. Проживає в слабопроточних або стоячих, сильно замулених, заболочених, порослих рослинністю водоймах. Тримається невеликими зграями, під час небезпеки заривається в ґрунт. Самок трохи менше за самців. Статевозрілою умбра стає на 2 році життя. Нерест – квітень-травень при температурі води 12-16°C. Плодючість близько 3 тис. ікринок. Самка кладе ікру по 100-150 штук в невеликі ямки, які потім закопує і охороняє. Живиться донними безхребетними, частково молоддю інших риб, а також ікром. Тривалість життя – 2-4, зрідка й до 7 років.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Гідромеліорація та іригація водойм. У місцях поширення даного виду слід створити заказники.

Зауваження. Один з двох європейських видів роду. Другий – *U. pigmaea* (De Kay) інтродукований з Північної Америки в 1898 році (Франція та Німеччина). Умбру тримають в акваріумах, тому що риба досить гарна та невибаглива до кисню.

***Gymnocephalus schraetser* (L.) IV (II) Рис. 4**

ЙОРЖ СМУГАСТИЙ, Полосатый ерш, Кострешак (слинавець, смолава, мячкош, кострубач, пацарь), *Selymes durbincs*, Hrebenacka pasava, Shrdtzer

Таксономія. *Perciformes*, *Percidae*.

Ознаки. Має низьке, видовжене тіло. На зябровій кришці є довгий шип. Спинний плавець подвійний, має 17-19 твердих і 12-14 м'яких променів, анальний плавець має 2 тверді і 5-7 м'яких променів. Основне забарвлення жовте з 3-4 чорними поздовжніми смугами. Смуги є й на спинному плавці. Довжина тіла 15-20 см (макс. 30 см), вага 250 г.

Біотоп. Глибші ділянки чистих річок з піщаним чи гальковим дном.

Поширення. Ендемік Дунаю та р. Камчія (Болгарія), однак за останніми даними в Камчії не виявлений. Є теж в Чорному морі біля устя Дунаю. В Закарпатті Тиса та нижні ділянки її приток.

Біономія. Як у звичайного йоржа. Живе зграями. Вдень тримається в затінених місцях, вночі переміщується на мілководні перепади. Нерест в березні-травні. Перед нерестом здійснює міграції проти течії. Плодючість від 5 до 100 тис. ікринок. Ікру відкладає окремими порціями на рівних піщано-кам'янистих, відносно глибоких ділянках. Дорослі особини живляться комахами, личинками комах, ракоподібними, олігохетами, ікром'язами та молоддю риби. У перші два роки життя, тривалість якого становить 10-12 років, ріст проходить інтенсивно, пізніше сповільнюється. Несприятливі фактори. Порушення типових біотопів у результаті зарегулювання річок, зниження їх водності. Ще донедавна був більш численним за звичайного йоржа.

Зауваження. В річках басейну Тиси сусідніх з Закарпаттям держав (Словаччина, Угорщина, Румунія) виявлений реофіл *G. baloni Holcik et Hensel* (описаний в 1974 році), ізольована популяція якого знайдена навіть у Дніпрі (Беларусь).

Zingel zingel (L.) III (III)* Рис. 4

ЧІП ЗВИЧАЙНИЙ (ВЕЛИКИЙ), Чоп, Буцкаш (ток, шуль, шпіндель, мадьяр), Magyar busy, Kolok vel'kя, Zingel, Gewöhnlicher Zingel

Таксономія. *Percidae*.

Ознаки. Довжина видовженого веретеноподібного тіла з трикутною головою 20-30 см (макс. 50 см). Рот напівнижній. Задній край зябрової кришки з шипом. Черево лускате. В першому спинному плавці 13-15 твердих колючих, а в другому 1 твердий та 18-20 м'яких променів. Плавальний міхур нерозвинений. Очі в присмерках фосфоресціюють. Тіло сіро-жовте з темними дрібними плямками і 4 більш-менш чіткими темними смугами. Вага 200-300 гр. (макс. 1 кг).

Біотоп. Річки з піщаним і мулистим дном.

Поширення. Ендемік басейнів Дністра та Дунаю (включно й Прут). В межах області нижня, зрідка середня течія річок басейну Тиси. Більш численний в Латориці.

Біономія. Донна риба. Вдень ховається, проявляє активність в сутінках та вночі, коли різкими ривками пересувається на череві за допомогою плавців. Надає перевагу місцям з помірною, рідше швидкою течією, де тримається між корінням, в скельних тріщинах і в вимойнах берегів. Статевозрілою стає на 2-4 році. Нерест проходить з кінця березня по травень. Клейку ікру відкладає на

щербенистих мілководдях. Плодючість 5-10 тис. ікринок. Живить-ся дрібними бентосними безхребетними, мальком та ікряю риби і земноводних. Тривалість життя до 10 років.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Неконтрольований вилов та зміна гідрологічного режиму водотоків. Необхідно створити іхтіозаказники в нижній та середній течії річок з повною забороною вилову.

Zingel streber streber (Sieb.) III (III)* Рис. 4

ЧІП МАЛИЙ, Малий чоп, Гвоздь (веретюльняк, малий буцко, колок), Kis bucy (пймет bucy), Kolok vretenovitya, Streber (Rauhbarsch)

Таксономія. *Percidae*.

Ознаки. Тіло видовжене, веретеноподібне з довгим, тонким хвостовим стеблом. Зяброва кришка з дуже сильним шипом. Задній край передзябрової кришечки зазубрений. Плавальний міхур нерозвинений. Передній спинний плавець має 7-9 твердих колючих, другий 1 колючий і 12-13 м'яких променів, в анальному 1-2 колючих і 10-12 м'яких променів. Передня частина черева гола. Тіло жовто- або сіро-коричневе з 4-5 чіткими темними поперечними смугами. Під час нересту боки стають смарагдово-зелені. Довжина 12-18 см (макс. 22 см). Вага 30-60 г, макс. 200 г.

Біотоп. Чисті, швидкі, багаті на кисень річки з піщаним або мулистим дном.

Поширення. Ендемік басейну Дунаю. Середня течія річок басейну Тиси.

Біономія. Чіп малий – донна риба, активний в сутінках і вночі. Більш реофільний за попереднього. Поведінка та живлення як у чіпа великого. Статевозрілим стає на 2-3 році. Нерест проходить у квітні-травні на кам'янисто-гальковому дні. Ікра прикріплюється до скал, рідше рослин. Плодючість становить близько 5 тис. ікринок. Тривалість життя 6-7 років.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Як у чіпа великого.

Зауваження. В Європі, окрім номінального, є ще два підвиди чіпа малого – *Z. s. nerensis* Banarescu et Nalbant та *Z. s. balcanicus* (Karaman). Перший з них деякими дослідниками вважається синонімом номінального.

***Leuciscus souffia agassizi* (Valen.) III (II) Рис. 3**

ЯЛЕЦЬ-АНДРУГА ЗАКАРПАТСЬКИЙ, Андруга, Ядружка (пиндрос), Vaskos szabak, Jales pasavя, Tranth-carpathian chub, Strцmer

Таксономія. *Cypriniformes, Cyprinidae.*

Ознаки. Довжина валькуватого, невисокого, з боків трохи сплющеного тіла з видовженою головою 12-17 см (макс. 24 см). В спинному плавці міститься 10-11 (2-3 тверді), а в анальному 10-12 (2-3 тверді) променів. Верхня третина тіла темна, темно-сіра або зеленувато-бура, боки сріблясті, черево сріблясто-біле. Від ока до хвоста, трохи вище бокової лінії, проходить широка бура смуга. Основа всіх парних плавців жовто-оранжева. Вага 40-50 г., максимум до 100 г.

Біотоп. Живе в річках, рідше озерах з чистою холодною водою на ділянках з повільною течією.

Поширення. Європейський вид. Третинний релікт, населяючий річки та інші холодні водойми басейну Дунаю та Рейну. В Закарпатській області зустрічається на сході, в нижній і середній ділянках річок та Теремле-Ріцькому водоймищі.

Біономія. Тримається біля дна невеликими зграями. Статевозрілим стає на 2-3 році життя. Ікру відкладає з березня по червень на мілководнях з піщаним чи гальковим або щебенистим дном. Плодючість до 5 тис. ікринок. Може утворювати помісі з підустом (*Chondrostoma nasus* (L.)). Живиться дрібними донними безхребетними та комахами, що впали у воду. Тривалість життя досягає 10 років.

Несприятливі фактори. Неконтрольований вилов та забруднення водойм.

***Pelecus cultratus* (L.) I Рис. 3**

ЧЕХОНЯ, Чехонь, Косогол (косач), Garda, Љabl'a krivo-ciara, Knife, Ziege (Zichling)

Таксономія. *Cyprinidae.*

Ознаки. Довжина сильно сплющеного з боків тіла 25-35 см (макс. 60 см). Рот зверху. Має дуже своєрідну звивисту бічну лінію, в якій є 90-115 лусок, що легко відпадають. Спинний плавець короткий та вузький (2-3 тверді та 6-7 м'яких променів), зміщений назад, грудні плавці довгі. Вага 500-600 г (макс. 2 кг).

Біотоп. Великі та середні річки, крупні озера (напр., Балатон),

солонуваті води (напр. Дніпровсько-Бузький лиман).

Поширення. Басейни Чорного, Балтійського, Аральського та Каспійського морів. Дуже рідко заходить під час нересту в Тису та притоки.

Біономія. Пелагічна, зграйна, вдень тримається ближче до дна, вночі біля поверхні. Дуже оксифільна. Є дві екоформи: туводна і напівпрохідна. Восени особини з солонуватих вод (до 2‰) заходять на зимівлю в річки. Взимку на ямах малорухливі, особливо в суворі зими. Нерест в травні-липні. Статевозрілі особини туводних популяцій мігрують проти течії. Інтенсивність міграції пов'язана з висотою і своєчасністю повені. Ікру відкладають або на пісчаних косах на рослинність та її залишки, або на глибині 2-3 м на ділянках з слабкою течією прямо у воду (4,5-200 тис.). Під час нересту не живиться. Личинки виходять за 3-4 дні, живляться зоопланктоном. Дорослі їдять планктон (особливо рачків-мізид із складу планкто-бентосу), навколоводних комах (трипси, комарі), дрібну рибу (верховодка, тюлька). Чехоня живе до 9 років.

Несприятливі фактори та заходи охорони. У зв'язку з зменшенням водності та перевилом ця цінна промислова риба в області практично зникла. До повного зникнення цього виду може призвести практична реалізація існуючих планів регулювання Тиси. Сприятливим було б створення іхтіозаказників в нижніх ділянках рік.

Rutilus pigus virgo (Heckel) П * Рис. 3

ПЛІТКА ПАННОНСЬКА, Альпийская плотва, Путька, Лебnyконсйг (dobbnсs), Plotica lesklб dunajskб, Danube roach, Frauennerfling (Donaunerfling)

Таксономія. *Cyprinidae*.

Ознаки. Довжина тіла 20-30 см (макс. 45 см). Для пліток у цілому характерні виїмчасті спинні та черевні плавці. Характерним для описуваного виду є темна пігментація вистилки черевної порожнини, наявність в боковій лінії більш ніж 44 лусок та відношення максимальної довжини до ширини 3,7-4,5 (без хвостового плавця). Забарвлення темне, металеве, з блакитним або зеленуватим відтінком. Вага 0,4-0,6 кг (макс. 1,2 кг). Інші ознаки типові для роду (як у плітки звичайної).

Біотоп. Великі та глибокі річки.

Поширення. Ендемік басейну верхнього та середнього Дунаю.

В межах області: нижня частина Тиси, Латориці, можливо й Ужа, деякі притоки Тиси, наприклад Боржава, Тур та ін.

Біономія. Пелагічна, придонна, має тенденцію до утворення невеликих зграй, але у зв'язку з невисокою чисельністю це спостерігається рідко. Нерест відбувається наприкінці квітня-травні, коли плітка може переміщуватися в стариці та заплавні водойми. У статевозрілих самців на голові утворюються дрібні епітеліальні горбки, а їхнє забарвлення стає яскравішим. Плодючість, в залежності від розмірів самки, становить 20-60 тис. ікринок. Живиться дрібними донними та придонними безхребетними, особливо личинками різних двокрилих.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Зміна гідрологічного режиму річок. Позитивним було б створення іхтіозаказника в нижній частині Латориці.

Зауваження. Для плітки звичайної (*R. r. rutilus* (L.)) та плітки карпатської (*R. r. carpathorossicus* Vladykov) характерною є відсутність пігментації вистилки черевної порожнини, наявність в бічній лінії не більше 44 лусок і відношення індекса довжина-ширина тіла не менше 3,6-3,7. Охорони потребує саме плітка паннонська, а не карпатська, як це помилково вказано в І.І.Туриянина (1982, с.137).

Gobio uranoscopus frici Vladykov III (III) Рис. 3

ПІЧКУР-ДУНАЙСЬКИЙ ДОВГОВУСИЙ, Длинноуусый пескарь, Ковблик (ковбеняк, глобень, бородавка), Felpillantny kылx, Hruz fuzaty, Long-whiskered gudgeon, SteingreЯling

Таксономія. *Cyprinidae*.

Ознаки. Довжина веретеноподібного з довгим тонким хвостовим стеблом тіла 10-12 см (макс. 15 см). Голова видовжена, низька, з великими очима. Горло з лускою, чим відрізняється від інших видів роду, що зустрічаються в Закарпатті. Має тонкі білуваті вуса, які суттєво заходять за задній край ока. В спинному плавці 2-3 тверді та 7 м'яких променів, в анальному – 3 тверді та 6 м'яких променів. Забарвлення сіро-буре до сіро-чорного, з п'ятьма досить чіткими темними поперечними смугами. На хвостовому плавці 1-2 смуги з плям.

Біотоп. Передгірні та гірські ділянки річок з твердим дном і швидкою течією, глибиною до 1 м.

Поширення. Східна частина басейну Дунаю – від Болгарії до України. Описаний з рік Шопурки і Тересви але ми відмічали його і в інших річках області.

Біономія. Донна реофільна риба. Тримається поодинокі або невеликими групами на ділянках з найшвидшим током води, що дозволяє ековідмежуватись від пічкура Кесслера. Статевозрілим стає на 2-3 році життя. Перед нерестом здійснює міграції проти течії в невеликих зграях. Плодючість близько 2 тис. ікринок. Нерест відбувається в травні-червні, на мілких кам'янистих заплавах біля берега на каміння, рідше на водну рослинність. Живиться дрібними донними організмами, личинками водних комах тощо. Тривалість життя 4-5 років.

Несприятливі фактори. Забруднення гірських річок, що спричиняє погіршення кисневого режиму.

Зауваження. Від типової форми – *G. u. uranoscopus* (Agas.) з річок басейну верхнього та середнього Дунаю відрізняється коротшими вусиками і меншими очима. Окрім вищенаведеного пічкура в Закарпатті зустрічаються:

- 1) *G. albipinnatus vladykovi* Fang – відрізняється білим горлом без луски та вусиками, що сягають заднього краю ока;
- 2) *G. kessleri kessleri* Дубовські (рис. 4) – ендемік Дунаю, Дністра і Сяну; горло без луски, а вусики чітко заходять за задній край ока;
- 3) *G. gobio obtusirostris* Valenc. – ендемік Дунаю та Дністра; вусики короткі, горло без луски, а плями на хвостовому плавці в більш ніж двох півкруглих рядах.

***Sabanejewia aurata balcanica* (Karaman) IV Рис. 5**

ГІРСЬКА ЩИПІВКА, Горная щиповка, Сикавка (сикля),
Balkbni tigrpe csik, Plz zlatistya, Balkan spined loach,
Balkanischer Steinbeijer

Таксономія. *Cobitidae*.

Ознаки. Характерним для виду є наявність 9-14 чотиригранних плями на боках вузького, видовженого, трохи сплющеного з боків тіла. Між спинним та хвостовим плавцями є виразний (потовщення шкіри) кіль. Має три пари вусиків, з яких задні дістають до заднього краю ока. Основний колір – сіро-білий з золотавим відблиском. У самців є своєрідне здуття з боків перед анальним плавцем. Довжина тіла 8-12 см (макс. 14 см).

Біотоп. Кам'янисті й щебенисті ділянки рівнинних і передгірських річок – Тересви, Ужа, Ріки, ми знаходили його в Терєблї. Поширення. Ендемік Дунаю, а також Вардару (Wardar) та Мариці (Marica) – басейн Егейського моря.

Біономія. Тримається в водотоках з твердим дном на глибинах до 1,5 м. Донний вид, постійно перебуває між камінням. Нерест відбувається в квітні-червні. Ікру відкладає між рослинами та щебенем. Статевозрілим стає на 2 році життя. Живиться придонними безхребетними.

Несприятливі фактори. Дестабілізація гідрологічного режиму річок і, через це, замулення традиційних біотопів. Ще донедавна в області був досить численним, зокрема навіть біля Ужгорода.

Зауваження. Типова форма – *S. a. aurata* (De Filippi) відома з Дону та Ірану. Для басейну Дунаю в цілому встановлено 4 підвиди щипівки. Є дані, що в Тисі вище Солотвина зустрічається ще один підвид гірської щипівки – *S. a. radnensis* Jaszfalusi. Цей підвид розповсюджений в басейні річок Муреш та Тірнава Маре в Румунії.

Silurus glanis (L.) IV Рис. 5

**СОМ ЗВИЧАЙНИЙ, Сом обыкновенный, Гарч (гаря),
Harcsa, Sumec vel'kя, Wels, Echter Wels (Waller)**

Таксономія. *Siluridae*.

Ознаки. Довжина 100-200 см (макс. 500 см). Тіло видовжене, вкрите слизом, без луски. Голова широка, сплющена, з великим ротом, який містить дрібні зуби. На верхній щелепі довгі вусики, які доходять до кінця грудних плавців, а на нижній – 4 коротких вусики. Спинний плавець маленький, містить 3-5 м'яких променів. Анальний – дуже довгий, зливається з хвостовим і містить 77-92 промені. Забарвлення брудно-зелене, мармурове, з сіруватими плямами. Відомі альбіноси. Вага до 50 кг (макс. до 300 кг).

Біотоп. Тримається у вимоїнах та ямах глибоких стоячих та текучих водойм.

Поширення. Центрально- та східноєвропейський вид. У низинних частинах річок Тиси, Ужа, Латориці, Боржави.

Біономія. Самець стає статевозрілим на 3 році життя, самка – на 5. Нерест відбувається в травні-червні. Плодючість від 10 до 500 тис. ікринок (в залежності від розмірів – 30 тис. на кг ваги).

На фото, співробітник університету П. Матвієвич з велетенським сомом (фото А.В.Ковальчука).

Ікру відкладає ближче до берега. Під час розвитку ікри самець її охороняє. Живляться рибою, молюсками та комахами, більші особини – жабами, водними птахами та дрібними ссавцями.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Перевилов. Зниження водності річок та сприятливих біотопів. Слід організувати іхтіозаказники на рівнинних ділянках річок. Можна рекомендувати також штучне розведення, яке з успіхом практикується в Угорщині.

Зауваження. У 1970 році в Боржаві був виловлений сом вагою 230 кг. Однак такі соми тепер велика рідкість. Ми маємо доку-

ментально зафіксований випадок вилову (доц. А.В.Ковальчук, в 1972 р.) самки сома завдовжки 205 см і вагою близько 60 кг (див. фото) в Латориці недалеко від Чопа.

***Anguilla anguilla* (L.) III Рис. 1**

ВУГОР РІЧКОВИЙ, Угорь, угор (в'юн), Szylesfej (Sikos)
angolna, Ёhor eurypsky, Common eel, Aal

Таксономія. *Anguilliformes, Anguillidae.*

Ознаки. Довжина самок до 80-150 см (макс. 2 м), самців до 50-60 см. Тіло довге, майже повністю циліндричне, тільки хвіст злегка сплющений з боків. Голова невелика, спереду трохи сплющена, з довгим, широким носом. Щелепи містять дрібні гострі зуби. Спинний і анальний плавці довгі, утворюють з хвостовим один нерозривний плавець. Тіло вкрите дрібною, під шаром слизу майже непомітною, лускою. Забарвлення від темно-зеленого до синювато-чорного. Вага 0,5-0,8 кг (макс. 6 кг). Рекордним для області є, очевидно, екземпляр, виловлений у жовтні 1997 року ужгородцем І.Чмільом руками (див. газета РІО № 77 від 25 жовтня 1997 року) в одному з потоків біля с. Оріховці (басейн Ужа) – 3 кг. Сам рибалка, як і шанована нами газета, вважали, що це був великий в'юн.

Біотоп. Водойми з мулистим дном.

Поширення. Північна, Західна та Південна Європа. В Центральній Європі, у зв'язку з зарегулюванням річок, став рідкісним. У Закарпатті в рівнинних та передгірських водоймах та водотоках зустрічаються лише самки. Самці тримаються в гирлових ділянках великих річок. Став чисельнішим після введення в дію 1992 року каналу Рейн-Майн-Дунай, який зв'язав Чорне та Північне моря та проліг через територію 13 європейських країн.

Біологія. Ця риба проводить майже все своє життя (4-24 років) у прісних водоймах, де живиться дрібною рибою, ікром, рачками, червами, личинками комах, а для розмноження виходить в море (здійснює катадромну міграцію). Нереститься в північно-західній частині Атлантичного океану (Саргасове море) на глибинах від 300 до 1000 м і солоності не нижче 35‰, куди дістається за допомогою холодної трансатлантичної течії, що проходить під широковідомою теплою — Гольфстрімом, яка йде в зворотному напрямі — до берегів Європи. Риби, котрі збираються мігрувати, змінюються навіть зовнішньо, з темно-зелених, коричневих або

чорних на металево-сріблястих. У них збільшуються очі, що, очевидно, є пристосуванням до глибоководного способу життя в океані. В морі кишечник вугрів атрофується, і вони перестають жити. Після нересту дорослі риби гинуть, а личинки, які називаються лептоцефалами (колись вчені описали їх як новий для науки вид), вже за допомогою Гольфстріму за три роки дістаються берегів Європи. За цей час вони виростають до розмірів близько 6-7 см і починають розселятися в континентальні водойми, переважно басейну Балтійського моря. Підростаючи, молоді вугри рухаються вгору по річках, живлячись переважно фіто- та зоопланктоном (хижими стають на 3-4 році життя), та обходячи дрібні перешкоди по суші. На суші, особливо вночі (вугри нічні риби), вони можуть долати значні відстані. Ще будучи студентом біологічного факультету Ужгородського університету, автор приніс на кафедру зоології молодого вугра (близько 30-35 см). Його помістили в акваріум середнього розміру, однак нове місце проживання йому не сподобалось. Після того як його один раз ловили по всій кімнаті, а вдруге – поверхом нижче, він, на жаль, закінчив своє життя у формаліні як експонат для студентів. Про цей випадок згадується у І.І.Турянина (1982, с.114).

Несприятливі фактори та заходи охорони. Зарегулювання стоку рік. Чисельність цієї цінної в промисловому відношенні риби в Європі суттєво зросла в результаті штучного розведення та випуску у природні водойми (з хорошим кисневим режимом – вміст кисню близько 12 мг/л), що в колишньому СРСР практикувалось в Беларусі. Личинки для цього закупувались в Англії та Франції, де вони відловлюються з природи і доводяться до товарного стану. Таким чином в 1995 році в країнах Західної Європи було вирощено близько 8000 т товарного вугря.

КЛАС ЗЕМНОВОДНІ - АМФІБІА

***Salamandra salamandra salamandra* (L.) IV (II) Рис. 6**

САЛАМАНДРА ПЛЯМИСТА СХІДНА, Пятнистая саламандра, Ящюра (бурника, бурняка), Foltos szalamandra, Salamandra lъkvrnitb, Spotted salamander, Feuersalamander

Таксономія. *Caudata, Salamandridae.*

Ознаки. Довжина до 22 см. Хвіст коротший тулуба. У самців

корінь хвоста дещо потовщений. Забарвлення попереджуваче – чорне, блискуче, з жовто-оранжевими плямами. При подразненні шкіряні залози виділяють отруйний секрет, небезпечний для інших тварин.

Біотоп. Вологі гірські ліси (переважно листяні та змішані), долини гірських річок.

Поширення. Середня та Південна Європа, Мала Азія та Північна Африка. В Україні – тільки в Карпатах. У Закарпатті зустрічається на висотах 150-1600 м н. р. м. Найбільш оптимальні умови – в букових пралісах, наприклад, в Угольско-Широколужанському масиві Карпатського біосферного заповідника. В надто вологі роки є досить звичайною навіть у лісах, які часто відвідуються населенням. Так, у жовтні 1998 року ми спостерігали по декілька саламандр на кожні 100 м маршруту в околицях г. Плішка, що на масиві Вигорлат.

Біономія. Статевозрілими саламандри стають у віці 3-4 років. Час розмноження розтягнутий з квітня до листопада, але переважно це червень-липень. Розмножується “яйцевивородженням” – самка виношує яйця до 10 місяців після чого “народжує” близько 50 личинок. Фактично личинки вилуплюються з яєць в момент їх відкладання. Це відбувається в гірських потоках, джерелах. Після метаморфозу молоді саламандри переходять до наземного способу життя. Тварина активна вночі та в хмарні дошові дні. У посушливі періоди ховається під колодами, камінням тощо. Зимує у норах, деколи в значних кількостях. Живиться різними безхребетними: гусеницями, слимаками, червами, комахами.

Несприятливі фактори. Вирубка лісів та заміна листяних порід смерекою, забруднення водойм, а також відлов саламандр для тераріумів та для здобуття отруйного секрету з метою його продажу фармакологічним фірмам.

Зауваження. В Європі відомо не 2, як це наводиться в Червоній книзі України, а три види в складі роду – окрім вищеописаного ще *S. terdigitata* (Ласйриде) та *S. atra* Laurenti, відповідно з Апенін та Альп.

***Triturus alpestris alpestris* (Laur.) III (II) Рис. 6**

ТРИТОН ГІРСЬКИЙ, Альпийский тритон, Шошурка,
Alpesi gchte, Mlok vrchovskya, Alpine newt, Bergmolch

Таксономія. *Salamandridae*.

Ознаки. Довжина до 80-110 мм. Діаметр ока не перевищує

віддаль між ніздрями. При житті на суші тритон темно-коричневого, майже чорного кольору, з дрібними світлими плямками. Черево світле. Спостерігаються альбіноси. Хвіст однакової ширини по всій довжині, тупо звужений на кінці. У шлюбний період у самця на спині добре помітні блакитні плями та жовта шкіряна складка з чорними плямками. У самки в цей період спина мармурово-блакитна.

Біотоп. Тіністі ділянки гірських лісів неподалік від озер, потоків. У шлюбний період – гірські водойми.

Поширення. Європейський вид. Від Данії до Румунії. Відсутній на півночі та крайньому півдні континенту й у Великобританії. В Україні лише в Карпатах, на висотах 250-2000 м н. р. м.

Біономія. Після зимової сплячки з'являється в кінці березня-травні (залежно від висоти). Розмножується з середини травня до червня. Самки відкладають у воду близько 100 яєць, групами по 3-4, з яких виводяться личинки. Восени, після метаморфозу, молоді особини виходять на сушу. Високо в горах личинки інколи перезимовують у воді без метаморфозу. Статевозрілим стає на другому-третьому році. Ікра – близько 100 шт. відкладається по 3-5 шт. серед листя водних рослин. Виходить з води наприкінці липня – на початку серпня. Активний увечері та вночі. В суху погоду ховається під камінням та вітровальними деревами. Зимує групами під пнями, в щілинах скал. Живиться альпійський тритон безхребетними. У воді – дрібними рачками (гіллястовусими, веслоногими та черепашковими), коловертками, личинками та лялечками комах (переважно різних двокрилих), на суші – дощовими черв'яками, жуками, павуками.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Негативно впливає забруднення водойм. Особливо небезпечним є сильний мороз при міграціях на зимівлю у жовтні. Чисельність суттєво падає також в посушливі роки. Необхідно переносити личинок з водойм, які пересихають, у постійні, а також обмежити використання нерестових водойм для господарських потреб.

Зауваження. Для гірського тритона досить характерне явище неотенії, тобто розмноження на личинковій (водній) стадії. В деяких підвидів це стало нормою.

***Triturus montandoni* (Boul.) IV (II) Рис. 7**

ТРИТОН КАРПАТСЬКИЙ, Карпатский тритон, Водяна ящірка (шошурак), Кбѣрбѣтi ɣхте, Мlок карпатскя,

Карпатен-молч

Таксономія. *Salamandridae*.

Ознаки. До 80-100 мм. Діаметр ока перевищує віддаль між ніздрями. Вздовж боків дві шкірні складки. Забарвлення світло-коричнєве до шоколадного. На боках спини ряд неясних округлих світлих плям. Черевце жовте або оранжеве. Шкіра зерниста.

Біотоп. Стоячі та слабопроточні водойми (деколи зовсім дрібні) та навколо них на висотах від 300 до 1000 м н. р. м., зрідка вище (макс. 1700 м).

Поширення. Ендемік Карпат. В Закарпатті всюди, причому значно численніший за попереднього.

Біономія. Розмноження, як у попереднього. У воді має гладку шкіру, активний і вдень. Весною живе у воді. Ікра – 100-250 шт., загортається самкою в листочок чи травинку під водою. Живлення, як у попереднього.

Несприятливі фактори. Суцільні вирубки та забруднення водойм отрутохімікатами та надлишком органічних речовин.

Зауваження. Інші тритони, котрі зустрічаються в області, – гребінчастий та звичайний – *Triturus cristatus* (Laur.) та *T. vulgaris* (L.) – до Червоної книги не занесені. В обох черевце плямисте.

Hyla arborea arborea (L.) III Рис. 7

КВАКША, Обыкновенная квакша, Карапун, Zöld levelibika, Rosnicka zelenb, European tree-frog, Laubfrosch

Таксономія. *Ecaudata, Hylidae*.

Ознаки. Довжина до 5,2 см. Тулуб стрункий, спина салатозелена, але у самців буває і жовто-коричнева. Черевце світле, по боках тягнеться вузька бура смужка. Ноги довгі, на кінцях пальців є диски, якими квакша присмоктується до листя та гілок. Вага – 8-11 г.

Біотоп. Широколистяні низинні ліси (макс. до 1000 м н. р. м.). Річкові долини, заплавні деревно-чагарникові зарості, сади, виноградники.

Поширення. Північно-західна Африка, Європа (окрім Великобританії), Передня Азія. В Закарпатті зустрічається на рівнині та в передгір'ях. Спостерігається помітна тенденція до зниження чисельності. У 50-ті роки це був досить звичайний вид в околицях Ужгорода, в 70-ті - він ще часто спостерігався біля Перечина (ур.

На фото. Озерна жаба заковтує пташеня крячка.

Скалка). Тепер квакші тут дуже рідкісні.

Біономія. Більшу частину життя проводить на деревах або кущах, звідки постійно можна чути їх голос, який нагадує качине крякання. Статевозрілими квакші стають на 3-4 рік свого життя. Шлюбний період припадає на квітень. Ікру (800-1000 шт.) відкладають в невеликі стоячі водойми у вигляді грудок, порціями. З ікринок через 10 днів вилуплюються личинки-пуголовки, які живуть у воді протягом трьох місяців до початку метаморфозу. Самки відразу після відкладання ікри покидають водойму, самці затримуються там дещо довше. Зимують квакші на дні стоячих водойм або в схованках на березі. Раціон цих тварин складається головним чином з комах – дрібних жуків та різних двокрилих. Природними ворогами квакші є звичайний та водяний вужі, деякі птахи.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Хімічна обробка лісів та виноградників за допомогою гелікоптерів негативно вплинула на квакш, основним біотопом яких є дерева. При охороні водойм від забруднення та зниженні інтенсивності хімічної обробки лісів можна сподіватися на відновлення чисельності цих земноводних.

Зауваження. В Європі окрім вищеописаного водиться ще один вид квакш – *H. meridionalis* Boettger.

Rana dalmatina Boul. III (III) Рис. 8

ЖАБА ПРУДКА, Прыткая лягушка, Чепка (сиква), Erdei bika, Skokan ľtnhly, Agile frog, Springfrosch

Таксономія. Ecaudata, Ranidae.

Ознаки. Розміри 7-8 см (макс. до 12 см). Довжина стегна і голілки є явно довшими за довжину тіла з головою (для особин крупніших за 30 мм). Тіло струнке, зверху коричневе до рожево-сірого. Через око йде темна “маска”, як і в інших “бурих жаб”.

Біотоп. Світлі й вологі широколистяні ліси, переліски, чагарники, та лісові вирубки на невеликій віддалі від води.

Поширення. Західна, Центральна та Південна Європа. В Україні зустрічається тільки в Закарпатті. Вже на північних схилах Карпат прудких жаб немає, тобто Закарпаття розташоване на самому сході ареалу виду, і тому прудка жаба тут нечисленна. Зустріти її можна на рівнині та в передгір'ях.

Біономія. Статевозрілою стає у віці 2-3 років. Дорослі можуть виконувати стрибки довжиною понад 2 метри. Шлюбний період розпочинається в кінці березня - на початку квітня (триває протягом 2 тижнів). Ікра (600-2000 шт.) відкладається порціями. Пуголовки перетворюються в молодих жабок у кінці літа. Дорослі особини залишають водойми відразу після відкладання ікри. В живленні прудкої жаби переважають черви та дрібні слизні, а також жуки (довгоносики, листоїди), перетинчастокрилі, двокрилі та павуки. Жаба най-більш активна в сутінках.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Зниження чисельності викликане зниженням кількості сприятливих біотопів – лук та гаїв поблизу річок. Ікра та пуголовки гинуть при забрудненні та висиханні водойм. Необхідно виявляти місця нересту цієї рідкісної жаби для відповідної охорони в період розмноження.

Зауваження. Вид охороняється також у Словаччині. Серед близьких видів, які схожі на жабу прудку, назвемо *R. arvalis (terrestris) wolterstorffi* Fejérváry. У цього підвиду досить довгі кінцівки та наявні виразні темні плями на боках, які часто зливаються в короткі смуги.

Rana ridibunda ridibunda Pallas Рис. 8

Жаба озерна, Озерная лягушка, Кроцкош, Таві бйка,
Skokan rapotavя, Marsh-frog, Seefrosch

Таксономія. Ecaudata, Ranidae.

Ознаки. П'ятковий горбок короткий та низький, більше 8 разів вміщується в довжині гомілки. Колір оливково-зелений, звичайно з округлими темними плямами. Резонатори самців сірого кольору. Розміри тіла звичайно 9-12, але на півдні Європи більші. Ми зустрічали в Одеській області особин до 20 см.

Біотоп. Великі й малі стоячі водойми, особливо озера, але й великі швидкі річки.

Поширення. Європейський вид з розірваним у Франції та Італії ареалом. Для Закарпаття не наводився до досліджень М.І.Щербаня, але був відомий для всіх сусідніх з Україною держав і Підкарпаття. Місцезнаходження за М.І.Щербанем: рибоводний став біля с.Діб-ровка, канали біля с.Боржава і м.Ужгород та деякі інші.

Біономія. Статевозрілою стає на третьому році життя. Після зимівлі (на яку жаба залягає в вересні-жовтні) навесні відбувається нерест, котрий триває до початку літа. В цей період самці дуже голосно квакають. В одній кладці (їх 3-10), яку самка відкладає у вигляді плаваючих грудочок і які з часом осідають на дно, може бути до 1000 ікринок. Пуголки живляться водоростями, а наприкінці літа (деколи можуть і перезимувати), досягнувши розмірів до 10 см, перетворюються в малих жабок. Дорослі жаби живляться переважно комахами, мальком риб та невеликою рибою, іншими дрібними хребетними. Ми були свідками випадку, коли величезна озерна жаба схопила ластівку! А О.Є.Луговому вдалося сфотографувати на Волзі аналогічний випадок з пташеням білощогого крячка (див. фото).

Зауваження. Невеликі особини озерної жаби важко диференціюються від коротконогої жаби (*R. lessonae* Camer.). Але наведені нами на початку вищенаведеного опису відмінності є досить чіткими. Як тепер доведено, зелена жаба – *R. esculenta* (L.) – виникла шляхом схрещування цих двох видів. У природі частими є такі гібридні популяції, тому остаточна диференціація в сумнівних випадках здійснюється біохімічними методами (серологічно). Цілковито неприйнятною є видова ідентифікація шляхом співставлення довжини бедра і гомілки (одна з ознак, які використав М.І.Щербань), тому що в озерної жаби, як і в коротконогої, гомілка може

бути суттєво коротшою за бедро. Власне через це питання наявності цього виду в Закарпатті слід вважати відкритим.

КЛАС ПЛАЗУНИ - REPTILIA

Emys orbicularis (L). II * Рис. 9

ЧЕРЕПАХА БОЛОТНА, Болотная черепаха, Коритниця (коритняк, коритнянка), Моззбіг текпц, Korytnbcka mociarna, Sumpfschildkröte, European pond tortoise

Таксономія. *Testudinata, Emididae*.

Ознаки. Довжина панцира – 10-17 см, а всього тіла без хвоста – близько 20 см (макс. 30 см). Спинний щит (карапакс) пов'язаний з черевним (пластроном) сухожилками, тому вони зберігають певну рухомість один відносно іншого. Хвіст довший за половину панцира. На лапах добре розвинені плавальні перетинки. Забарвлення вільних частин тіла та карапаксу чорне, з жовтими крапками, черевний щит (пластрон) жовто-білий.

Біотоп. Різноманітні водойми в низовині.

Поширення. Західноєвропейський вид, в Центральній Європі острівцями, а також південно-східна Азія. В Закарпатті низовина від Чопа до Хуста.

Біономія. Активна цілодобово, але переважно вдень та ввечері. Більшу частину часу перебуває на березі. На зимівлю залягає в жовтні-листопаді закопуючись у мул. Парується в травні-червні у воді. В квітні-липні самка відкладає три серії кладок по 3-16 яєць (розміром 3 см) з твердою шкаралупою на березі неподалік від води. Ямку самка рие задніми ногами, засипає після відкладання і утрамбує панциром. Процес відкладання відбувається вночі. Розвиток яєць може тривати до року. Молоді черепашки досить довго залишаються під землею, де можуть і зимувати. Поліфаг. Основу корму становлять комахи та їхні личинки. Окрім цього живиться дрібною рибою, раками, земноводними і молюсками. Може поїдати також вищі водні рослини і падло. Корм збирає як у воді, так і на суші.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Відлов для тераріумів та меліорація боліт. Значну шкоду популяції черепах деколи може завдати видр (особливо взимку). Організація іхтіо-заказників та заповідників в рівнинних ділянках області позначається на чисельності черепах сприятливо.

Зауваження. Колись в Закарпатті була досить чисельною і вилюлювалась населенням для споживання в їжу.

Podarcis muralis muralis (Laur.) * Рис. 9

ЯЩІРКА МУРОВА, Стенная ящерица, Fali guik,
Jeľterica mъrovb, Wall lizard, Maueraidechse

Таксономія. *Squamata, Sauria, Lacertidae.*

Ознаки. Завдовжки 20-25 см. Приблизно посередині між оком і вухом знаходиться один крупний щиток (massetericum), оточений багатьма меншими. Забарвлення спини сіре або коричневе, деколи й зеленаве з смугою з темних плям або без неї. Боки з світлими плямами.

Біотоп. Вапнякові та інші скелі, старі стіни, руїни від 100 до 1600 м н.р.м.

Поширення. Середземноморський вид. Ареал окрім південної Європи частково заходить в Малу Азію. В Закарпатті ця ящірка поки що не виявлена, однак наводиться з сусідньої Угорщини та Словаччини, зокрема околиць Кошице.

Біономія. Активна вдень. В умовах теплого клімату може взагалі не зимувати. Навесні під час розмноження самці влаштовують "бійки". Самка відкладає 3-9 яєць з м'якою шкаралупою в ямки, які вигрібає в землі, а потім старанно загрибає. Деколи відкладає яйця також у щілини в скалах і під каміння. Живиться комахами та їх личинками. Відомі випадки канібалізму.

Lacerta viridis viridis (Laur.) IV * Рис. 10

ЯЩІРКА ЗЕЛЕНА, Ящерица зеленая, Гискавиць, Zцld
guik, Jaľterica zelenb stredoevropskb, Green lizard,
Smaragdeidechse

Таксономія. *Lacertidae.*

Ознаки. Довжина до 40 см. Хвіст вдвічі довший за тулуб з головою, ступня задньої ноги, як правило, довша за голову. Колір зелений, до темно-зеленого. У самців нижня щелепа і шия голубі.

Біотоп. Теплі та помірно вологі ділянки в умовах горбкуватого або скелястого ландшафту.

Поширення. Південноєвропейський вид. В Україні – південь та лише локальні місцезнаходження на лівобережжі Дніпра. В Закарпатті більш звичайна на лівобережжі Тиси. На правобережжі відома лише для Чорної гори, що біля Виноградова.

Біономія. Типово денна тварина, однак прямого сонячного проміння не любить. Шлюбний період триває 1,0-1,5 місяці і розпочинається після зимівлі, яка закінчується в березні-квітні. В сприятливих умовах може бути й друге парування. У цей час самці влаштовують двобої, які можуть спричинити й серйозні поранення. Яйця (5-13 шт.) відкладає в круглу ямку завглибшки 7-8 см і засипає ґрунтом. Молодь з'являється в серпні. Линяє один раз влітку. На зимівлю ховається в жовтні в нори або дупла дерев. Нори може викопувати й сама, але частіше використовує старі нори гризунів. Живиться переважно комахами, а також червами, молюсками, багатоніжками та павуками. Зрідка здобиччю можуть стати дрібні ящірки та навіть мишенята.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Знищення типових біотопів внаслідок господарської діяльності, неконтрольоване використання отрутохімікатів. В Закарпатті охороняється в умовах масиву Чорна гора біля Виноградова та на Юлівських горах біля кордону з Румунією.

Зауваження. Серед ящірок, які в нас ще досить звичайні, але в Європі занесені до "Червоних списків", назовемо прудку ящірку (*Lacerta agilis* L.).

***Vipera ursini rakosiensis* M̄hely 0 * Рис. 10**

ГАДЮКА СТЕПОВА УГОРСЬКА, Гадюка степная, Бора, Parlagi (r̄bkosi) vipera, Vretenica stepnb, Danubian meadow viper, Ungarischer Wiesenotter

Таксономія. Ophidia, Viperidae.

Ознаки. Довжина 40-50 см (макс. до 60 см). Ніздрі розташовані в нижній частині носових щитків. За ростральним щитком на морді (між інтерназальними щитками) міститься один (!) щиток, так званий **apicale**, що є основною ознакою, яка дозволяє відрізнити цей вид від гадюки звичайної. Верхньобічний край морди дещо загострений. Основний колір світло-сірий, з темно-сірою або бурою зигзагоподібною смугою.

Біотоп. Теплі пагорби та передгір'я, в Альпах до висоти 2000 м н. р. м.

Поширення. Центральноевропейський підвид. Відомі лише чотири місцезнаходження: передгір'ях Альп (Австрія), звідки заходить у Південну Словаччину, Центральна Угорщина, Румунія, та Східна Угорщина разом з частиною Закарпаття (лівобережжя Тиси). Тепер підтверджені лише місцезнаходження в Центральній

Угорщині та Словаччині. На Балканах та в Південно-Східній Європі поширені інші підвиди степової гадюки.

Біономія. Дуже скритна, активна в смерках тварина. Після зимівлі з'являється в квітні. Парування відбувається в травні. Яйцеживородяща. Молоді змії з'являються в серпні-вересні в кількості від 2 до 20 штук (в залежності від розмірів самки). На зимівлю залягає в жовтні. Живиться комахами, віддає перевагу коникам та сарановим, яких може зловити за день до 100 штук. Зрідка раціон доповнюють земноводні, дрібні плазуни та гризуни.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Знищення людиною, перевипас скота, відлов для тераріумів, висушування лук, де вона знаходить корм. Має статус найбільш загроженого виду плазунів в Європі. Необхідне створення фауністичних заказників у місцях потенційних місцезнаходжень.

Зауваження. Номінальна форма (*V. u. ursini* Műhely) була описана з області Аbruццо в Італії, та названа по імені графа Орсіні, котрий вперше подав її опис. Деякі дослідники не виділяють центральноєвропейські популяції в підвид *V. u. racosiensis*, а зводять їх до номінальної форми степової гадюки. Ареал угорської гадюки де-не-де перекривається з ареалом гадюки звичайної. Найменш отруйна з 7 видів європейських гадюк. Для людини небезпеки не становить.

***Elaphe longissima longissima* (Laur.) III (III) * Рис. 11**

ПОЛОЗ ЛІСОВИЙ, Эскулапова змея, Погарьяк (лізак), Erdei sikly, Uzovka stromovb, Aesculapian snake, Dskulapnatter

Таксономія. Colubridae.

Ознаки. Розміри 1,2-1,3 м (макс. до 2 м). Голова слабо відокремлена від шиї. Верхня щелепа з жовтою облямівкою. Очі великі, з округлою зіницею. Забарвлення жовто-коричнєве до оливкового. На багатьох лусочках білі краї. Молоді полози забарвлені яскравіше: мають V-подібну пляму на потилиці та 4-7 рядів темних плям, котрі в нечіткому вигляді деколи зберігаються й у дорослому віці.

Біотоп. Розріджені теплі листяні ліси та кам'яністі схили в передгір'ях, звичайно до висоти 800-1000 м (макс. до 1800 м).

Поширення. Середземноморський вид. Південна та Централь-

на Європа, Мала Азія, Кавказ. В Українських Карпатах лише в Закарпатті.

Біономія. Добре лазить по деревах, надає перевагу дуплистим (схованка). Активний вдень, в присмерку та вночі. Після зимівлі з'являється наприкінці квітня – початку травня. Парування відбувається в травні-червні, під час якого самці влаштовують невеличкі двобої. В кінці червня самка відкладає в покинуті нори гризунів або під трухляві старі пеньки 4-10 (деколи більше) яєць (35-55 мм) з шкірястою оболонкою. Яйця для розвитку, який триває 4-8 тижнів, потребують тепло і достатньо вологи. На зимівлю залягає вже наприкінці вересня. Як схованку використовує старі гниючі пні, нори, скельні щілини. Здобич полоз підстерігає, рідше переслідує. Живиться гризунами, птахами та їх яйцями, дрібними плазунами.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Полозів знищують люди, які помилково вважають їх отруйними.

Зауваження. Лісовий полоз досить легко приручається: В середині 70-их ми деякий час утримували лісового полоза розміром близько 1,4 м в приватній квартирі в Ужгороді. Він звик до хазяїв, але на чужих реагував досить агресивно. Годували його примусово шматочками м'яса, оскільки самостійно полози поїдають лише живу їжу, яку душать, а потім заковтують з голови. Через декілька місяців його випустили. В древній Греції був символом мудрості. Зображався обкрученим навколо палиці бога Ескулапа, праобразом якого був єгипетський бог мудрості Тот.

***Coronella austriaca austriaca* Laur. II (II) * Рис. 11**

МІДЯНКА, Медянка обыкновенная, Мідяниця, Rjzsikly, Uzovka hladkб severnн, Smooth snake, Glattnatter

Таксономія. Colubridae

Ознаки. Довжина тіла 50-60 см (макс. 70 см). Голова слабо відмежована від шиї. Зіниця кругла. Міжщелепний щиток сильно вдається між носовими, а його видима зверху частина не коротша за шов між носовими щитками. Хвіст довгий. Забарвлення варіює від сірого до мідно-червоного. Самці зазвичай світліші. Рисунок з 1-2 рядів темно-бурих поперечних плям, деколи слабо помітних. Тулубна луска цілковито гладка.

Біотоп. Світлі листяні ліси, чагарники (на Кавказі до висоти 2800 м).

Поширення. Європейський вид, який заходить у Малу Азію

та на Близький Схід. У Закарпатті всюди, але рідко (до висоти 1500 м н. р. м.).

Біономія. Активна вдень, з березня до жовтня, причому деколи зустрічається навіть у дощову погоду. У цієї змії розвинена територіальність. Ховається в норах гризунів та тріщинах скель, під пеньками. Статевозрілою стає на третьому році життя. Парування відбувається в травні. Яйцеживородяча. В серпні-вересні (не кожен рік!) самка родить від 2 до 19 молодих змій (12,5-15 см) в прозорих слизьких оболонках, з яких вони дуже швидко звільняються. На зиму залягає у вересні. Живиться ящірками, дрібними гризунами та пташенятами, а також комахами (переважно молоді особини). Зазначався канібалізм. При небезпеці згортається в тугий клубочок і з шипінням викидає голову на всі боки. Спіймана вчиняє активний опір.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Основним ворогом є люди, котрі плутають мідяницю з гадюкою та винищують її. Ворогами цієї змії є також щурі, свині, їжаки, дикі кабани та ін. Просвітницька робота серед школярів та винищення щурів може сприятливо позначитися на чисельності мідяниці, однак її збереження як виду можливе лише в умовах заповідників.

Зауваження. Особливу небезпеку люди становлять для молодих мідянок, плями на спині яких часто зливаються, утворюючи характерний для гадюки зигзагоподібний рисунок. Це саме той випадок, коли наявність ознак міметизму (тобто певна схожість на гадюку) в історичний період почала “працювати” на шкоду виду.

КЛАС ПТАХИ - AVES

Podiceps grisegena (Bodd.) III * Рис. 12

НОРЕЦЬ СІРОЦОКИЙ, Сероцекая поганка, Поганка,
Vxrxsnyakъ vxcsxk, Potbпка cervenokrkб, Red-necked
grebe, Rothalstaucher

Таксономія. Podicipediformes, Podicipedidae.

Ознаки. Довжина тіла 45 см. Влітку пізнається завдяки рудокаштановій шиї, білому підборіддю, сіруватим щокам, чорній “шапочці”. Взимку шия стає сірою. Ноги розташовані на кінці тулуба і кожен палець має свою окрему плавальну лопать, тобто пальці не з’єднуються загальною перетинкою. Птах прекрасно пірнає, на сушу майже не виходить. Навесні голосно кричить подібно

іржанню коня.

Біотоп: Влітку на густо зарослих водною рослинністю, а восени й на відкритих плесах водойм.

Поширення. Гніздовий ареал в межах Центральної Європи, далі розширюється на схід. Птахи зимують на узбережжі Середземного моря та Великобританії. У Закарпатті сірошокий норець відмічався на гніздуванні в долині Тиси. Нещодавно була знайдена пара і в Ужгородському районі на оз. Чопське (Платне) недалеко від Латориці.

Біономія. Норці будують плаваючі гнізда серед надводної рослинності або на відкритій воді. У кладці 3-6 спочатку блідо-зелених яєць, котрі з часом стають бурими, бо забруднюються коли птахи сходячи з гнізда маскують його водною рослинністю. Насиджує самка і самець протягом 23 діб. Смугасті пуховички перші дні пересуваються на спині батьків. У віці 10 тижнів молодь стає повністю незалежною. Живляться норці дрібною рибою, личинками бабок.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Активне рекреаційне використання водойм (рибальство, водний спорт), на яких гніздує норець. Необхідне створення заказників у місцях гніздування виду із заповідним режимом на період – квітень-липень.

Зауваження. Окрім сірошого норця в Закарпатті зустрічаються: великий норець (*Podiceps cristatus* L.) з білою шиєю та рудим комірцем позаду голови, частіший за сірошого норця і більший за розмірами; чорноший норець (*Podiceps nigricollis* C.L.Brehm) має пучки золотистих пер позаду очей (зустрічається тепер рідко); малий норець (*Podiceps ruficollis* Pall.) – найдрібніший з усіх (27 см).

Phalacrocorax carbo L. III Рис. 12

БАКЛАН ВЕЛИКИЙ, Большой баклан, Корморан, Кбрукатона, Kormorbн velkэ, Cormorant, Kormoran

Таксономія. Pelecaniformes, Phalacrocoracidae.

Ознаки. Довжина тіла 90 см. Забарвлення дорослих чорне, блискуче. Молоді птахи зверху бурі, з білим черевом. Хвіст клиновидний, довгий. На ногах є плавальна перетинка, яка охоплює всі 4 пальці. Щоки та підборіддя – білі. У гніздову пору білі плями є також на стегнах. Літають баклани зграями, добре пірнають, але їхнє пір'я намокає, тому птахи часто сушаться, сидячи на гілках

та пеньках серед води і розтягнувши крила.

Біотоп. Морські узбережжя, материкові водойми, річки з лісстими берегами.

Поширення. У XIX столітті внаслідок переслідувань з боку людини поселення бакланів залишилися лише в дельтах великих рік та на узбережжях морів. Але протягом останніх десятиліть баклани знов заселяють материкові водойми європейських країн. Гніздяться вони тепер і в Словаччині та Угорщині, звідки залітають у Закарпаття. Зграйки бакланів з'являються на рівнинних ділянках Латориці, Тиси та на ставах передгір'я (Пістрялівське та інші).

Біономія. Баклани гніздяться колоніально, часто разом з чаплями. Гнізда розташовані на високих деревах, що ростуть уздовж води. В кладці 4-5 яєць, які висиджують обидва партнери протягом 23-24 діб. Баклани живляться рибою та вигодовують нею своїх пташенят. Птахи часто неспроможні піднятися у повітря без розбігу по воді, тому сідають на дерева, гілки яких звисають над водою.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Баклан – новий вид фауни Закарпаття (про їх наявність у нашому краї в минулому немає достовірних згадок). Тому потрібно стежити за можливим початком гніздування, щоб розпочати ефективну охорону цього виду.

***Botaurus stellaris* L. * II Рис. 12**

БУГАЙ, Большая выпь, Букавиць, Вхлхmbika, Вуциак
trst'ovэ, Bittern, Rohrdrommel

Таксономія. Ciconiiformes, Ardeidae.

Ознаки. Довжина тіла 76 см. Загальний колір – бурий, спина плямиста, є чорна “шапочка”. Форма тіла мінлива: птах або нагадує настовбурчену курку або, при небезпеці, витягує тіло ввєрх і стає малопомітним серед рогозу чи очерету. Приймаючи загрозливу позу, розкидає крила і високо піднімає свій гострий дзьоб. Бугай дуже активний вночі і його легше почути, ніж побачити. Звуки самця навесні нагадують ревіння бугая.

Біотоп. Зарості прибережної водної рослинності ставів, боліт, заплав.

Поширення. Населяє Євразію, крім північних та гірських регіонів. Зимує вздовж узбережжя Середземного моря та в Африці. В Закарпатті трапляється на рівнині та інколи у передгір'ї. Ми зна-

ходили бугаїв в долинах Тиси та Латориці.

Біономія. Гніздиться поодинокі на заломках очерету, рогозу. Кладка із 5-6 яєць інкубується 26 діб. Живиться бугай рибою, жабками, п'явками, комахами, пташенятами та дрібними ссавцями. **Несприятливі фактори та заходи охорони.** Бугаю загрожує зникнення внаслідок зменшення площ боліт та очеретяних заростів. Для захисту виду необхідно зберегти існуючі стариці в заплавах Тиси та Латориці, де ще залишилася відповідна флора, та припинити випалювання минулорічного очерету, оскільки гніздування бугая починається ще до появи цьогорічної вегетації. **Зауваження.** У нас також живе бугайчик (*Ixobrychus minutus* L.), який удвічі менший за бугая, а гнізда будує пізніше (у молодій порості очерету, лозняку) й тому чисельніший.

Ardea purpurea L. 0-I * Рис. 13

**ЧАПЛЯ РУДА, Рыжая цапля, Волька (цепец), Vцгцг
гйт, Volavka purpurovb, Purple heron, Purpurreiher**

Таксономія. Ardeidae.

Ознаки. 80 см. Будовою нагадує сіру чаплю. Як і всі чаплі, у польоті складає на спині шию S-подібно. Шия при цьому “зникає” і вперед стирчить тільки дзьоб. Таким силуетом чаплі відрізняються від інших схожих за будовою птахів – лелек, ібісів, журавлів. У руді чаплі верх голови, шия та груди – каштанові, спина та крила – сірі.

Біотоп. Болота з густими заростями очерету.

Поширення. Поширена в Євразії. Зимує в екваторіальній Африці. Раніше руді чаплі гніздилися в заплавах Тиси і на колишніх болотах Чорного Мочара. В останні роки ми руді чаплі тут не відмічали і питання про її гніздування в Закарпатті залишається відкритим. Наявність окремих особин не є доказом гніздування.

Біономія. Для гніздування руда чапля потребує великі площі очерету, тому що виводить потомство не окремими парами, як бугай, а колоніями, де поряд розташовано декілька гнізд. Вона ніколи не гніздиться на деревах, як це робить сіра чапля. У гнізді 3-5 яєць. Пташенята залишаються в гнізді протягом 8 тижнів, при небезпеці ховаються до очерету. Руді чаплі живляться в заростях очерету, серед кущів верб. Основний корм складається з риби, додатковий – з ящірок, змії, мишей, комах.

Несприятливі фактори. В Закарпатті вид знаходиться на грані

зникнення. Основним лімітуючим фактором є нестача гніздових біотопів.

Зауваження. : Крім рудої і, вже згаданої, сірої чаплі (*Ardea cinerea* L.) в Закарпатті щорічно бувають велика та мала білі чаплі (*Egretta alba* L. – рис. 13, *E. garzetta* L.), які залітають сюди з Угорщини та Словаччини. Вони дуже атрактивні.

Ciconia nigra (L.) III (II) Рис. 13

ЛЕЛЕКА ЧОРНИЙ, Черный аист, Пилюгач (бузьок чорний), Fekete gylya, Vocian cierny, Black Stork, Schwarzstorch

Таксономія. Ciconiiformes, Ciconiidae.

Ознаки. Довжина тіла 97 см. Дещо менший за відомого білого лелеку, з яким має однакову будову тіла. Оперення скрізь чорне, за винятком білого черева та підхвістя. Дзьоб та ноги червоні. Інколи можна почути його голос: гі-ліг-гі-ліг.

Біотоп. Гніздиться в лісах і не тільки “глухих”, як це часто помилково підкреслюється.

Поширення. Трансєвразійський вид. Європейські птахи зимують в Африці. В Закарпатті живе як в гірських, так і рівнинних лісах, відмічений в багатьох лісгоспах області. Під час живлення і прольотів зустрічається навіть в околицях Ужгорода, біля річок, ставів, на болотах.

Біономія. Гніздиться поодинокі на високих деревах, використовуючи іноді старі великі гнізда хижих птахів. Пара має декілька гнізд, які в різні роки міняє. В кладці 2-5 яєць. Висиджують обидва партнери протягом 30 діб. Молоді птахи починають літати у двохмісячному віці, але ще 2 тижні потім навідуються до гнізда, куди батьки продовжують носити корм. Чорні лелеки споживають рибу в більшій мірі, ніж білі лелеки. Крім риби, у раціон чорного лелеки входять жаби, дрібні ссавці, пташенята, крупні комахи.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Забруднення, меліорація кормових біотопів, надмірне антропогенне навантаження на ліси та лісгосподарські роботи в місцях гніздування птахів. Незважаючи на це, за останні десятиріччя чорний лелека поступово “зникає” до антропогенних ландшафтів, а його чисельність потрохи зростає як в Європі в цілому, так і в Закарпатті. Проте потрібна заборона рубок та інших лісгосподарських робіт в

місцях гніздування чорних лелек, припинення меліорації боліт.

Cygnus olor (Gm.) III * Рис. 20

ЛЕБІДЬ-ШИПУН, Лебедь-шипун, Лебедь, Вытукхс
hattyъ, Labut' hrbozobб, Mute swan, Hockerschwan

Таксономія. Anseriformes, Anatidae.

Ознаки. Довжина тіла 52 см. Дорослий птах має червонуватий дзьоб та чорну "гулю" на чолі. При плаванні тримає шию у формі букви S, а крила віялоподібно піднімає вгору. Молоді птахи сіро-бурого кольору. Лебідь-шипун – мовчазний птах.

Біотоп. Водойми різного типу включно з невеликими ставами в міських парках.

Поширення. Колись заселяв усю Європу, потім був майже знищений, але завдяки штучному розведенню в парках відновив чисельність, частково здичавів і знов став звичайним. Шкода, але спроби загніздитися в Закарпатті на ставу с. В.Коропець, на Оріховському штучному озері закінчувались для птахів трагічно. На ставу в Оріховцях пара лебедів, яка намагалася загніздитися, була вбита з дрібнокаліберної рушниці. Однак процес заселення триває. Річка Уж в обласному центрі останнім часом стала місцем традиційної зимівлі лебедів-шипунів, чого раніше не було.

Біономія. Лебеді живуть в багаторічному шлюбному партнерстві, вірні своєму місцю гніздування. Вони проганяють із "своєї" гніздової ділянки інші особини, що часто супроводжується бійками. Гніздо будує самка, відкладає в нього 5-7 яєць і висиджує їх протягом 35 діб. Молодих водять обидва партнери. У диких лебедів нестатевозрілі птахи сиво-бурі, у напівдомашніх вони бувають біло-сиві. Їжею лебедям служать водні рослини. Паркові особини їдять хліб, комбікорм.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Забруднення водойм, що зменшує їх кормовий потенціал, недобррозичливе ставлення до птахів окремих людей. Так, в зиму 1998-99 р. один з зимуючих лебедів в Ужгороді був вбитий хуліганом. Необхідно сприяти природному процесу розширення ареалу, який триває. Його можна прискорити штучним розведенням у паркових водоймах.

Зауваження. Під час сезонних міграцій в Закарпаття також можуть залітати з півночі лебеді-кликуні (*Cygnus cygnus* L.) та дуже рідко – малі лебеді (*C. bewicki* Yarr.). У них немає "гулі" на чолі;

дзьоб жовтий з чорним; шию тримають прямо, а не “ S “ подібно. Чорний лебідь (*C. atratus* Lath.), якого штучно розводять в парках, є аборигеном Австралії.

Anas strepera L. II * Рис. 14

НЕРОЗЕНЬ, Серая утка, Качка смугата, Рйськ, Касіса
chripl'avka, Gadwall, Schnatterente

Таксономія. Anatidae.

Ознаки. Довжина тіла 50 см. Скромно забарвлена річкова качка. Самець сірий, тільки кінець тулуба чорний. На крилі є каштаново-чорно-білий “тріколор”. У польоті обидві статі впізнаються завдяки білим квадратним “прапорцям” на задньому краї крила близько тулуба. Ці “прапорці” видно як при погляді на качку знизу, так і зверху.

Біотоп. Великі, але неглибокі стоячі водойми.

Поширення. Голарктика окрім Арктики. Європейські птахи зимують в регіонах Чорного та Середземного морів. Нерозень в Закарпатті почав зникати ще в 20-их роках нашого століття, з початком інтенсифікації меліоративних робіт на Чорному Мочарі. На сьогодні це надзвичайно рідкісний вид фауни області.

Біономія. Гніздо будує серед водної рослинності недалеко чистоводдя. У минулому гніздувався більш відкрито, що дозволяло населенню легко знаходити гнізда й вибирати яйця. Гніздо нерозня побудовано солідніше, ніж у інших качок. В ньому буває 8-12 яєць, на яких самка сидить протягом 26 діб. Корм нерозня переважно рослинний (рдесники та інші водні рослини).

Несприятливі фактори та заходи охорони. Відсутність великих зарослих озер, а на ставах біля Залужжя, Горбка – відсутність прибережної рослинності (очерету, рогозу). Перспективними для виду є стави типу Боронівського (біля Хуста). Але для початку необхідно взагалі заборонити відстріл будь-яких качок у місцях гніздування нерозня як рідкісного виду.

Зауваження. Серед дуже рідкісних (на гніздуванні) річкових качок області слід назвати також шилохвоста (*Anas acuta* L.) та широконоську (*A. clypeata* L.). Їх типові ознаки містяться в назвах. Під час прольотів вони зустрічаються у нас регулярно.

Aythya nyroca (Guld.) I (II) Рис. 14

ЧЕРНЬ БІЛООКА, Белоглазый нырок, Чернеть цигансь-

ка, Cigбпугйсе, Chochlacka bielookб, Ferruginous duck,
Moorente

Таксономія. Anatidae.

Ознаки. Довжина тіла 41 см. Темно-каштанова невеличка качка з групи пірнаючих, яка на віддалі здається чорною. Самка дещо світліша. Найкраще ці качки впізнаються по білому підхвістю, яке контрастує з сусіднім оперенням. У самця очі білі, у самок – бурі. Білоока чернь – мовчазна, інколи посвистує.

Біотоп. Гніздиться на зарослих очеретом та рогозом озерах і ставах з “вікнами” відкритої води.

Поширення. Ареал охоплює степові та пустельні зони Азії, Східної та Центральної Європи, північну частину Африки. Європейські популяції зимують у дельті Нілу та на узбережжі Середземномор'я. Останні десятиріччя чисельність цієї качки відчутно знизилася. Процес торкнувся і Закарпаття. Але птахи ще гніздяться на окремих старицях біля Чопа, та рибничих ставах Хустщини.

Біономія. Гніздо будує в заростях. До гнізда часто веде вузька стежка у вигляді тунелю, яку прокладає собі качка. У кладці 7-11 яєць. Інкубаційний період – 24-25 діб. Самець до моменту появи пташенят залишається в околицях гнізда. Молода чернь стає на крило у віці двох місяців. Кормом для цієї качки служать водні рослини, які вона збирає з поверхні води (ряску) або пірнаючи, але неглибоко. Додатково поїдає також моллюсків, личинок комарів, пуголовків жаб.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Маловідомі. Але не можна виключити фактор занепокоєння. Всі придатні для гніздування водойми активно використовуються рибалками. Безперечно, негативну роль відіграла меліорація Чорного Мочара, околиць Руських Комарівців і т. д. Див. також попередній реферат.

Aythya fuligula (L.) IV Рис. 14

ЧЕРНЬ ЧУБАТА, Хохлатая чернеть, Чернеть чубата,
Kontyos гйсе, Chochlacka vrkocatб, Tufted duck, Reiher-
ente

Таксономія. Anatidae.

Ознаки. Довжина тіла 42-44 см. Це єдина качка, самець якої має на голові довгий помітний чуб. Впізнається також по контрастно забарвленим чорно-білим бокам. Самка бура з невеличким

чубом. Дзьоб у цих качок блакитно-сірий.

Біотоп. Стоячі та слабопроточні, досить глибокі водойми з зарослими берегами.

Поширення. Трансєвразійський вид. Гніздовий ареал простягається від Ісландії до Камчатки. Зимують на півдні Європи. Ця качка ще недавно тільки пролітала через Закарпаття під час сезонних міграцій. Але в останні роки були знайдені гніздові пари поблизу Берегова, Чопа, Хуста (подібний процес спостерігається і в інших європейських регіонах).

Біономія. Гнізда чернь влаштовує на острівцях, в заростях очерету неподалік водного дзеркала. Не боїться гніздватися біля людей, безпосередньо в містах. Охоче поселяється поблизу колоній мартинів або крячків. В кладці 7-10 яєць, які самка насиджує протягом 23 діб. Трапляються випадки, коли в одне гніздо відкладають яйця 2-3 самки, і тоді в кладці буває до 20 яєць. Пташенята здатні пірнати вже в перший день життя й живляться личинками комарів та ручайників. Дорослі споживають головним чином моллюсків. Можуть пірнати на глибину до 14 метрів.

Несприятливі фактори та заходи охорони. У зв'язку з тим, що чубата чернь охоче селиться розрідженими колоніями, на водоймах часто не вистачає зручних місць для гніздування. Тому там, де гніздування чубатої черні вже зафіксоване, бажано будувати штучні острівці, придатні для заселення цим новим для фауни області видом качок.

***Bucephala clangula* (L.) III (III) Рис. 14**

ГОГОЛЬ, Гоголь, Чернеть криклива, Kercerґйсе, Hlaholka severskб, Goldeneye, Spatelente

Таксономія. Anatidae.

Ознаки. Довжина тіла близько 46 см. Голова велика, у самця зеленувато-чорна з білою округлою плямою біля дзьоба. У самок та молодих особин такої плями немає, а голова бура. Шия качки біла, а очі жовті. В польоті крила гоголів видають звук, який нагадує звучання дворучної пилки при пилянні дров.

Біотоп. Водойми, які оточені лісами.

Поширення. Бореальний вид Голарктики але останнім часом почав локально гніздуватись і південніше, наприклад, у Чехії, на Волині. Існує інформація про зустріч виводка гоголя в Синевирському національному парку, що, можливо, є початком проникнен-

ня гніздових гоголів до нашого краю. У міграційні сезони гоголь в Закарпатті не є рідкісним.

Біономія. Гоголь гніздує в дуплах дерев, діаметром до 25 см. Інкубація триває 30 діб, каченята відразу після викльову стрибають із дупла (з висоти 6-15 метрів!) на землю і рухаються до води за матір'ю. Самка плаває з виводком тільки 2-3 тижні, а далі пташенята живуть самостійно, хоча льотними стають лише у віці 8 тижнів. Гоголь пірнає за поживою на глибину до 8 метрів. Його раціон переважно тваринного походження: водні комахи, молюски, ракоподібні, інколи риби.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Лісогосподарські роботи в місцях гніздування; нестача придатних дупел. Бажано розвішувати штучні гніздівлі типу "гоголятня" поблизу водойм, що придатні для місцезнаходжень гоголя.

Pandion haliaetus (L.) 0 (III) * Рис. 15

СКОПА, Скопа, Скоб (рибарь), Halbs zsas, Krgiak
rybozravэ, Osprey, Fischadler

Таксономія. Falconiformes, Pandionidae.

Ознаки. Самець – 50 см; самка – 58 см. Крупні розміри, білий низ тулуба та крил, довгі кутоподібно загнуті крила та пікіруючий спосіб полювання за рибою на водоймах є характерними ознаками скопи. Повільний політ дещо нагадує мартина.

Біотоп. Озера та ріки, оточені лісами.

Поширення. Поширення космополітичне, скопа відсутня тільки в Арктиці та Антарктиці. Зимує всюди, там, де є незамерзаючі рібні водойми. В Закарпатті скопи гніздилися ще на початку ХХ століття в долині Ужа (Ужгород, Великий-Березний), але тепер бувають тут тільки на прольотах, особливо навесні.

Біономія. Гніздо розташоване на високих, часто суховерхих деревах, недалеко від водойми. Яйця (2-3 штуки) протягом 35-38 діб насиджує переважно самка. Самець в основному полює і перерає самці корм у повітрі, що нагадує захоплюючий повітряний бій. Протягом перших 6 тижнів молодь годують шматками риби, пізніше – цілою рибою, яку кидають на край гнізда. Молоді скопи літають вже у двомісячному віці. Скопа – типовий рибоїд. Маючи вагу до 1,7 кг може витягнути з води двокілограмову рибу. Інколи полює на жаб і ссавців.

Заходи охорони. Досвід деяких західноєвропейських країн

показує можливість відновлення скоп на місцях колишнього гніздування. Встановлення штучних гніздових платформ на деревах поблизу ставів, озер та багаторибних річок може привабити скоп на гніздування. В багатьох країнах туристи за плату охоче спостерігають із спеціально обладнаних майданчиків за гніздовою поведінкою та полюванням цих цікавих птахів.

Milvus milvus (L.) I (I)* Рис. 16

ШУЛІКА РУДИЙ, Красный коршун, Кошун (коршак),
Ухгцс кбнуа, Haja cervenб, Kite, Rotmilan

Таксономія. Accipitridae.

Ознаки. Довжина тіла близько 60 см. Глибоко вирізаний хвіст є найкращою ідентифікаційною ознакою шуліки серед інших хижих птахів. Оперення рудувате, кричить голосно: кій-кі-кі-кі.

Біотоп. Ліси, в першу чергу листяні на рівнинах та передгір'ях.

Поширення. Ареал плямистий: правобережжя України, Молдавія, Карпати, Кавказ, деякі західноєвропейські країни. У нас перелітний, південніше – осілий. Хоча переслідування шулік почалося всюди ще в XIX столітті, у букових лісах Закарпаття був добре представлений ще в 50-ті роки XX століття. Тепер в Закарпатті чисельність рудого шуліки катастрофічно низька. Ми не спостерігали його вже протягом декількох років.

Біономія. Гніздиться на деревах, часто використовує старі гнізда ворон, канюків. У гніздах шулік можна знайти ганчір'я, куски паперу, мотузки та інше сміття, яким людина захарашує природу. В кладці 3 яйця які насиджує переважно самка. Самець дбає про корм весь період насиджування та перші 14 днів життя пташенят. Потім годують вже обоє батьків. Молодь стає льотною у віці 50 днів. Корм шулік дуже різноманітний: дрібні ссавці, пташенята, риба. Остання в меншій мірі, ніж у шуліки чорного. Може нападати на курчат, тому зазнає переслідувань від людини.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Переслідування з боку людини (відстріл з метою виготовлення чучел). У країнах з високою екокультурою чисельність рудого шуліки останнім часом зростає (Німеччина, Швейцарія, Польща). Необхідна роз'яснювальна робота, особливо серед мисливців.

Зауваження. В Закарпатті теж тепер дуже рідкісний шуліка чорний (*Milvus migrans* Bodd.), хоч його й не занесено до Червоної

книги. Виріз на хвості у нього неглибокий, забарвлення темно-буре.

Circus pygargus (L.) П * Рис. 15

ЛУНЬ ЛУГОВИЙ, Луговой лунь, Луняк, Hamvas retihija,
Kana popelavb, Montagus harrier, Wiesenweihe.

Таксономія. Accipitridae.

Ознаки. Довжина тіла 41-46 см. Самець зверху сизо-сірий (згадаємо прислів'я: "сивий як лунь"), з чорними смугами поперек крила. Череву біле, з рудими плямами. Самка крупніша, бура, з білим надхвістям. У лунів довгі вузькі крила та хвіст. Полюючи, літають низько над землею, їх частіше можна побачити зі спини, ніж знизу.

Біотоп. Вологі луки, долини річок, болота.

Поширення. Широко заселяє рівнини на схід від Карпат, а також Піренейський півострів. На решті теренів Європи ареал лугового луня плямистий. Зимує південніше Сахари. В Закарпатті зустрічається нечасто, поки що зберігся на деяких рівнинних ділянках, наприклад, у трикутнику Руські Комарівці-Чоп-Ужгород.

Біономія. Гніздо на землі, серед прибережної повітряно-водної рослинності або під кущами. Кладку із 3-5 яєць висиджує самка, а самець забезпечує її та пташенят кормом; 14-денні пташенята вже спроможні при небезпеці ховатися за межами гнізда. В серпні лугові луні відлітають на зимівлю. Живиться переважно гризунами (миші, полівки), але здобуває також пташок та великих комах.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Випас худоби на місцях гніздування; зменшення площ вологих лук; відстріл. В усіх європейських країнах спостерігається різке падіння чисельності. Так, у Швейцарії, незважаючи на охорону, повністю зник. Причину бачать у широкому застосуванні на місцях зимівлі птахів хімічних препаратів при вирощуванні бавовни. Бажано включити вид у Червону книгу, створити заказники в місцях гніздування, ширше пропагувати охорону лунів.

Зауваження. В Закарпатті зимує також інший вид лунів з групи "сивих" – польовий (*Circus cyaneus* L.), а раніше гніздував і степовий (*C. macrourus* Gm.). Обидва занесені до Червоної книги України.

Circaetus gallicus (Gm.) 0 (III)* Рис. 17

ЗМІЄЇД, Змеєяд, Крачун, Nadiar krótkoprstě, Short-toed eagle, Schlangenadler

Таксономія. Accipitridae.

Ознаки. Довжина тіла 63-69 см. У цього хижого птаха нижня сторона крил та черево білясті або білі і цим він ніби схожий із скопою. Але крила в змієда широкі, і в польоті птах їх тримає прямо, а не кутоподібно. Голова змієда велика і дещо нагадує совину. Очі жовті.

Біотоп. Переважно низинні та передгірні місцевості з рідкими лісами, багаті на плазунів.

Поширення. Суцільний ареал залишився лише в Піренеях, на Балканах та на схід від Карпат. У деяких районах Європи вимер. У Закарпатті може зустрічатися в Beskidaх, тому що гніздує на сусідніх польській та словацькій територіях. На початку ХХ століття гніздився біля Драгині та в басейні Латориці. Тепер змієда ми бачили тільки на прольоті в долині Тиси.

Біономія. Гнізда будує невисоко на деревах, інколи навіть на кущах. У кладці лише 1 яйце, яке насиджується протягом 35-40 діб. Пташеня залишається в гнізді 60-80 днів. Вже в молодому віці пуховичок цілком здолає заковтнути невелику змію. Дорослі птахи виловлюють змій завдовжки до 2 метрів. Охоче ловлять також ящірок, рідше ссавців та птахів.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Невисока чисельність плазунів, які в свою чергу, зникають внаслідок сучасного ведення сільського господарства; переслідування людьми (відстріл). Необхідно налагодити спостереження за змієдами (фіксація всіх зустрічей). У разі знахідки гнізда – негайне створення заказника з ефективною охороною та заборною всяких лісогосподарських робіт.

Hieraetus pennatus (Gm.) I (I)* Рис. 18

ОРЕЛ-КАРЛИК, Орел-карлик, Карликовий орел, Tخرچاس, Orol myliakovitě, Booted eagle, Zwergadler

Таксономія. Accipitridae.

Ознаки. Довжина тіла: 46 см – самець, 53 см – самка. Існує два типи забарвлення. Світла форма (білий низ сильно контрастує в польоті з чорними кінцями та заднім краєм крил) та темна форма (увесь низ темний, лише хвіст світліший, вохристий). Темну фор-

му визначити у природі важче, тому що за розмірами орел-карлик схожий на деяких більш розповсюджених у нас хижаків. Тому треба звертати увагу на білуваті плями на трьох внутрішніх махових перах, котрі є тільки в орлів-карликів. У обох кольорових форм характерне забарвлення верху: світле надхвістя та покривні пера крила, які контрастують з чорними маховими.

Біотоп. Ліси та переліски, переважно в передгір'ях, хоч населяє також гори та рівнини.

Поширення. Ареал охоплює середземноморську та арало-каспійську області Голарктики. Зимує в південній частині гніздового ареалу. В Закарпатті раніше гніздував навіть групами (три гнізда на відстані 120 м одне від одного біля Ужгорода). Тепер вид став надзвичайно рідкісним. Ми спостерігали орла-карлика (темну форму) в лісовому урочищі Оток в нижній течії р. Боржави.

Біономія. Гнізда, в яких буває 2 яйця, на деревах. Самка насиджує 30 діб. Вживає, як правило, лише одне пташеня, яке залишає гніздо у віці 55 днів. Орли-карлики полюють, переважно на великих ящірок, птахів розміром від шпака до голуба та дрібних гризунів. До 20% раціону можуть становити комахи.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Вирубка лісів у місцях гніздування, зменшення кількості основної поживи – плазунів; переслідування з боку людини. Слід: заборонити лісогосподарські роботи на ділянках гніздування виду та проводити подальше роз'яснення громадянам недопустимості відстрілу і переслідування хижих птахів взагалі.

***Aquila chrysaetos* (L.) II (III)* Рис. 17**

БЕРКУТ, Беркут, Гавер (беркут), Szirti sasi, Orol skalnə,
Golden Eagle, Steinadler

Таксономія. Accipitridae.

Ознаки. Довжина тіла: 75 см – самець, 88 см – самка. Дорослі птахи темно-бурі, голова та потилиця – світлі. У молодих особин хвіст двоколірний – біло-чорний, крім того, є білі смуги або плями (залежно від віку) на нижній стороні крил. Хвіст закінчується прямо, не кільовидний. Крила дуже широкі та довгі (розмах до 2 м). Птах може ширяти протягом декількох годин. В основному мовчазний птах, але інколи клекоче: к'ек-к'ек-к'ек.

Біотоп. Старі ліси, що межують з відкритими місцевостями, а також скелі з ущелинами.

Поширення. Гори та лісова зона Голарктики.

Біономія. Старі птахи осілі, молоді взимку відкочовують південніше. Починає гніздитися в 5-річному віці. Гнізда частіше на скелях, але зустрічаються і на деревах. Самка насиджує кладку (1-3 яєць) протягом 43 діб. Молодь залишає гніздо на 65-80 день. Близько половини пар беркутів (пари постійні) не гніздують щорічно. Живлення дуже різноманітне: ссавці вагою переважно до 15 кг, птахи, але інколи навіть комахи. Використовуються для полювання на звірів розміром до вовка.

Несприятливі фактори. Переслідування людиною та недосконалість правил проведення лісогосподарських робіт, які не забороняють проводити рубки в місцях гніздування рідкісних видів птахів.

Зауваження. У горах Європи кількість беркутів за останні роки зростала (у Швейцарії тепер 250 пар, у Словаччині – понад 30), хоча раніше вид був на межі знищення. В Закарпатті ситуація продовжує бути загрозливою. Ще недавно тут фіксували 7-8 пар, тепер залишилось не більше 2-3. Частіше спостерігаються молоді, нестатевозрілі, особини, які ще не гніздяться. Найбільш чисельним орлом в Закарпатті залишається червонокнижний малий підорлик (*Aquila pomarina* Ch. L. Vrehm) з розмахом крил 1,6 м. У Словаччині не часто гніздують крупний орел могильник (*A. heliaca* Sav. – рис. 17), звідки зрідка може залітати і на Закарпатську рівнину.

Falco vespertinus L. III Рис. 16

КІБЧИК, Кобчик, Кібець (жемерчик), Кйк вйгозе, Sokol červenonohэ, Red-footed falcon, Rotfussfalke

Таксономія. Falconidae.

Ознаки. Довжина тіла 30 см. Маленький сокіл. Самець темносизий, майже чорний, тільки підхвістя, “штани” на ногах та самі ноги – рудо-червоні. Самка має вохристе без плям черево, світло-руду голову з маленькими темними “вусами” на щоках.

Біотоп. Відкриті ландшафти з окремо стоячими деревами, гаями на рівнині та узгір'ях.

Поширення. Вид розповсюджений від Угорщини на Заході до р. Лени на Сході. Зимуює в Центральній Африці. У XX столітті ареал зазнав значних негативних змін. За 20 років (1957-1997) в Угорщині чисельність знизилася у 5 разів. У Закарпатті вид став

дуже рід-кісним, хоча в 20-ті роки його тут регулярно спостерігали в великій кількості.

Еіономія. Колоніальний сокіл. Колись були поселення, в яких нараховувалося по 500-600 пар. Пізніше “нормальними” рахувались такі, в яких було по 20-30 гнізд. Тепер нерідко гніздяться поодинокими парами. Охоче селяться в колоніях граків, займаючи їх гнізда. Кібчик починає відкладати яйця тоді, коли в природі вже є достатньо коників та сарани, які становлять основу живлення цих птахів. Яйця (2-6 штук) насиджує протягом 28 діб, причому приймає в цьому участь також і самець. Молодь залишається в гнізді протягом місяця, а ще за 10-14 днів вона вже стає повністю самостійною. Крім прямокрилих кормом служать бабки, оси, мухи.

Несприятливі фактори. Колоніальне гніздування провокувало масовий відстріл кібчиків під час акцій “боротьби з хижаками”.

Falco peregrinus Tunst. 0 (II)* Рис. 16

СОКІЛ-САПСАН, Сапсан, Сивак, Vbndorslyom, Sokol strhovavэ, Peregrine, Wanderfalke

Таксономія. Falconidae.

Ознаки. Довжина тіла: 38 см – самець; 48 см – самка. Забарвлення мінливе, але на щоках завжди добре помітні широкі чорні “вуса”, що разом із крупними розмірами птаха дозволяє визначити сапсана. Своєю здобич атакує із швидкістю понад 280 км/год. **Еіотоп.** Зустрічається від тундри до пустель, у відкритих місцях та лісах, на рівнині і в горах.

Поширення. Ареал охоплює всі материки, крім Антарктиди. Північні популяції перелітні. Ще в 50-их сапсан гніздився біля Ворочева, Тур’я-Ремет, Анталовців. Тепер його там нема, але ми бачили цього сокола влітку на Поп-Івані Марамароському та біля Драгова.

Еіономія. Гніздиться частіше на скелях, а якщо на деревах, то в чужих гніздах. Самка висиджує 3-4 яйця протягом 30 діб. Молоді покидають гніздо у 35-денному віці. Сапсани атакують свою здобич (мартинів, ворон, голубів, сойок тощо) у повітрі. Восени супроводжують, живлячись, міграційні зграї птахів. Тому їх в деяких мовах називають “мандруючим соколом”.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Сапсан почав

катастрофічно зникати з середини 50-тих років внаслідок масового використання пестицидів і особливо ДДТ. Загальна кількість птахів зменшилася на 90%. Завдяки активним заходам удалося відновити чисельність сапсанів у Великобританії та Німеччині. В інших регіонах ситуація залишається складною. Крім пестицидів небезпеку для птахів становить переслідування з боку людей. Відновлення виду за зразком західноєвропейських країн потребує великих фінансових затрат, тому для нас поки що залишається тільки пропаганда необхідності охорони соколів взагалі, та заповідування перспективних територій.

Зауваження. В Закарпатті живе дуже подібний до сапсана за забарвленням сокіл чеглик (*Falco subbuteo* L.), але він менших розмірів (30-36 см). Живе біля річок. Із великих соколів зрідка зустрічається балабан (*F. cherrug* I.E.Gray), у якого “вуса” ледь помітні.

Lyrurus tetrix L. II Рис. 19

ТЕТЕРУК, Тетерев, Косач (пилган, тетеряк), Nyirfajd,
Tetrov hfl'niak, Black grouse, Birkhuhn

Таксономія. Galliformes, Tetraonidae

Ознаки. Довжина тіла: 53 см – самець, 41 см – самка. Самець легко впізнається завдяки ліроподібному хвосту, темному забарвленню тіла та червоним “бровам”. Самка та молоді птахи темно-бурі, смугасті, хвіст трішечки вирізаний.

Біотоп. Негусті ліси, березові гаї біля полів, ярів, у горах зарості криволісся.

Поширення. Трансєвразійський вид. На півдні тепер живе тільки в горах, хоча в минулі століття його спостерігали і в степах, навіть під Одесою. Осілий птах. В південних гірських системах його чисельність катастрофічно падає. В Закарпатті тетерев зустрічається на сході області, на полонинах з заростями гірської сосни та зеленої вільхи.

Біономія. Після весняного токування тетеревів, на яке для “турнірних боїв” збирається по декілька півнів, запліднені самки кладуть у наземне гніздо 7-12 яєць і насиджують їх 25 днів. Як і в інших курячих, пташенята відразу ходять за квочкою. У теплу пору року тетерев живиться зеленими бруньками, листочками, ягодами, комахами. Взимку – бруньками, пагонами, сережками вільхи, берези.

Несприятливі фактори. Щільна забудова річкових долин у

горах та знищення птахів на прилеглих рівнинах обмежила можливість генетичного поповнення гірських популяцій тетерева, що, на нашу думку, відбувалось у далекому минулому. Суворі кліматичні фактори у смузі криволісся негативно впливають на популяції птахів без поповнення генофонду. Несприятливим фактором є також випас худоби на полонинах.

Зауваження. Найближчого родича тетерева – глухаря (*Tetrao urogallus* L. – рис. 19) вже занесено до Червоної книги України, хоч він зустрічається в Карпатах набагато частіше.

Сгех сгех (L.) IV * Рис. 20

ДЕРКАЧ, Коростель, Кречотайло, Haris, Chriah̄tel polny,
Corncrake, Wachtelkцnig

Таксономія. Ralliformes, Rallidae.

Ознаки. Довжина тіла 27 см. Побачити деркача можна лише випадково. Він добре ховається і рідко злітає. Якщо таке трапляється, тоді звертають на себе увагу іржаво-руді крила, незграбний невисокий політ та висячі додолу ноги, котрі гойдаються. Деркача легше виявити за дуже характерним голосом, який нагадує скрип сухого дерева: крекс-крекс-крекс і який часто чути увечері, вночі або на світанку.

Біотоп. Вологі луки, лани конюшини з чагарниками, в яких птах ховається поки навесні ще не наросла трава.

Поширення. Деркач поширений у помірній та частково північній смугах Євразії. Зимує в Африці. В багатьох європейських країнах зникає, а в деяких вже вимер. Однак в державах, де вздовж річок зберігається широка природоохоронна смуга (наприклад, Рейн в Нідерландах) він не є рідкісним, що спостерігав особисто один з авторів даної книги (А.Ковальчук). На схід від Карпат чисельність також поки що залишається незагрозливою. У Закарпатті деркач зустрічається тепер зрідка в рівнинній та передгірній частинах. У заповідній Долині нарцисів в роки, коли тут не викошувалась трава, деркачів було багато. Їх чисельність зростає у вологі роки, коли добре розростаються трави на луках.

Біономія. Гніздо на землі. Самка насиджує 7-9 яєць протягом 18 діб. Сходячи з гнізда прикриває його травною і кладка стає непомітною. Пташенята народжуються чорного кольору. Живляться деркачі дрібними безхребетними, якими самка годує також пташенят у гнізді. У кінці літа поїдає також насіння трав.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Внесення добрив навесні на луки та косіння трав у травні-червні, в період

гніздування деркачів. Таке господарювання в Західній Європі призвело майже до повного знищення цих птахів. Отже, для збереження деркачів необхідно косіння трав проводити якомога пізніше і методами, які сприяють виживанню наземних птахів (косіння слід починати від центру, а не від краю площі, використовувати відлякуючі від косилки знаряддя).

Grus grus (L.) П (I)* Рис. 21

ЖУРАВЕЛЬ СІРИЙ, Серый журавль, Журавель, Дагу,
Zeriav popelavэ, Crane, Kranich

Таксономія. Gruiformes, Gruidae.

Ознаки. Довжина тіла 115 см. Над хвостом є характерний пір'яний "султан". Тулуб сірий, махові пера чорні (що добре помітно в польоті), шия та голова яскраві, біло-чорно-червоні. Добре відомий своїм курликанням. Літає косяками.

Біотоп. Обширні болотисті території як відкриті, так і лісові.

Поширення. Гніздовий ареал первинно охоплював всю помірну смугу Євразії. Тепер дуже скоротився. Основні гніздові регіони знаходяться в Скандинавії та північній Росії. В Україні ще гніздиться на Поліссі. Зимує у Північній Африці. В Закарпатті колись гніздував на Чорному Мочарі та на Багоні під Руськими Комарівцями. Тепер журавель у нас тільки перелітний птах, який іноді зупиняється на відпочинок на окремих гірських луках Стужицького ландшафтного парку в басейні р. Уж.

Біономія. Весняне токування супроводжується оригінальними танцями, стрибками, взаємними поклонами птахів. Гніздо, яке розташоване на ґрунті серед болота, будують обоє партнерів. Самка відкладає 2-3 яйця. Насиджування триває 28-30 днів. Молодь починає літати у віці двох місяців, а статевозрілою стає у 5-річному віці. Живиться журавель головним чином рослинною їжею, в меншій мірі – дрібними тваринами.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Меліорація болотних угідь у Словаччині, де птахи регулярно відпочивали, спричинили послаблення весняних перельотів уздовж р.Уж. Відновлення та заповідування болотистих угідь Чорного Мочара (про що ведуться активні дебати) могло б відновити гніздування журавля навіть на нашій території, як це сталося у 1982 році в Чехії.

Numenius arquatus (L.) 0-I (II) Рис. 20

КРОНШНЕП ВЕЛИКИЙ, Большой кроншнеп, Кроншнеп,

Nagy pyling, Hvizdbk vellkя, Curlew, Grosser Brachvogel

Таксономія. Charadriiformes, Charadriidae.

Ознаки. Довжина тіла: 53 см – самець, 38 – самка. Це найкрупніший з куликів з помітно загнутим вниз дзьобом, що серед них зустрічається тільки в кроншнепів. На голові відсутні поздовжні темні смуги. Голос усіх кроншнепів дуже мелодійний, трохи стогучий, нагадує звуки флейти.

Біотоп. Вологі луки.

Поширення. Трансєвразійський вид. Європейські птахи зимують на узбережжі Середземного моря. Можливості гніздування всюди скорочуються. Раніше великі кроншнепи гніздилися в Закарпатті, тепер бувають тільки на прольоті. У вологі роки (наприклад, у 1998) на осінньому перельоті надовго затримуються на Закарпатській рівнині.

Біономія. Гніздо на землі. У гнізді, як і в інших куликів, 4 яйця. Насиджування триває 29 діб. У пташенят дзьоби короткі та прямі, вони починають загинатися вниз тільки у двадцятиденному віці. У віці одного місяця птахи вже літають. Раціон кроншнепів складається з черв'яків, слимаків, комах, павуків, маленьких жаб. Восени їдять також насіння.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Хоч вид занесено до Червоної книги, мисливці продовжують полювати на кроншнепа (смачне м'ясо, вага до 900 г). Під дріб попадають й інші види кроншнепів. Однак головний лімітуючий фактор – осушення боліт. Відновлення сприятливих біотопів та освітня робота серед мисливців – головні передумови збереження кроншнепів.

Зауваження. Зрідка через наш край пролітає північний середній кроншнеп (*Numenius phaeopus* L.). Тонкодзьобого кроншнепа (*N. tenuirostris* Viell.), якого в цілому Світі залишилось не більше 300-500 пар, спостерігали лише на прилеглих до Закарпаття територіях. Обидва види менші за великого кроншнепа. У схожого на великого середнього кроншнепа є темні смуги на голові, а у тонкодзьобого плями на грудях мають серцевидну форму.

Chlidonias niger (L.) П Рис. 21

КРЯЧОК ЧОРНИЙ, Черная крачка, Айтлер, Kormos szerkх, Cоrnk (rybbr) cierny, Black tern, Trauerseeschwalbe

Таксономія. Laridae.

Ознаки. Довжина тіла близько 24 см. Забарвлення різне в за-

лежності від сезону. Навесні тулуб чорний, крила зверху та хвіст темно-сиві, підхвістя біле. Восени птах зверху бурий, черево, груди, воло – білі. Від інших, “болотних” крячків, до яких він належить, відрізняється в осінньому вбранні темною плямою по боках грудей біля основи крил. Хвіст, як це характерно для “болотних” крячків – неглибоко вирізаний.

Біотоп. Стариці, озера та інші водойми густо зарослі зануреною водною рослинністю.

Поширення. Голарктика, окрім Арктики. Наші птахи зимують південніше Сахари. В Європі, внаслідок зміни середовища, чисельність падає. В Закарпатті нам відомі тільки невеликі поселення чорних крячків в Ужгородському, Берегівському та Хустському районах.

Біономія. Колоніальний птах. В недежавтованих регіонах колонії нараховують сотні пар. У Закарпатті загальна кількість не більше 50 пар. Влаштує плаваючі гнізда на заростях різак, чіліма та інших водних рослин. У віці одного місяця птахи вже літають. Живляться чорні крячки коловодними та водними комахами – дрібними бабками, жуками і, в незначній мірі, рибками. Неприятливі фактори та заходи охорони. Недостатня кількість сильно зарослих водойм, що пов’язано з меліорацією болотистих місцевостей. Влаштуванням плаваючих очеретяних плотиків можна штучно приманити чорних крячків до гніздування для збільшення їх чисельності.

Зауваження. У Закарпатті, в межах колоній чорних крячків, зустрічаються поодинокі гнізда білощогого крячка (*Chlidonias hybrida* Pall.), який в Угорщині чисельніший від чорного, що може з часом статися і у нас. Серед болотних крячків є ще світлокрилий (*Ch. leucopterus* Temm. – рис. 21), якого у нашому регіоні поки що відмічали тільки на прольоті.

***Sterna albifrons* Pall. I Рис. 21**

КРЯЧОК МАЛИЙ, Малая крачка, Мала крачка (мартішка, галамак), Kis csőr, Rybbr malə, Little tern, Zwergseeschwalbe

Таксономія. Laridae.

Ознаки. Довжина тіла близько 24 см. Найменший крячок із групи “річкових”. Відрізняється білим чолом та жовтими ногами. Однак, в цілому, це типовий річковий крячок: довгі гострі крила,

глибоко вирізаний хвіст, попелясто-сива мантия (спина разом із крилами), чорна шапочка.

Біотоп. Голі піщані, кам'яні острови, узбережжя морів та річок.

Поширення. Населяє практично всі континенти крім Південної Америки. Європейські птахи зимують в Африці. В Закарпатті вид гніздиться тільки на Тиси на відрізку між Буштином та Дротинцями. Загальна кількість – 5-10 пар.

Біономія. Колоніальний. Гнізда влаштовує на землі, переважно по сусідству з іншими колоніальними птахами. У неглибокій ямці-гнізді буває 2-3 яйця. Насиджує 20 діб. Плямисті пуховички при небезпечі вибігають із гніздової ямки, притискаються до землі і стають малопомітними. Малий крячок живиться майже виключно дрібною рибою, яку вишукує, літаючи, з висоти 5-6 метрів, а потім раптово кидається на здобич, причому майже повністю занурюється у воду.

Несприятливі фактори та заходи охорони. На острівцях, де крячки виводять потомство, щоденно знаходяться рибалки, купаються діти, буває худоба. Птахи не тільки постійно зазнають стресу, але й деколи витоптуються їхні гнізда. Вид знаходиться в критичній ситуації (у Чехії вид вже не гніздує; в Угорщині нараховується не більше 15 пар і т. д.). Тому необхідно на вищезгаданому відрізку Тиси організувати річковий орнітозаказник, у якому відвідування острівців, де гніздують крячки (розміщення острівців під впливом течії води щороку змінюється), слід заборонити з травня до липня.

Зауваження. На тому ж відрізку Тиси гніздує і трохи більший за розмірами (близько 35 см) крячок річковий (*Sterna hirundo* L. – рис. 21). Його теж небагато – лише 50-60 пар.

Tyto alba (Scop.) П (П)* Рис. 23

СИПУХА, Сипуха, Душка, Поломовка, Guxngybagoly,
Plamienka driemavb, Barn owl, Schleiereule

Таксономія. Strigiformes, Tytonidae.

Ознаки. Довжина тіла 33-35 см. Ця сова відрізняється від інших серцевидним лицевим диском. Зустрічається у двох кольорових варіаціях: світлій – оперення черева білясте, та темній – черево вохристе. На голові, спині та крилах багато круглих білих плям.

Біотоп. Відкриті простори з окремими деревами, в Європі ур-

банізувалася.

Поширення. Космополіт.

Біономія. Сипуха літає тільки вночі. Ніколи не зустрічається в сутінках. Гніздиться в населених пунктах та на околицях, де є руїни, мало відвідувані будови, комори, високі вежі, дзвіниці. Одне й те саме місце використовує багато років підряд. У гнізді – 4-7 яєць, які самка насиджує 20-24 дні. Гніздиться двічі за сезон. Корм сипух складається з мишей, полівок, у містах часто ловить горобців, рідше – нічних метеликів. Взимку період кормодобування лімітується глибиною снігового покриву. Тому в Закарпатті птахи тримаються в рівнинних та передгірних районах, де снігу менше. Несприятливі фактори та заходи охорони. Негативно діє на сипух використання отрутохімікатів, а також сучасне складування зерна в елеваторах, а не в коморах. Це знижує кормові можливості сипух. Помітне зниження їх кількості в містах відбувається також в результаті зростання чисельності вухатої сови, яка теж живиться мишами і в цьому є їх конкурентом. У літературі рекомендують будувати для сипух штучні гнізда, однак ця порада не дуже раціональна, оскільки 2/3 колишніх природних місць гніздування сипух тепер пустує (дані по Чехії).

Bubo bubo (L.) III (II)* Рис. 23

ПУГАЧ, Филин, Ухаль (соваліяча, совальган), Uhu, Vøskalnə, Eagle owl, Uhu

Таксономія. Strigidae.

Ознаки. Довжина тіла: 65 см – самець, 70 см – самка. Найбільша сова, за величиною нагадує орла (розмах крил 170 см). Не дають помилитися добре помітні пір'яні "вуха". Очі великі, оранжевого кольору. Кричить дуже голосно: у-ху-ху.

Біотоп. У межах ареалу займає дуже різні біотопи – від пралісів до пустель.

Поширення. Населяє майже всю Євразію, присутній і на Півночі Африки. Осілий, лише подекуди кочуючий птах. В Закарпатті зберігається в незначній кількості у пралісах та скелястих місцевостях, інколи досить далеко від лісових масивів.

Біономія. Гнізда влаштовує під коренями вивернутого дерева, у невисокому напівдуплі або в щілинах скель. У кладці від 1 до 4 яєць, які насиджуються 35 діб. Гніздиться ранньою весною, токування починається вже в лютому. Пугач живиться переважно

дрібними гризунами (миші, полівки), птахами (ворони, голуби), але легко зловить навіть зайця. Спостерігали його також на падлі. Несприятливі фактори та заходи охорони. Основна причина вимирання пугачів у Європі – пряме знищення птахів людиною. До 80% гнізд руйнується “рятівниками” мисливської фауни, продовжується браконьєрський відстріл заради виготовлення чучел. У різних країнах тепер успішно діють станції штучного вирощування пугачів з метою подальшого їх випуску в природу. Цей недешевий спосіб рятування виду в майбутньому може чекати і нас, якщо не поліпшимо ситуацію іншим шляхом – ретельною охороною пугачів та їх гнізд від знищення.

Aegolius funereus (L.) III (IV)* Рис. 24

СИЧ ВОЛОХАТИЙ, Мохноногий сич, Думенець (сирин, шурикар), Gatybskuvik, Kuvik карсавэ, Tengmalms owl, Rauhfussskauz

Таксономія. Strigidae.

Ознаки. Довжина тіла 24-26 см. У волохатого сича відносно велика голова, спина бура, низ світло-вохристий, лицевий диск майже білий. Пальці вкриті густим оперенням, що визначило назву птаха. Крики нагадують звуки одуда: у-пу-пу.

Біотоп. Старі хвойні та гірські букові ліси.

Поширення. Голарктика, окрім Арктики. В Закарпатті волохатий сич зрідка зустрічається на Рахівщині, Тячівщині.

Біономія. Ця невеличка сова веде суто нічний спосіб життя, в сутінках не літає. Гніздиться в дуплах, найчастіше в старих покинутих дуплах чорних дятлів (жовн). У кладці 4-7 яєць, насиджує 25-27 діб. Сичі в дуплах деколи стають здобиччю куниць, тому молодь залишає дупло ще не почавши літати.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Вирубка старих лісів і пов'язане з цим зменшення чисельності жовн та їх дупел, що придатні для гніздування волохатого сича. В таких змінених людиною умовах зростає хижацька роль куниць. Тому можна рекомендувати розвішування у сприятливих біотопах штучних гніздівель для сичів з діаметром вхідного отвору 8-10 см. Доведено, що волохаті сичі такі споруди охоче заселяють.

Зауваження. До групи дрібних сов, які живуть в Закарпатті, відносяться також хатній сич (*Athene noctua* Scop.) – розміри 22 см. Живе поряд з людиною. Дуже рідкісна у нас совка (*Otus scops*

L. – рис. 23) – розміри 19 см, з маленькими вухками, населяє паркові ландшафти. Сичик-горобець (*Glaucidium passerinum* L. – рис. 24) – розміри 16,5 см, населяє хвойні ліси і, подібно до волохатого сича, занесений до Червоної книги України.

Caprimulgus europaeus L. II Рис. 18

ДРІМЛЮГА, Козодой, Жужняк (дримлюх, клек), Lappantuy, Lelek lesnə, Nlghjar, Zlegemelker

Таксономія. Caprimulgiformes, Caprimulgidae.

Ознаки. Довжина тіла біля 27 см. Забарвлення камуфляжне – переважають сіро- та брудно-зелені кольори. Самець легко впізнається у польоті: на кінцях бокових рульових та поперек махових пер є по яскраво-білій плямі, тобто на птахові помітні чотири великі білі крапки. В польоті силует дрімлюги дещо нагадує соколинний. Навесні звечора можна почути голос цього птаха – довге урчання, яке нагадує звук стартового двигуна трактора: уеррррр... і закінчується коротким: уїк!

Біотоп. Світлі листяні та соснові ліси і прилеглі до них поляни, річкові долини, де дрімлюги годуються.

Поширення. Населяє Євразію. Зимує в Африці. У Закарпатті зустрічається в рівнинних та передгірних лісах. В останні роки стає все більш рідкісною.

Біономія. Присмерково-нічний птах. Побачити сидячу дрімлюгу важко. Вона притискається до гілки дерева і, дякуючи маскувальному забарвленню, зливається з нею, нагадуючи якийсь наріст. Гніздо не будує. Самка відкладає 2 яйця безпосередньо на лісову підстилку. Висиджують їх самець і самка протягом 17-18 діб. Пташенята, як і дорослі, мають камуфляжне забарвлення, тому їх важко помітити серед листяного опаду. Літати молодь починає у віці 15-20 днів. Підрослих пташенят годує самець, оскільки самка в цей час вже починає насиджувати другу кладку. Живиться дрімлюга комахами, яких ловить у польоті широко відкритим ротом. У деяких країнах птаха називають “козодоем”, що пов’язано з полюванням дрімлюги на комах поблизу місць вечірнього доїння худоби. Як відомо, в період масової появи комах-кровососів (на них полюють птахи) у худоби падають надої, що забобонні люди пов’язують з присутністю дрімлюги.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Механічне

знищення гнізд при відпочинку людей у лісах, погіршення кормової бази внаслідок хімічної обробки лісів та полів, зіткнення з автомобілями на дорогах, на світло фар яких летять нічні комахи. Знайти “рецепт” від таких хвороб цивілізації важко.

Merops apiaster L. III * Рис. 24

БДЖОЛОЇДКА, Золотистая щурка, Джуйкак (льолька),
Gyurgyalag, Vcelarik zlatě, Bee eater, Bienenfresser

Таксономія. Coraciiformes, Meropidae.

Ознаки. Розміри тіла біля 28 см. Один із найгарніших видів нашої орнітофауни. В забарвленні присутні всі фарби райдуги. Тільки в цього птаха (мова йде про птахів Закарпаття !) середні рульові пера довші за решту пер хвоста і стирчать посередині як шило, що дуже добре помітно у літаючих птахів. Голос: прю-прю-прю...

Біотоп. Долини річок та інші безлісі місцевості з наявністю урвищ, ярів.

Поширення. Середземноморська та арало-каспійська області Голарктики, зимує в Південній Африці. В Закарпатті бджолоїдки ніколи не були численними. Навіть більше того – у середині ХХ століття їх тут трохи побільшало.

Біономія. Тримається зграйками. Гніздиться колоніями, в норах, які рие у вертикальних стінках ярів. Протягом 20 діб 6-8 яєць насиджують обоє птахів. Через місяць молодь вже літає. Бджолоїдка споживає крупних жуків (особливо гноєвиків), бабок та інших комах. Якщо поряд немає бджолоїдиної пасіки, то ніякої загрози бджолярству не становлять. Тому назву птаха не слід розуміти дослівно.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Птахів переслідують внаслідок невдалої назви (бджолоїдка !). Крім того, розкопують гніздові норки через безглузду допитливість. Для збереження виду необхідно виявляти усі місця гніздування та вести роз'яснювальну роботу серед населення.

Зауваження. У систематичному плані до бджолоїдки близька сиворакша (*Coracias garrulus* L.), яка нагадує галку, але синього кольору. Тепер у нас майже повністю вимерла. Голуба рибалочка (*Alcedo atthis* L.) ще регулярно гніздує по наших річках, а одуд (*Upupa epops* L.) – красивий птах з віялоподібним чубом на голові ще зустрічається доволі часто.

Lanius excubitor L. I (IV) Рис. 24

СОРОКОПУД СІРИЙ, Серый сорокопуд, Баранчик (баран, набодак), Nagy цргйbics, Strakoľ sivэ, Great grey shrike, Raubwyrger

Таксономія. Passeriformes, Laniidae.

Ознаки. Довжина тіла 23-25 см. Досить крупний серед горобиних птахів вид з чорно-сіро-білим забарвленням, з чорною “маскою” на очах, яка не заходить на чоло. На крилах і по боках довгого хвоста – білі смуги. Дзьоб як у хижака, з гачком на кінці.

Біотоп. Переважно відкриті місця – болотисті луки з чагарниками, узлісся, сади.

Поширення. Голарктика окрім Арктики. В Закарпатті сирій сорокопуд тепер зустрічається, головним чином, в позагніздовий час, а саме: з вересня по квітень, тобто йдеться про північні популяції або підвиди. Однак наша область також знаходиться в межах гніздового ареалу, хоча тепер сирій сорокопуд виводити потомство тут майже перестав. Останній раз ми спостерігали гніздову пару в 1992 році на тополиній алеї в межах осушеного Чорного Мочара.

Біономія. В гнізді, яке самка будує на дереві, буває 5-6 яєць. Насиджують обидва партнери протягом 15 діб. Гніздо покидають 20-денні птахи. Живиться сорокопуд комахами, але також пташками та дрібними ссавцями. Гачкуватий дзьоб допомагає розривати здобич.

Несприятливі фактори. Деградація сприятливих біотопів, сучасні методи ведення сільського господарства.

Зауваження. В Закарпатті живе також чорнолобий сорокопуд (*Lanius minor* Gm.), у якого маска закриває чоло. У нас не зимує, а на гніздуванні став рідкісним. Сорокопуд-жулан (*Lanius collurio* L.) відрізняється каштановою спиною. Поки що досить звичайний.

***Prunella collaris* (Scop.) III (IV) Рис. 25**

ЗАВИРУШКА АЛЬПІЙСЬКА (ТИНІВКА АЛЬПІЙСЬКА), Альпийская завирушка, Кам'яничка (лоцаричка, пагірка), Havasi szyrkebegy, Vrchbrka cervenkastb, Alpine accentor, Alpenbraunelle

Таксономія. Prunellidae.

Ознаки. Довжина тіла близько 18 см. Горло біле з частими чорними крапками. На боках тіла широка іржаво-бура смуга. Хвіст закінчується білими плямами.

Біотоп. Кам'янисті розсипи, голі або слабо зарослі скелі високо у горах.

Поширення. Ареал охоплює гірські райони Євразії та Північної Африки. Осілий, але взимку часто покидає альпійську смугу і перелітає ближче до долин. У Закарпатті відомі невеличкі поселення на Говерлі, Петросі, Поп-Івані Марамароському.

Біономія. Самець співає, сидячи на камінні та скелях. Гніздо знаходиться у скельній щілині. Самка висиджує 4-5 яєць протягом 15 діб. Пташенята покидають гніздо, ще не навчившись літати. Корм складається із насіння та комах. Вид слабо вивчений.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Альпійська завирушка рідкісна всюди, а не тільки у Закарпатті. У Карпатському біосферному заповіднику живе близько 40 особин, до яких можна додати приблизно стільки ж з інших місць. Мабуть, найбільш загрозливим для птахів є часте відвідування туристами гірських вершин.

Monticola saxatilis (L.) I (IV) Рис. 25

КАМ'ЯНИЙ ДРІЗД СТРОКАТИЙ, Пестрый каменный дрозд, Каменка (номак), Kcvirigo, Skaliar pestrə, Rock thrush, Steinrotel

Таксономія. Turdidae.

Ознаки. Довжина тіла близько 19 см. Самець своїм сіро-блакитним, іржаво-червоним та білим забарвленням привертає до себе увагу і легко впізнається. Самка малопримітна, бура, з численними плямами по всьому тілу.

Біотоп. Скелясті ділянки в горах та передгір'ї, виноградники на терасних схилах, яри, балки.

Поширення. Ареал охоплює гірські місцевості Південної Євразії та Північної Африки. Вид перельотний. У Закарпатті зустрічається тепер дуже рідко. Раніше був досить звичайним в околицях Виноградова, на деяких ділянках уздовж р. Боржави. Зустрічався й під Ужгородом, але, як і в інших регіонах Європи, зникає.

Біономія. Самець, сидячи на скелі або мовчазно набравши висоту виконує свою токову пісню. Гніздо розташоване в скельній тріщині, деколи під кущем. У гнізді 4-6 яєць, які самка насиджує 14-16 діб. Молодих вигодовують обоє птахів: спочатку 14 днів у гнізді, потім такий же час поза гніздом. Живляться кам'яні дрозди комахами та ягодами.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Сучасне ведення господарства на виноградниках – хімічна обробка з гелікоптерів та пряме переслідування людиною (гарний птах, його відловлювали на продаж) спричиняє зникнення цього виду. Необхідно вести пошуки гніздових пар, особливо в місцях їх колишнього поширення, наприклад, на Чорній горі під Виноградовом. Ця гора тепер включена до складу Карпатського біосферного заповідника, і там можна налагодити посилену охорону виду.

Acrocephalus paludicola (Viellot) I * Рис. 25

ОЧЕРЕТЯНКА ПРУДКА, Вертлявая камышовка,
Тріскунчик береговий, Csankosfejű nádiposztó,
Trsteniarik vodný, Aquatic warbler, Seggenrohrsänger

Таксономія. Sylviidae.

Ознаки. Довжина тіла близько 13 см. Серед групи очеретянок впізнається за строкатим забарвленням голови. Особливо показовою є третя широка смуга посередині голови, яка відсутня у лугової очеретянки. Відрізняється також співом. Пісня тріскуча, в ній багато складів: ерр...дідіді...ррр...дююдю.

Біотоп. Болотисті луки з осокою та заростями верби, лозняка.

Поширення. Ареал охоплює Євразію від Франції до Західного Сибіру (Томськ). Зимує в Африці, Греції, Малій Азії. В європейських країнах вид майже повністю зник, у Центральній Україні та Росії місцями ще чисельний. У Закарпатті гніздування потребує підтвердження, воно можливе в долині Тиси. В Угорщині прудкі очеретянки гніздяться в районі Хортобадь.

Біономія. Хоча очеретянка живе на болотах, але гніздо будує на сухих ділянках – в нижній частині зарослого травою куща верби. В гнізді 5-6 яєць. Насиджування триває 13-14 днів. Біологія гніздування та спектри живлення вивчені недостатньо. Однак відомо, що основу раціону становлять комахами.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Ліквідація осокових боліт. Для збереження виду залишається тільки одне – знайти ділянки, де прудка очеретянка ще гніздує, і встановити там заповідний режим – орнітологічний заказник.

Regulus ignicapillus (Temm) III * Рис. 26

КОРОЛЬОК ЧЕРВОНОГОЛОВИЙ, Красноголовый королек,
Королик, Kirblykбк, Krblicek ohnivkohlavý, Firecrest,

Sommergoldhdnchen

Таксономія. Regulidae.

Ознаки. Довжина тіла 9 см. Цього дрібного птаха нелегко впізнати, тому що він дуже схожий на жовтоголового королька, особливо самка, яка теж жовтоголова. Однак з невеликої відстані в обох статей добре помітні білі “брови”, які відсутні у більш чисельного жовтоголового королька (*Regulus regulus* L). “Шапочка” у самця оранжево-червона.

Біотоп. Хвойні, в першу чергу соснові, ліси.

Поширення. Середземноморський вид, котрий заходить в західну частину євро-сибірської області. На відміну від жовтоголового королька він не осілий, взимку його у нас немає. В Закарпатті вид зустрічається нечасто, оскільки соснові гії в області рідкість, але відомі знахідки від околиць Мукачева в передгір'ї до Ясиня в горах.

Біономія. Кулеподібне гніздо з моху та лишайників, скріплене павутинами, самка будує, як правило, на бокових гілках у верхній третині крони дерева, хоча інколи й на кущах. У гнізді 7-12 яєць, які самка насиджує протягом 14-15 діб. Стільки ж триває відгодівля пташенят. Корольок споживає дрібних комах, яких збирає на кінцях тонких гілок, де інші – більш важкі птахи, не можуть втриматися.

Несприятливі фактори. Лімітуючим поки що може вважатися лише нестача сприятливих для гніздування біотопів.

Remiz pendulinus L. IV Рис. 26

РЕМЕЗ, Ремез, Ремеза, Fьggxcinege, Kudel'nicka luznb,
Penduline tit, Beutelmeise

Таксономія. Remezidae.

Ознаки. Довжина тіла 10-11 см. Більш відомий по рукавичкоподібному гнізду, біля якого можна побачити і саму пташку. Вона світло-сіра, з каштаново-бурою спиною та чорною “маскою” на очах. Співає тихо: сі-сі-сі.

Біотоп. Береги озер, річок, ставів із заростями верби, тополі.

Поширення. Середня, Північна Європа та помірна смуга Азії. В нашому регіоні перелітний, південніше – осілий птах. У Закарпатті ремез був дуже рідкісним, однак за останні роки його чисельність суттєво зросла, хоч вид і тепер заслуговує ретельної охо-

рони. Зустрічається вздовж водойм рівнинної та частково передгірної частин області, наприклад, біля Ворочева в долині Ужа.

Біономія. Пухове гніздо ремеза добре відоме: воно звисає і гойдається на кінцях гілок над землею або водою і, таким чином, недоступне хижакам. Гніздо протягом 2 тижнів будує самець. В ньому 6-8 яєць, які самка насиджує протягом 12-14 діб. Тим часом, самець будує нове гніздо і, вже з іншою самкою, закладає нову сім'ю. Через це гнізда ремезів часто розташовані неподалік одне від одного. Живиться комахами, павуками, а також насінням. Несприятливі фактори та заходи охорони. Знайшовши оригінальне гніздо ремеза, люди часто зривають його як сувенір. Навіть якщо це робити восени, коли птахи вже покинули гніздо, такі дії впливають негативно на заселення ремезами даної ділянки. Старі гнізда, навіть напівзруйновані, відіграють навесні для ремезів роль сигналу, що тут можна гніздитися. Тому "будівлями" ремеза можна захоплюватися але не слід завдавати їм шкоди.

Emberiza cia L. I Рис. 26

ВІВСЯНКА ГІРСЬКА, Горная овсянка, Овсянка (жовтурка), Bajszos sbrmbny, Strnbdka ciavb, Rock bunting, Zipramer

Таксономія. Emberizidae

Ознаки. Довжина тіла 15-17 см. Самця легко впізнати по характерному чорному малюнку на сірій голові. Низ тіла іржаво-бурий, без плям. Самка впізнається важче. Дещо нагадує самку хатнього горобця, але з червонуватим черевом і бурими плямами на волі.

Біотоп. Скелясті місця в щілинах каміння на пагорбах, серед кущів, виноградників, а також кам'янисті місця у високогір'ї.

Поширення. Гірські місцевості Південної Європи, Північної Африки та Малої Азії. Птахи кочові. Довгий час цю вівсянку шукали тільки високо в горах, звідки були перші повідомлення про знахідки. Нещодавно в сусідній Словаччині птахів знайшли на невисоких ділянках біля каменярень. На цей біотоп слід звернути увагу і в Закарпатті.

Біономія. Гніздо будує в ямці і воно, як правило, замасковане травою. Самка насиджує 4-6 яєць. Протягом літнього сезону будає дві кладки. Живиться вівсянка насінням, рідше – комахами.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Вид був у нас завжди рідкісним і його теперішнє поширення в області слід підтвердити спеціальними пошуковими роботами. Це особливо стосується біотопів, які колись мало приваблювали орнітологів та натуралістів, а саме: терас виноградників, старих каменярень з подальшим створенням у місцях знахідок орнітологічних заказників.

КЛАС ССАВЦІ - MAMMALIA

Sorex alpinus Schinz IV (IV)* Рис. 27

БУРОЗУБКА АЛЬПІЙСЬКА, Альпийская бурозубка,
Носака, Navasi cickbni, Piskor vrchovskэ, Alpine schrew,
Alpenspitzmaus

Таксономія. Insectivora, Soricidae

Ознаки. Довжина тіла 6-8 см. Мишоподібна тваринка, але з загостреним рильцем у вигляді хоботка. Вуха дрібні, захищені в хутро. На відміну від інших землерийок нашого краю, в альпійської забарвлення хутра на тулубі однобарвне – чорно-сіре як на спині, так і на череві.

Біотоп. Переважно вологі букові та буково-ялинові ліси у горах, рідше – субальпійські луки.

Поширення. Європейський монтанний вид. Населяє Піренеї, Альпи, Карпати та Балканські гори. В Україні вид зустрічається тільки в регіоні Карпат. В Закарпатті вид досить поширений. Колись вважали, що альпійська бурозубка живе лише на висотах 800-1500 м н. р. м., однак ми спостерігали її в Тячівському районі на висотах 300-350 м. Згідно літературних джерел, в долині Дунаю в Альпах цю землерийку знаходили на висоті лише 120 м. Таким чином, альпійська бурозубка швидше холодолюбний, ніж гірський вид і його сучасне поширення є залишком колишнього, більш широкого ареалу.

Біономія. Вивчена недостатньо. Самка приносить 2-9 малят. Період розмноження починається трохи раніше ніж у інших видів землерийок із тієї самої місцевості. Альпійська бурозубка добре копає і свою поживу шукає під землею. Це черви, личинки комах і т. д. Активна цілорічно, живиться як вдень, так і вночі.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Вирубування лісів та трелювання деревини приводить до знищення біотопів,

придатних для цієї землерийки. Вид охороняється на різних ділянках Карпатського біосферного заповідника, в Національному природному парку “Синевир” та в Регіональному ландшафтному парку “Стужиця”.

Зауваження. Крім альпійської бурозубки, серед червонокнижних комахоїдних ссавців в Закарпатті зустрічається ще кутора мала (*Neomys anomalus* Cabrera), яка має чорну спину і біле черево із сріблястим відтінком хутра. Розміри тіла 7-8,5 см. Населяє береги стоячих або слабо проточних водойм як на рівнині, так і в горах.

Rhinolophus hipposideros Bechst. II (II)* Рис. 27

ПІДКОВОНІС МАЛИЙ, Малий подковonos, Попіргач (нопєрга), Кнс паткысоръ-деневйг, Podkovbr kpatz, Lesser horseshoe bat, Kleinhufeisennase

Таксономія. Chiroptera, Rhinolophidae.

Ознаки. Тіло довжиною 3,5- 4,3 см. Разом із підковonosом великим (*Rh. ferrumequinum* Schreb.) відрізняється від усіх інших наших кажанів наявністю спеціального шкіряного виросту на носі, який формою нагадує підкову. Вуха невеликі, хутро буро-сіре, на череві світліше.

Біотоп. Полює в садах, парках, гаях. Місця денного перебування – горища будівель, рідше – печери. Зимує в печерах та штольнях з температурою повітря 6-9°C.

Поширення. Середземноморський вид. Ареал займає Західну та Центральну Європу, Північну Африку, Південно-Західну Азію у районах, де є карстові утворення. У багатьох країнах зникає і де-не-де вимер повністю. У Карпатському біосферному заповіднику є в Марамароському, Кузийському та Угольському масивах, де загальна його чисельність оцінюється в 100 особин. Зустрічається й в інших районах Закарпаття, де є сприятливі умови для зимівлі.

Біологія. Період розмноження починається восени. Спарювання відбувається у вересні-жовтні, але розвиток ембріонів на зимовий період гальмується, сперматозоїди “консервуються” у статевих шляхах самок на 6-7 місяців. Таким чином, справжня вагітність починається лише в кінці зимового сну і тільки на початку червня народжується одне маля, яке самостійно живиться вже у віці 6 тижнів. Корм складається з комах та павуків.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Багато самок стають безплідними внаслідок використання (хоч воно тепер заборонене!) хлорорганічних інсектицидів. Це призводить також до погіршення кормової бази кажанів. Відвідування печер, в яких зимують кажани, туристами та спелеологами виводить тваринок із сплячки, вони витрачають додаткову енергію і, не маючи джерел для її компенсації, не доживають до весни. Таким чином, для збереження кажанів (і не тільки малого підковоноса) слід контролювати застосування інсектицидів та інших хімічних засобів, а також заборонити відвідування печер у зимовий період. В деяких країнах вхід у печери та штольні устатковують ґратами, які не заважають кажанам, але роблять їх сховища недоступними для людей.

Myotis bechsteini Kuhl I (III)* Рис. 28

НІЧНИЦЯ БЕХШТЕЙНА, Ночница Бехштейна (длинноухая ночница), Вийлик (лилик), Nagуfьы denever, Netopier vel'kouchэ, Bechstein's bat, Bechsteins-Fledermaus

Таксономія. Vespertilionidae.

Ознаки. Довжина тіла 4,6-5,2 см. Невеличкий кажан з помітно довгими вухами. Якщо їх зігнути вперед, то вони на половину своєї довжини перевищують мордочку тваринки. На відміну від значно чисельніших вуханів (рід *Plectus*), у нічниці Бехштейна вушні раковини над чолом не зростаються. Хутро світло-коричнєве на спині та сірувато-біле на череві.

Біотоп. Суцільні листяні та змішані ліси, рідше парки, переважно у передгір'ях, пагорбових місцевостях.

Поширення. Європейський вид. Зустрічається від Іспанії до Кавказу. На північ ареал доходить до Південної Швеції, на південь – до Середньої Італії, Болгарії. Є в Західній Україні та Молдові. В Закарпатті вид відмічався у штольнях біля с.Глибоке Ужгородського району. В 1994 році кажана було виявлено на зимівлі у печері "Гніздо" в Угольському масиві Карпатського біосферного заповідника. В Україні за період 1949-1992 років відомо тільки 15 випадків знаходження цього кажана. Тобто, нічниця Бехштейна – надзвичайно рідкісний вид, хоча дійсну картину може дещо приховати її скритний спосіб життя. Вископні матеріали показують, що в плейстоцені вид був численним.

Біономія. Для всіх нічних характерний пізній (з настанням повної темряви) виліт та повільний спокійний політ. Життєвий цикл нічних Бехштейна вивчений погано і відомості про розмноження та живлення уривчасті. Влітку цей кажан днює в дуплах, під відсталою корою дерев, у штучних гніздівлях для птахів, рідше – на горищах будівель. Інколи поселяється групами по 3-10 особин, однак частіше поодинокі. Може траплятися разом з іншими видами кажанів. Взимку нічних Бехштейна знаходять у штольнях, печерах, у тому числі і в таких, де температура невисока (1-3°C). Але мабуть може зимувати і в інших місцях, тому що в суворі зими в печерах зустрічається частіше. Розмноження відбувається, вірогідно, як і в інших нічних. Тобто, спарювання відбувається восени, але розвиток ембріону починається тільки наприкінці зимівлі, а в червні самка приносить маля (рідше двох). Вночі полює за комахами у лісі, на узліссях та в парках, літаючи низько над землею.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Зменшення площ лісів діє на вид негативно, а в місцях з інтенсивним землеробством зникає повністю. Для охорони зимуючих особин необхідно максимально обмежити відвідування печер на період з листопада по квітень. Для створення кращих умов перебування влітку можна рекомендувати розвішування штучних гніздівель, особливо в лісах з невисокою кількістю старих дуплистих дерев.

Miniopterus schreibersi Кьхл I (II)* Рис. 27

ДОВГОКРИЛ ЗВИЧАЙНИЙ, Обыкновенный длиннокрыл, Шмиг (нічник, вийлик), Hosszszbnyű denevér, Lietavec st'ahovavэ, Long-winged bat, Langflügelfledermaus

Таксономія. Vespertilionidae.

Ознаки. Довжина тіла 4,8-6,2 см. Вушні раковини дрібні, приховані в хутрі. Від інших видів кажанів відрізняється помітно випуклим чолом, а також довжиною другої фаланги третього пальця, котра втричі довша за першу. У інших видів вона, як правило, довша не більш як вдвічі чи менше. Коричневе хутро тваринки дуже м'яке і густе.

Біотоп. Вдень перебувають у глибоких просторих печерах та штольнях з високою вологістю повітря, з широким вхідним отвором. Вночі – теплі рівнинні узлісся, сади, виноградники.

Поширення. Тропічний вид. Основний ареал в межах афро-мадагаскарського, індо-малайського та австрало-папуаського біогеографічних царств. В Україні раніше був відомий з Криму, але в 40-их роках ХХ століття там зник. У Закарпатті відомий з Угольського та Марамароського масивів Карпатського заповідника. В штольні “Довгаруня” ще в 1990 році існувала колонія приблизно з 200 довгокрилів, яка пізніше занепала.

Біономія. Вид колоніальний, перелітний. Колонії досить щільні як взимку, так і влітку. Як виняток, зустрічається поодинокі або з іншими видами кажанів. Крупні колонії можуть нараховувати до 1000 особин. Перебуваючи у печерах ніколи не ховається в щілинах, а повисає відкрито на стелі. Місця перебування повинні мати температуру 7-12°C і вологість близько 80%. При перельотах на віддаль у межах 200 км довгокрил може міняти місця поселень. Кільцюванням встановлені перельоти в межах Південної Словаччини, Австрії, Угорщини та Закарпатської України. Спарювання відбувається восени, але розвиток ембріону затримується, тому тільки на початку червня самка приносить 1-2 малят. Однорічні самки не розмножуються, тому в колоніях довгокрилів співвідношення самок і малят становить 1:0,6. Живиться довгокрил нічними комахами, переважно метеликами.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Негативно впливає відвідування та забруднення печер туристами. Звуження або заростання отворів печер також часто робить їх непридатними для проживання кажанів. Враховуючи здатність довгокрилів міняти своє місцезнаходження, необхідно здійснити облік усіх придатних для них печер та провести там певну профілактичну роботу (розширення отворів, попередження їх заростання та ін.). Багато кажанів охоче селяться в спеціальних дуплянках зі зрізаним під кутом дном та низько розміщеним поздовжнім льотком.

Зауваження. Крім малого і великого (*Rhinolophus ferrumequinum* Schreber – рис. 27) підковоносів, нічниці Бехштейна та довгокрила в Закарпатті проживає багато інших видів рукокрилих, серед яких є і червонокнижні, інколи надзвичайно рідкісні види, котрі знаходяться під охороною в Європі. Назвемо деяких: нічниця триколірна (*M. emarginatus* Geoff.), нічниця Наттерера (*M. nattereri* Kuhl – рис. 28), нічниця ставкова (*M. dasycnema* Boie), широковух європейський (*Barbastella barbastella* Schreb.) та вечірниця мала (*Nyctelus leisleri* Kuhl).

Mustela erminea aestiva Kerr III (IV)* Рис. 29

ГОРНОСТАЙ, Среднерусский горноста́й, Гермінак (пей-
жмап), Кцзеп-eurypai hermelin, Hranostaj ciernochvostъ,
Stoat, Mittelrussisches Hermelin

Таксономія. Carnivora, Mustelidae

Ознаки. Довжина тіла 22-29 см. Самці за розмірами більші. Тіло довге. Хутро влітку зверху каштанове, знизу – біле. Кінець хвоста чорний. Взимку горноста́й повністю білий, за винятком чорного кінчика хвоста. Восени та навесні можна спостерігати перехідне, плямисте забарвлення тіла. Рухається швидкими стрибками. Іноді, пильнуючи, приймає вертикальну позу.

Біотоп. Зустрічається скрізь крім пустель та лісів. Особливо тяжіє до вологих місць, наприклад річкових долин.

Поширення. Голарктичний вид (окрім Арктики). Відсутній в Середній Азії. У Закарпатті населяє всі вертикальні пояси від рівнини до субальпів. Зустрічається в межах Карпатського біосферного заповідника, де його чисельність оцінюється в кілька десятків особин. Вид досить звичайний в заказнику “Долина нарцисів”.

Біологія. Кубла влаштовує під корінням дерев, під хмизом, в ожередах, в дуплах невисоких дерев та серед куп каміння. У самок, які були запліднені влітку, спостерігається багатомісячна пауза в розвитку ембріонів, тому молодь народжується лише навесні наступного року. Тобто між спарюванням та пологамі проходить близько 8-9 місяців. У особин, котрі запліднені наприкінці зими, вагітність триває лише 10 тижнів. У лютому-травні з'являється приплід, у якому звичайно буває 3-9 малят (зрідка до 18), які народжуються голими та сліпими. Молодь горноста́я прозріває на 9-12 день. Самка вигодує їх молоком 6-7 тижнів, але вже з 4-го тижня приносить і твердий корм. Самостійне життя молоді горноста́ї розпочинають у віці 2-4 місяців. Живиться гризунами і, додатково, птахами. Взимку ловить практично тільки мишей та полівок, тоді як восени значний відсоток раціону становлять хом'яки та водяні щурі. Протягом місяця може добути до 240 мишовидних гризунів. Полює вночі, але взимку також і вдень.

Несприятливі фактори. Нестача кормів (мишовидних гризунів), осушення земель, відстріл заради гарного хутра (хутро горноста́їв було необхідною частиною мантій вищої європейської знаті).

Зауваження. Відомо 11-12 чітких підвидів горноста́я. В Закар-

патті живе також схожа до горностає ласка (*Mustela nivalis* L.) котра численніша і відрізняється однотонним хвостом, тобто взимку вона цілком біла.

***Mustela eversmani hungarica* Less. III (III)* Рис. 30**

ТХІР СТЕПОВИЙ, Степной хорек, Дуюткаръ, Mezei gцгйни, Tchor stepnэ, Eversmann's polecat, Osteuropдischer Steppeniltis

Таксономія. Mustelidae.

Ознаки. Тіло довжиною 32-56 см. Тулуб відносно короткий та потужніший, ніж у попереднього виду. Ноги короткі, через що черево майже торкається землі. Спина в задній частині “горбата”, очі та вуха малі. Від лісового тхора – *M. (P.) putorius* L. – відрізняється жовтувато-пальовим або світло-сірим підшерстком хутра і майже чорним кінцем хвоста, що в польових умовах є найбільш чіткою ідентифікаційною ознакою. Черево та кінцівки чорно-бурі.

Біотоп. Степ та лісостеп, часто окультурені ландшафти, закинуті каменоломні. На відміну від чорного тхора ніколи не живе біля людських осель.

Поширення. Трансєвразійський вид. Відбуваються значні зміни ареалу, пов'язані з зростанням площ сприятливих біотопів (вирубування лісів). Останнім часом став відомий в Німеччині, де раніше не спостерігався. У Закарпатті відомий з прикордонних з Угорщиною, Румунією та Словаччиною ділянок.

Біономія. Частіше селиться в норах ховрахів, хом'яків. Якщо викопує власні, то вони, як правило, неглибокі, простої будови, з коротким ходом, який закінчується гніздовою камерою. Заселені нори тхорів впізнаються по неприємному запаху, а також по залишках фекалій та їжі біля отвору – так звані “вигреби”. Гон розпочинається в березні-квітні. Через 40-43 доби після спарювання самка приносить 8-11 (максимально до 19) тхоренят, вагою всього 5-6 грамів кожне, які залишаються сліпими протягом 31-35 днів. Самка 1,5 місяця вигодує їх молоком, а повністю самостійне життя вони починають вести в тримісячному віці. Лише зрідка зустрічаються сім'ї тхорів, де молодь живе разом з батьками всю зиму. Статевозрілими тхорі стають у віці 10 місяців. Линяє двічі на рік. Полює як на поверхні, так і в норах. Ловить дрібних ссавців, які становлять до 70% корму. Взимку тхір може нападати на сплячих ховрахів. Додатково поїдає також птахів, їжаків, ящірок, жаб і

навіть комах. Створює “запаси”, ховаючи здобич у гніздових камерах нір (до 50 і більше гризунів!).

Несприятливі фактори та заходи охорони. Причини різкого падіння чисельності ще достеменно не вивчені. Основна – скорочення у XX столітті цілинних земель, знищення степових балок та утворення полів з монокультур при одночасному скороченні лісозахисних смуг, де знаходили притулок тхори. Сприятливі умови може мати в межах недавно заповіданих Юлівських гір Виноградівського масиву Карпатського заповідника, де слід провести інвентаризацію теріофауни. У випадку відсутності там цього виду виникне необхідність створення спеціального заказника в межиріччі Тиси та Латориці, можливо разом з європейським ховраком.

Зауваження. Незважаючи на те, що хутро степового тхора порівняно з лісовим є менш цінним, за останні 80 років чисельність його в Україні скоротилася в 80 раз. У Закарпатті його шкірки раніше траплялись серед зданих у заготівельні контори. Тепер став ще більш рідкісним. Відомо 10 підвидів степового тхора.

Mustela lutreola hungarica Ehik. I (II)* Рис. 29

НОРКА ЄВРОПЕЙСЬКА, Венгерская норка, Лутриця (водохурь), Erdölui nuyrc, Norok europskə, Hungarian mink, Ungarischer Nerz

Таксономія. Mustelidae.

Ознаки. Тіло довжиною 35-42 см. Досить важко відрізняється від близького виду – норки американської (*M. vison* Briss.), яка тепер населяє і європейський континент. Лише з невеликої віддалі можна побачити біле забарвлення верхньої та нижньої губи і підборіддя сплющеної мордочки. У американської норки білою буває тільки нижня щелепа. Решта тіла забарвлена в бурій або чорно-бурій колір, часто з білою плямою на грудях. Хутро норки відрізняється дуже густим підшерстям. На лапах має плавальні перетинки.

Біотоп. Навколоводні місцевості – долини річок, потоків, біля лісових джерел, плавні великих річок.

Поширення. В минулому європейська підобласть євросибірської області Голарктики. Тепер на Заході даний вид у багатьох місцях повністю витиснутий американською норкою. Це торкається і наших сусідів – Польщі, Словаччини. Є відомості, що в трьох масивах Карпатського біосферного заповідника живе 5-7 особин європейської норки. Але одночасно в районі с. Ясіня мисливцями було

відловлено декілька американських норок. Мабуть, вони тепер зустрічаються і на території заповідника, однак наявність там американської норки потребує додаткового підтвердження.

Біономія. Нори риє в берегах водойм або використовує готові нори водяних щурів. Кубло вистеляє травою, волоссям та пір'ям. Спарювання відбувається в квітні-травні. Вагітність триває 35-63 доби, народжує 3-7 малят, які прозрівають лише через місяць. Самостійне життя вони розпочинають в тримісячному віці. Живиться норка водними ссавцями (розмірами до ондатри включно), жабами, рибою, раками, яйцями водоплавних птахів, а також комахами.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Поява в угіддях екологічно більш пластичної американської норки, яка була завезена на наш континент і витісняє європейську норку з місць її колишнього поширення. Цей процес важко зупинити та простежити. Про всі випадки знаходження загиблих норок необхідно повідомляти спеціалістам та зберігати хоча б черепи, по яких можна точно визначити вид.

Зауваження. Відомо 5-6 чітких підвидів європейської норки.

Meles meles meles L. IV (II)* Рис. 30

**БОРСУК, Барсук, Гирикярюк (бискавиць), Borz, Jazves
lesnə, Brock, Dachs**

Таксономія. Mustelidae.

Ознаки. Тіло довжиною 65-85 см. На довгастій голові є характерні широкі чорно-білі смуги. Хутро довге, грубе, горло, низ тулуба та ноги чорні, спина сива або срібляста. Кінцівки короткі, з широкими потужними кігтями, добре пристосованими до риття.

Біотоп. Яри в усіх типах лісів, але переважно листяних, а також густі чагарникові зарості, провалля між скелями.

Поширення. Євро-сибірська та арало-каспійська область Голарктики на південь до Гімалаїв. У Закарпатті населяє листяні та мішані ліси на рівнині та в горах. В масивах Карпатського біосферного заповідника нараховується від 30 до 40 борсуків. Є крупна колонія також у Синевирському національному парку.

Біономія. Спарювання відбувається цілий рік. Тривалість вагітності 270-450 днів – латентний період. Після сплячки (яка триває 2-5 місяців залежно від вертикального поясу) в лютому-квітні народжуються 1-5 молодих звірків. Пологи відбуваються у підземних

“гніздових” камерах, які знаходяться на глибині до 5 м. Ці камери поєднані системою нір, довжина ходів яких сягає 100 м. Борсуки живуть у таких підземних поселеннях цілими генераціями десятками років. Місцезнаходження колоній (так званих “бутанів”), як правило, добре відоме місцевим лісникам. Хоча борсук віддає перевагу тваринним кормам (мишовидні гризуни, комахи, дощові черв’яки, слимаки, жаби, дрібні ссавці, яйця наземно гніздуючих птахів), він охоче поїдає також насіння, плоди, в тому числі й картоплю, кукурудзу, різні фрукти, ягоди, горіхи. Перед заляганням у зимову сплячку борсук накопичує багато жиру, за рахунок якого переживає холодні місяці.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Починаючи з 60-их років чисельність борсуків в Україні скоротилася в 6 разів. Багаторічні поселення борсуків на постійних місцях сприяють браконьєрському відлову тварин петлями та іншими методами (це робиться заради цілющого борсучого жиру). Таким чином, за межами заповідних територій життєздатність борсуків залежить від свідомості місцевого населення та малодоступності розташування бутанів.

Зауваження. Схильний до значної географічної мінливості. Описано понад 20 підвидів.

***Lutra lutra lutra* L. III (II)* Рис. 29**

ВИДРА РІЧКОВА, Речная выдра, Драган (латра), Vidra,
Vydra гнесна, Otter, Fischotter

Таксономія. Mustelidae.

Ознаки. Тіло довжиною 60-80 см. Це один з крупніших представників родини куніцевих. Тулуб витягнутий та дуже гнучкий, хвіст довгий. Хутро невисоке, блискуче, кавового або темно-бурого кольору, знизу світліше. Між пальцями є плавальні перетинки. Звір чудово плаває.

Біотоп. Береги навколо чистих прісноводних водойм різного типу. Поширення. Євразійська частина Голарктики. Відсутня в Криму. У Закарпатті зустрічається біля передгірних та гірських водотоків. На Ужі ми відмічали видру на відрізьку від Невицького до Жорнави. Є вона і на його притоках Люта та Тур’я. У Карпатському біосферному заповіднику живе до 5 особин.

Біономія. Веде нічний та потайний спосіб життя. Присутність

видри можна виявити по наявності кормових залишків та фекалій на каміннях посеред річок (взимку на кризі) та по дуже характерних слідах на берегах. Окрім постійних нір, вихід з яких роблять звичайно під водою, видра має багато тимчасових притулків в заглибинах берегів, під хмизом та ін. Спарювання відбувається в березні-квітні. Вагітність триває трохи більше 60 днів. Розмноження може відбуватись з лютого до липня включно, що свідчить про наявність латентного періоду проходження вагітності, як це спостерігається в деяких описаних вище видів. Самка народжує 2-5 малят та вигодовує їх молоком протягом 7-8 тижнів. Вже в двохмісячному віці видренята виходять на полювання з батьками. Молоді видри покидають матір аж пізньої осені, а деколи навіть після зимівлі у віці 6-9 місяців. Статевозрілими стають на 2-3 році життя. Видра полює переважно на рибу, але також на ондатр, раків та інших водних тварин. Кормові угіддя звіра великі, тому серйозно зашкодити рибним запасам він не може.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Помічено, що видра зникає із зарегульованих річок. Несприятливо впливає на неї також забруднення водойм яке веде до скорочення кормової бази. Безперечно, на чисельність цієї тварини впливає і безпосереднє переслідування з боку людини. Останнє є основною причиною зникнення видр на багатих рибою рівнинних ставах. Охорона її в межах наших заповідників недостатньо ефективна, оскільки там немає великих річок, а в малих гірських потоках недостатня кормова база, щоб забезпечити проживання значної кількості видр. Таким чином, для збереження виду в Закарпатті необхідно боротися з браконьерством, недопускати зарегулювання річок; зберігати їх чистоту, що також забезпечить відтворення рибних запасів. Пріоритетним повинно стати створення національного парку або заповідника на рівнинних ділянках великих річок Закарпаття.

Зауваження. Описані 10 підвидів видри.

Felis silvestris Schreber II (I)* Рис. 31

КІТ ЛІСОВИЙ, Лесной кот, Коцур (мацур), Vadmacska, Maska divb, Wild cat, Waldkatze

Таксономія. Felidae.

Ознаки. Довжина тіла 50-80 см. Дикий кіт крупніший порівняно зі свійським. Хвіст товстий і ніби обрубаний, не закінчується зву-

женням. На відміну від домашнього kota лише половина підшви задніх лап темна. Дикі коті інколи спарюються зі свійськими кішками, внаслідок чого з'являються гібридні форми із змішаними ознаками. В деяких країнах гібриди вже переважають над дикими формами. Карпатська популяція диких котів поки що вважається достатньо чистою.

Біотоп. Надає перевагу теплим листяним лісам, хоча може жити й в інших.

Поширення. Євро-сибірський вид, що проникає навіть до Африки. На цій території утворює три різні групи (наша свійська кішка походить із африканської групи, яка не пов'язана з лісом). У Закарпатті лісовий кіт поширений, головним чином, у передгір'ях, особливо в Виноградівському районі. Є вони і на Перечинщині, інколи зустрічаються навіть на рівнині, наприклад, уздовж Боржави. Декілька пар є в Карпатському біосферному заповіднику. В Українських Карпатах чисельність оцінюється в 300-400 особин (у тому числі в басейні Верхнього Дністра 70-80), хоча, мабуть, ці дані неповні, тому що в сусідній Словаччині нараховується понад 2500 диких котів.

Біологія. Спарювання відбувається у лютому-березні. Вагітність триває 9 тижнів. Самка вигодовує 2-6 котенят протягом 4 місяців. Однорічні звірі вже статевозрілі. Дикий кіт повністю переважно на гризунів, у тому числі на сірих полівок. Це вказує на те, що він знаходить свою здобич не тільки в лісі, але й на полях. Ловить також птахів, земноводних, плазунів.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Важко переносить сніжні зими, оскільки питоме навантаження на лапи котів становить понад 100 г/см² (скажімо, для рисі лише 40 г/см²). Негативно впливають на чисельність інтенсивні рубки та активне рекреаційне навантаження на ліси, відстріл. Сучасні заповідні території розташовані високо в горах і малопридатні для збереження дикого kota, який віддає перевагу більш теплим, передгірним лісам. Тому існує необхідність створення фауністичних заказників у місцях найбільшого поширення виду, наприклад, на Виноградівщині.

Зауваження. Географічна мінливість слабо виражена, однак описано близько семи підвидів. У Закавказзі зустрічаються меланістичні (чорні) форми.

Lynx lynx carpathica Kratochv. et Stollm. III (II) Рис. 31

РИСЬ ЗВИЧАЙНА, Европейская рысь, Нізь, Rys
ostrovid, European lynx, Luchs

Таксономія. Carnivora, Felidae

Ознаки. Довжина тіла 85-110 см, ноги високі, є короткий хвіст – до 30 см. На вушних раковинах “китички”. Морда з своєрідними “бакенбардами”. Забарвлення хутра іржаво-сіре з бурими та чорно-бурими плямами. Довжина остьового волосу 5-7 см. Кінець хвоста чорний. Карпатський підвид досить крупний (крупніші лише якутські рисі). Вага поодиноких самців може досягати 37 кг.

Біотоп. Темнохвойні та мішані ліси, рідше листяні. В Європі надає перевагу гористим місцевостям та передгір'ям де зустрічається до 1000 м н. р. м.

Поширення. Вік цього архаїчного реліктового роду понад 2 млн. років. Особливо розповсюдились рисі в голоцені. Первинно голарктичний вид (частково і в Арктиці). Зараз в Європі зберігся острівцями, причому основне винищення відбувалось ще в середні віки. Так, тільки в Швейцарії з 1521 по 1589 роки добуто 654 рисі. В Закарпатті були повідомлення про виведення молодих навіть в Ужгородському районі (200 м н. р. м.). Висока чисельність постійно спостерігається у верхів'ях р. Тересви.

Біономія. Рись живе поодиноким, особини сходяться лише під час розмноження. Гон відбувається з лютого по червень. Вагітність триває 70-74 доби і в травні-червні самка народжує 2-4 рисенят, котрі прозрівають на 12-17 день і тримаються разом з самкою 6-7 місяців. Статевозрілою рись стає у віці 2-3 років. Вдень ховається в густих чагарниках, дуплах великих дерев, по яких добре лазять. Пряма ворожнеча з іншими крупними хижаками (вовки), як правило, не спостерігається. Полює в сутінках та вночі. Лише взимку може полювати і вдень. У пошуках здобичі проходить великі віддалі (понад 20 км). Мисливські угіддя охоплюють звичайно від 10 до 60 км². Для самців рисі характерне мічення території сечею. Екскременти зариває. Здобичню служать невеликі та середні ссавці: гризуни, зайці, білки, лисиці, кішки, а також птахи (наприклад глухар), рідше – кабани, косулі та молоді олені. Зрідка може поїдати падло. При малочисельності потенційної здобичі рись здатна йти по її сліду. Майже ніколи не нападає на здобич з дерев. Тривалість життя 13-14 (макс. до 25) років.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Вирубка лісів та нестача їжі, браконьєрський відстріл заради хутра. Так, ціна хутра рисі на аукціоні в Ленінграді в 1963 році сягнула 660 доларів за

штуку (тоді як кращих соболів – лише 155 !). Останнім часом діяльність природоохоронних організацій на Заході призвела до повної заборони торгівлі шкірами рисі.

Зауваження. Існує два чіткі види рисі – вищенаведений та руда рись – *L. rufus* (Schreber), котра розповсюджена в помірних широтах Північної Америки. Американські автори виділяють у себе як вид також *L. canadensis* Kerr, хоча за рядом ознак вона знаходиться на рівні підвиду звичайної рисі, у котрої виділяють сім чітких підвидів.

***Rupicapra rupicapra carpatica* Count. 0 * Рис. 32**

САРНА, Серна, Серна, Кбргбті zerge, Kamznk vrchovskэ,
Chamois, Karpatische Gemse

Таксономія. Artiodactyla, Bovidae.

Ознаки. Довжина тіла 90-105 см. Сарна має розміри та зовнішній вигляд кози. Її роги стирчать вертикально і на кінці вони гачкоподібно загнуті назад, причому в самців сильніше ніж у самок. Ці роги постійні, тварина їх не скидає подібно до оленів чи козуль. Влітку хутро світле, іржаво-буре, з темною смугою вздовж хребта. Зимове хутро чорно-буре, з довгим ворсом ззаду, що особливо помітно у самців.

Біотоп. Криволісся у горах.

Поширення. Європейський монтанний вид. У Карпатській дузі населяє Високі Татри, Румунські Карпати.

Біономія. Сарна – денна стадна тварина. Є окремі стада з молодняком, які очолюються старою самкою, є стада молодих самців. Старі самці приєднуються до стад із самок під час гону, який відбувається в жовтні-грудні. Тоді між самцями відбуваються інтенсивні, але безкровні турнірні сутички. Вагітність триває 24-26 тижнів. У травні-червні самка народжує одного, рідше двох козенят. Годує їх молоком близько півроку, але вже з другого місяця життя вони урізноманітнюють свій раціон гірською травою. Влітку сарна живиться рослинами, взимку – бруньками, корою та лишайниками. При нестачі води лиже сніг.

Несприятливі фактори. Лімітуючим фактором для сарни є кліматичний. Суттєвим – перевипас худоби на гірських луках та пересування туристичних груп, а також браконьєрство, що й призвело до винищення тварин в межах України.

Зауваження. Вид був удало реакліматизований в Лужицьких го-

рах (1907), Есеніках (1913-1914), Великій Фатрі (1956), Низьких Татрах (1969-1970). Акліматизований навіть в далекій Новій Зеландії. Тому точка зору вчених про необхідність реакліматизації його в Українських Карпатах, де він був цілком знищений під час першої світової війни, заслуговує на увагу. Описано до 10 підвидів сарни.

Citellus citellus L. I (I)* Рис. 32

ХОВРАХ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ, Европейский суслик, Свис-так (рябко), Номокі ьрге, Sysel obusajнэ, European souslik, Eurordischer Ziesel

Таксономія. Rodentia, Sciuridae.

Ознаки. Довжина тіла 18-24 см. Тулуб продовгуватий, хвіст короткий, хутро на спині жовто-буре, з неясними світлими плямами, черево чисто жовте. Підборіддя та смуги коло очей білі.

Біотоп. Окультурені степові ділянки, переважно на рівнині і, в першу чергу, залишки неораної землі та багаторічні травостої.

Поширення. Середня та Південно-Східна Європа, Мала Азія, Ліван, Кавказ. В Україні зустрічається тільки в межиріччі Дністер-Прут (в районі Хотина тощо) та в незначній кількості в Закарпатті у межиріччі Тиси і Латориці – с. Соломоново (Шоломоново) поблизу Чопа.

Біономія. Ховрахи живуть колоніально. Риють косі та вертикальні нори завглибшки 80 см і завдовжки 1,5-6,0 м. Дорослі особини впадають у зимову сплячку вже в кінці липня-серпні, молоді – трохи пізніше. Ніяких кормових запасів не робить, зимує за рахунок накопиченого влітку підшкірного жиру. Із стану сплячки виходить у березні-квітні. На поверхні активний тільки в суху погоду зранку та ввечері. Тримається недалеко від своїх нір. Спарювання відбувається відразу після зимової сплячки. Самка народжує 1-11 голих, сліпих малят після вагітності тривалістю 25-28 діб. Молоді вкриваються хутром у віці 17-19 днів, а наприкінці 4 тижня стають зрячими. Живляться ховрахи зеленою масою рослин, зерном, можуть хапати також комах і навіть пташенят. У дуже спекотні роки ховрах впадає у додаткову літню сплячку.

Несприятливі фактори та заходи охорони. Значна кількість молодих ховрахів гине під час першої зимівлі і лише поодинокі особини доживають до віку 6-8 років. Тварини також гинуть від отрутохімікатів, деградації місць перебування (оранка в районі роз-

ташування колоній). Для збереження виду в Закарпатті необхідно в місцях найбільш щільного поселення утворити заказник, з перспективою утворення національного парку (межиріччя Тиси та Латориці).

Зауваження. У фауні Закарпаття із ряду гризунів до червонокнижних відносяться також: снігова полівка (*Chionomys nivalis* Martins) та водяна полівка мала (*Arvicola terrestris schermani* Shaw). Перша з них живе на кам'янистих ділянках Карпат, на висотах 1300-2000 м, друга – на полонинах з багатим трав'янистим покривом, переважно в асоціаціях щавлю гірського.

Marmota marmota L. 0 * Рис. 32

БАБАК АЛЬПІЙСЬКИЙ, Альпийский сурок, Свистун,
Navasi marmota, Sviŕgt vrchovskэ, Alpine marmot, Alpen-
murmeltier

Таксономія. Sciuridae.

Ознаки. Тіло потужне, завдовжки 40-60 см. Голова коротка та широка, хвіст кудлатий, ноги короткі з сильними кігтями, пристосованими до риття землі. Хутро зверху сіро- або жовто-буре, знизу і з боків – іржаво-жовте. Кінець хвоста та верх голови чорні. Найбільший європейський гризун. Вага досягає 8 кг.

Біотоп. Гірські крутосхили в поясі та вище поясу криволісся на висотах 1400-2300 м н. р. м.

Поширення. Європейський монтанний вид. Відомий з Альп, Піреней та Карпат. В результаті реакліматизації тепер зустрічається в Східних Альпах та Низьких Татрах. В Українських Карпатах був повністю знищений в 20-их роках ХХ ст.

Біологія. Живе невеличкими колоніями, котрі складаються з родичів – матки і підрослої молоді. Така група нараховує від 3 до 18 членів і може займати площу від 1 до 3 га. Свою територію мітить секретом лицевих залоз, обтираючи мордочкою каміння та рослинність. Дорослі самці тримаються поодинокі. Хоча бабак й активний вдень, помітити його досить важко, але можна почути свист. При небезпечі ховається в нори, довжина яких сягає 10-20 м. Зимуює бабак групами, закриваючи вхід в нору камінням та травою. Зимівля триває з жовтня до кінця квітня-початку травня. Спарювання відбувається невдовзі після зимівлі, а через 33-35 днів вагітності самка приносить 5-7 малят. У віці 40-50 днів молодь вперше виходить з нори. Статевозрілим стає у віці 2-3 років. Живиться рос-

линною їжею: травою, молодими пагонами кущів, ягодами. Неприятливі фактори та заходи охорони. Небезпеку для бабаків становлять вівчарські пси, а також вівчарі, які колись вику- рювали бабаків з нір. Таким чином винищувались цілі колонії, оскільки бабаки досить прив'язані до місць проживання. Неприят- ливим є також перевипас худоби у місцях проживання бабаків, оскільки вони далеко від нір ніколи не віддаляються.

Зауваження. Питання реакліматизації бабаків неодноразово піднімалося на різних рівнях. Остання спроба Карпатського запов- ідника разом із Татранським національним парком (Словаччина) закінчилася невдало, оскільки всі шість особин, яких завезли з Сло- вацьких Татр, виявились самцями. Методика реакліматизації відо- ма, оскільки більшість спроб закінчилася вдало (Низькі Татри, Піренеї, Юра, Шварцвальд та ін.). Хоча були й невдачі – гірський масив Крконоші.

ДОДАТКИ

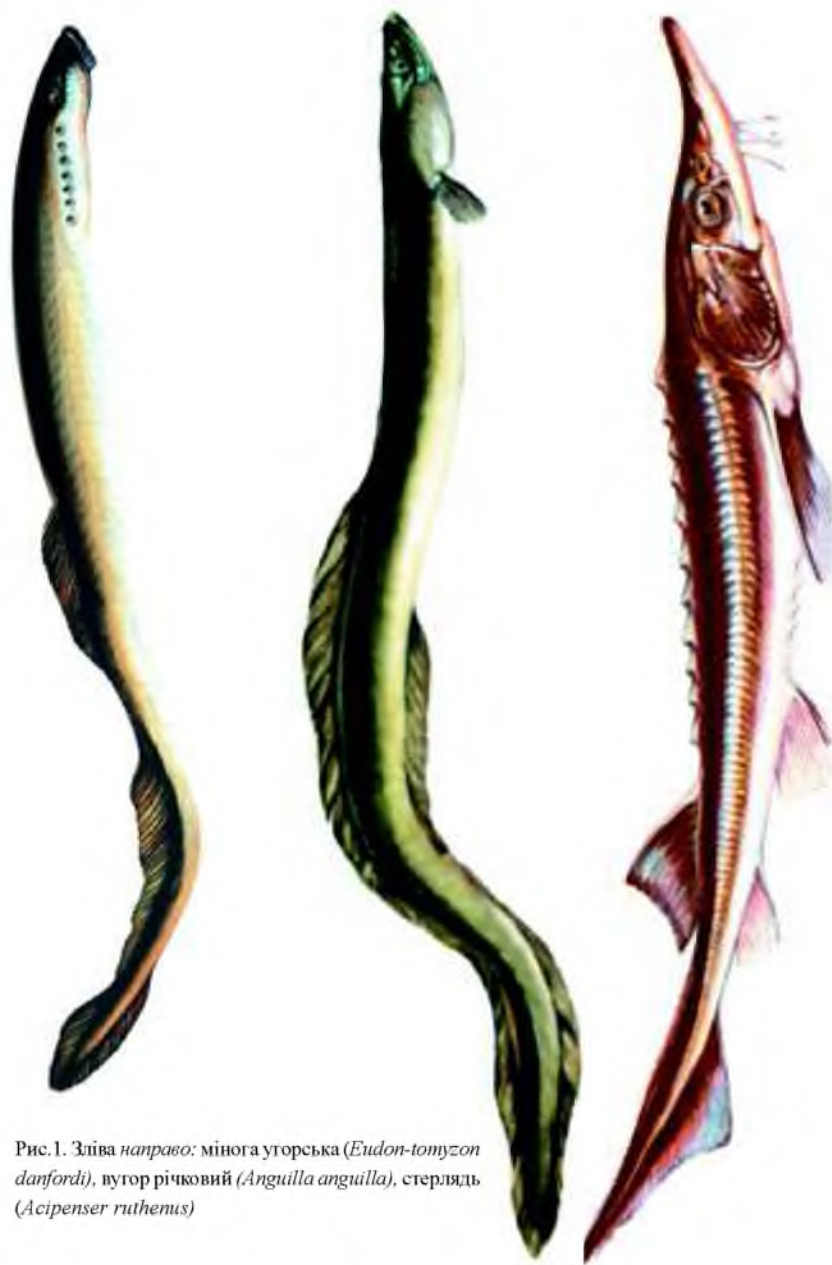

Рис. 1. Зліва направо: мінога угорська (*Eudontomyzon danfordi*), вугор річковий (*Anguilla anguilla*), стерлядь (*Acipenser ruthenus*)

Рис.2. Зліва: Харіус європейський (*Thymallus thymallus*),
справа: лосось дунайський (*Hucho hucho hucho*)

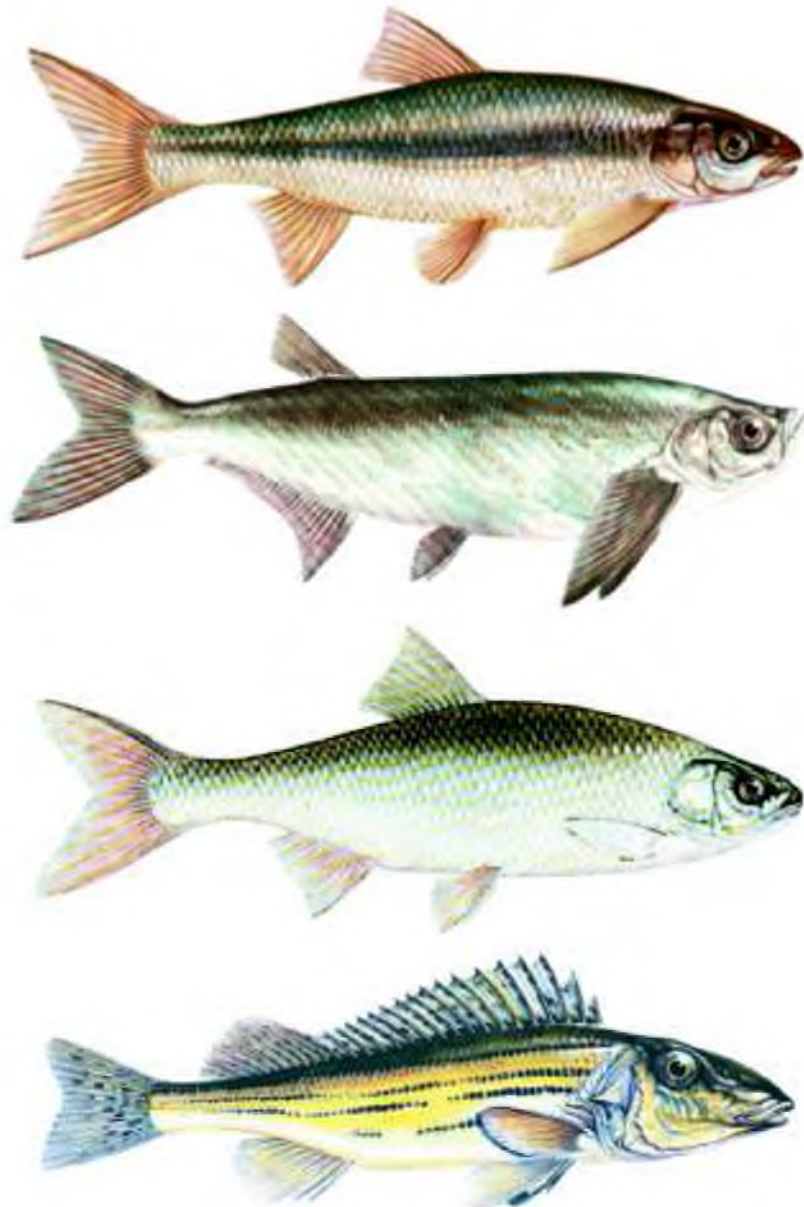

Рис. 3. Зверху вниз: ялець-андруга закарпатський (*Leuciscus souffia agassizi*), чехоня (*Pelecus cultratus*), плітка паннонська (*Rutilus pigus virgo*), йорж смугастий (*Gymnocephalus schraetser*)

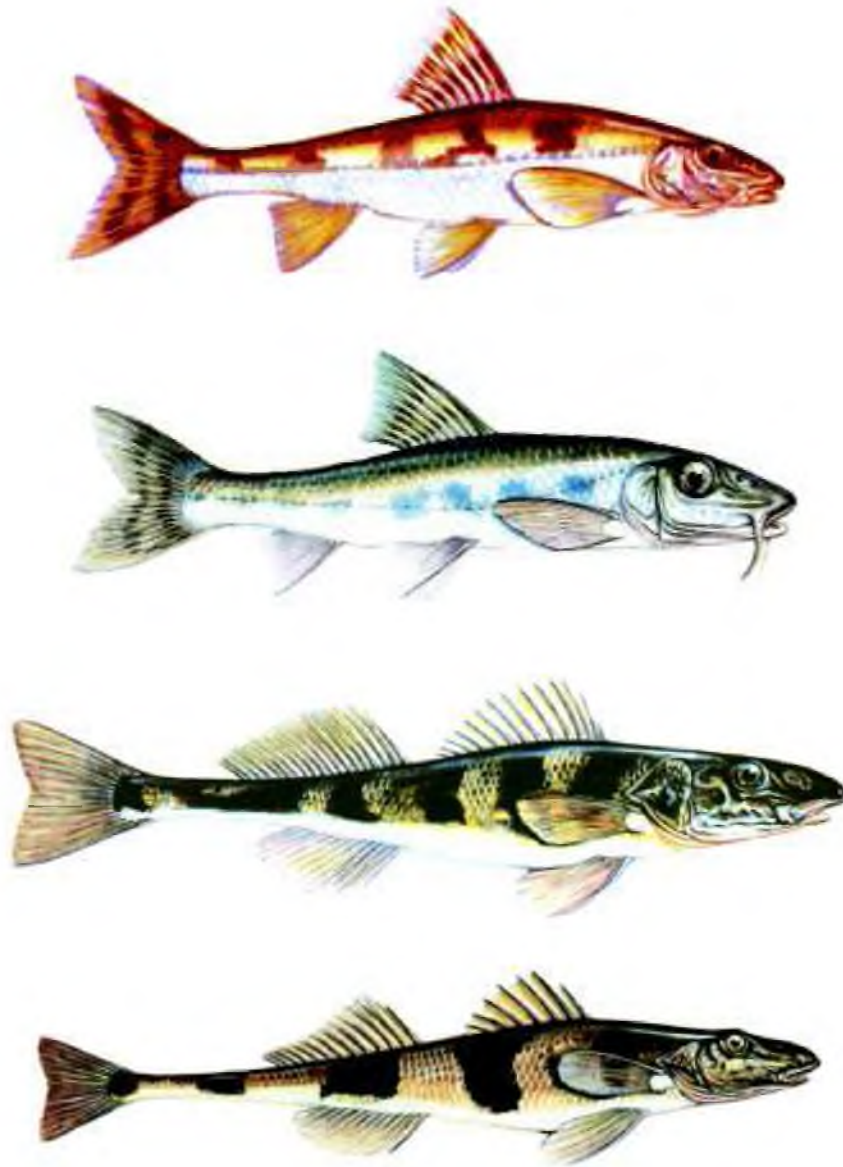

Рис. 4. Зверху вниз: пічкур-дунайський довговусий (*Gobio uranoscopus frici*), пічкур Кеслера (*G. kessleri kessleri*), чіп звичайний (*Zingel zingel*), чіп малий (*Z. streber streber*)

Рис. 5. Зверху вниз: умбра (*Umbra krameri*), сом звичайний (*Silurus glanis*), гірська щипівка (*Sabanejewia aurata balcanica*)

Рис. 6. Зверху вниз: саламандра плямиста східна (*Salamandra salamandra salamandra*), тритон гір-ський (*Triturus alpestris*)

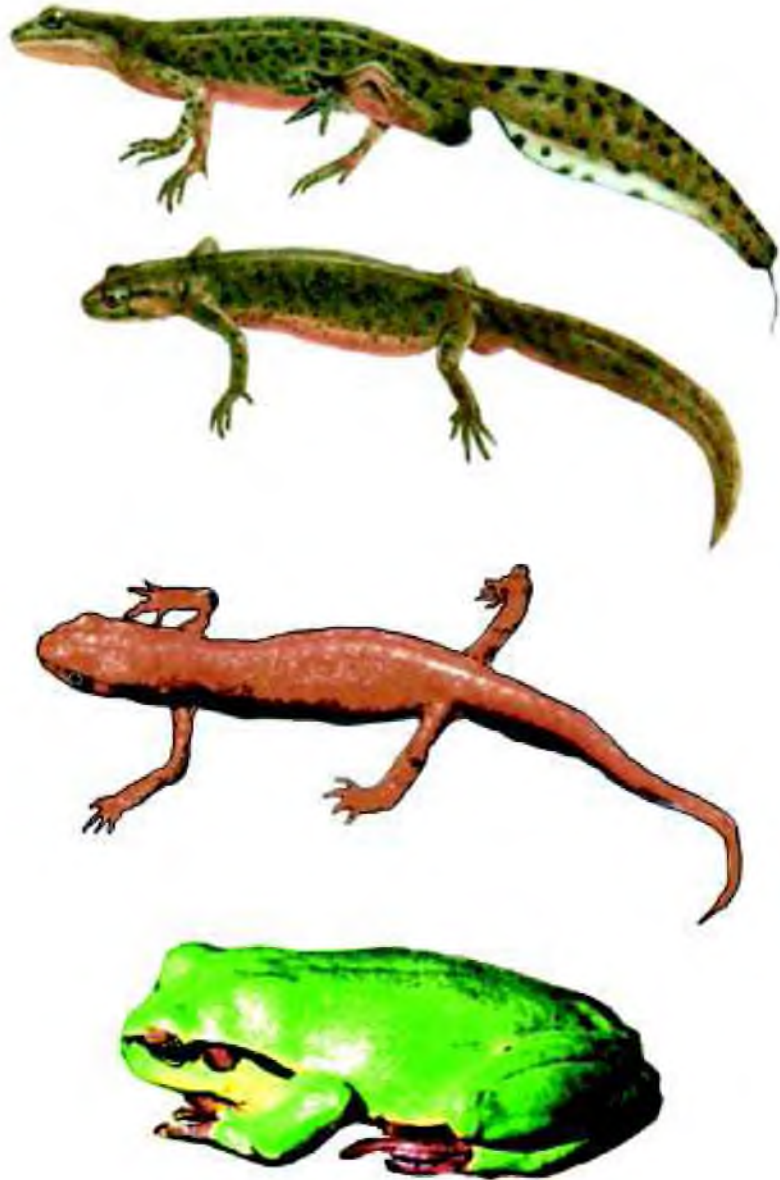

Рис. 7. Зверху вниз: тритон карпатський (*Triturus montandoni*) – у воді (самець та самка)
й на суші, квакша (*Hyla arborea arborea*)

Рис. 8. Зверху: жаба прудка (*Rana dalmatina*), знизу: жаба озерна (*R. ridibunda*)

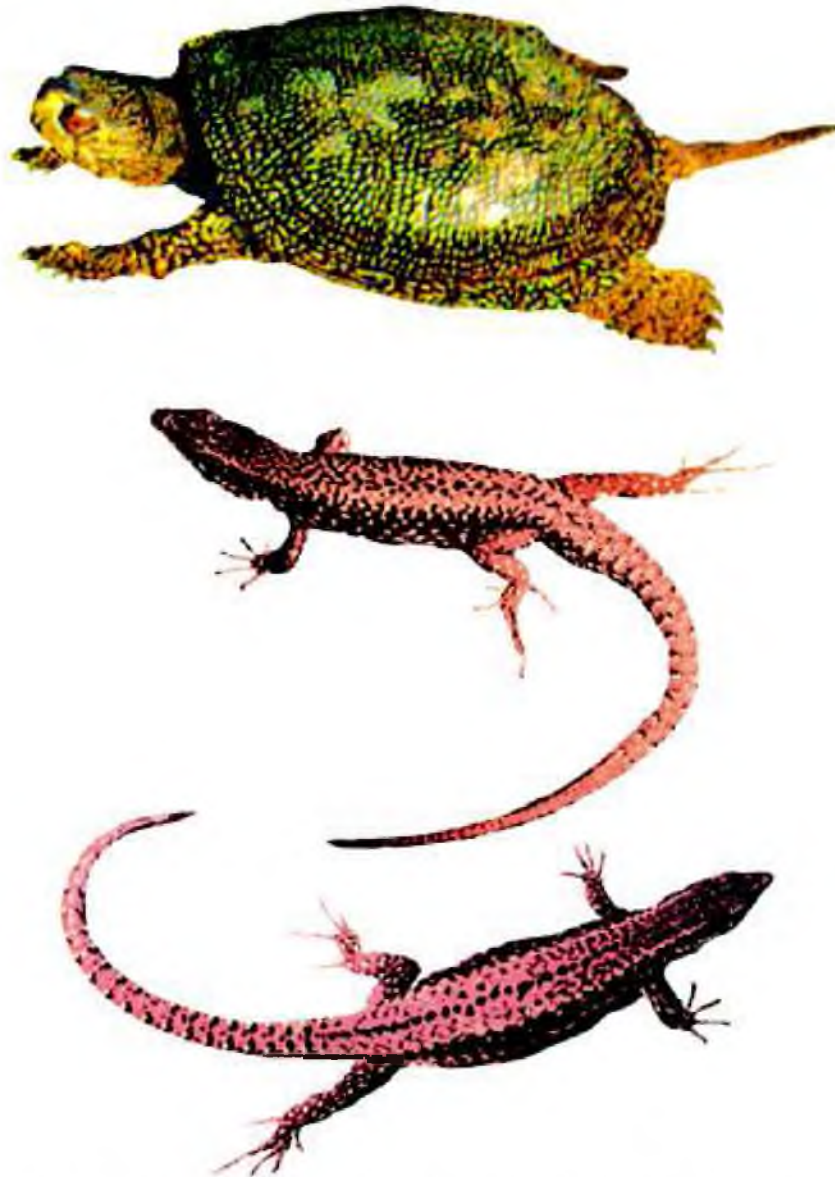

Рис. 9. Зверху вниз: черепаха болотна (*Emys orbicularis*) та ящірка мурова (*Podarcis muralis* : самець та самка)

Рис. 10. Зверху: ящірка зелена (*Lacerta viridis viridis* ♂), внизу: гадюка степова угорська (*Vipera ursini rakosiensis*)

Рис. 11. Зверху: полоз лісовий (*Elaphe longissima*), внизу: мідянка (*Coronella austriaca*)

Рис. 10. Зверху: ящірка зелена (*Lacerta viridis viridis* ♂), внизу: гадюка степова угорська (*Vipera ursini rakosiensis*)

Рис. 11. Зверху: полоз лісовий (*Elaphe longissima*), внизу: мідянка (*Coronella austriaca*)

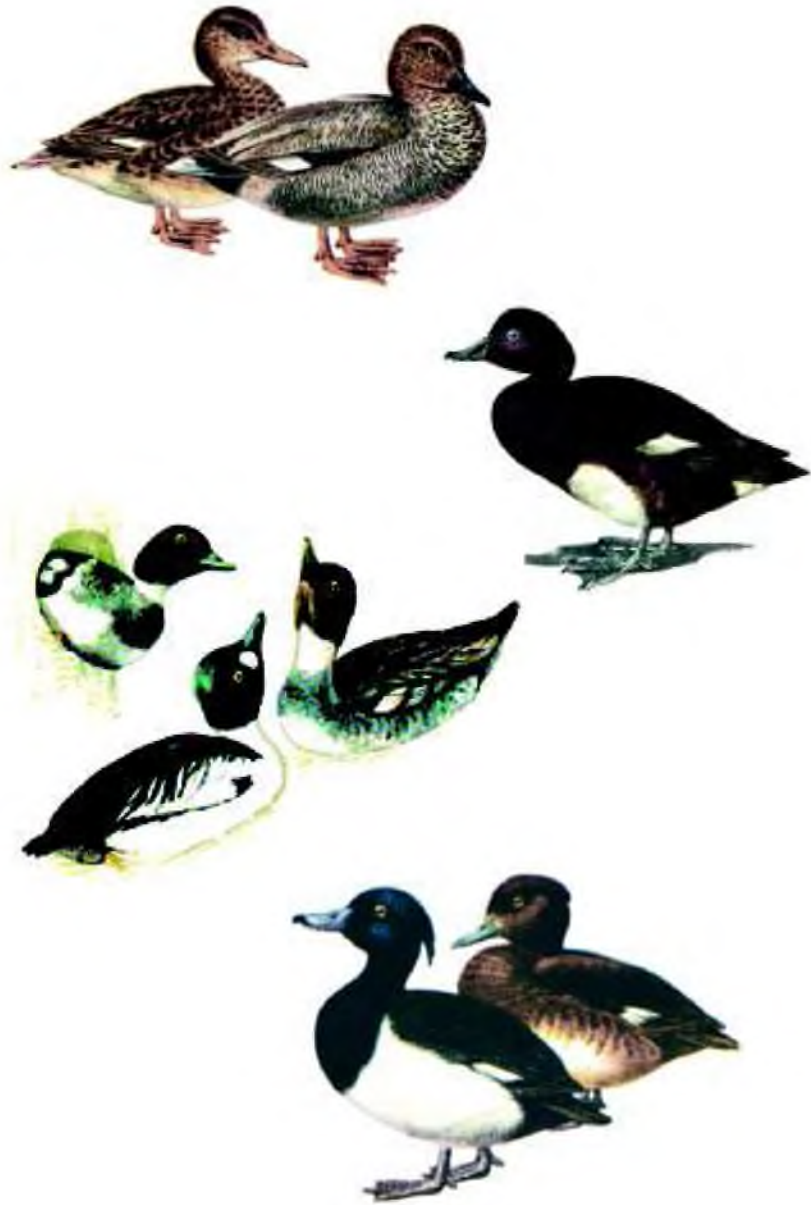

Рис. 14. Зверху вниз: нерозень (*Anas strepera*), чернь білоока (*Aythya nyroca*), гоголь (*Bucephala clangula* – зліва), чернь чубата (*A. fuligula*)

Рис. 15. Зверху: скопа (*Pandion haliaetus*), внизу: лунь луговий (*Circus pygargus*)

Рис. 16. Зверху зліва: шуліка рудий (*Milvus milvus*), справа: сокіл балабан (*Falco cherrug*),
внизу зліва: кібчик (*F. vespertinus*), справа: сокіл-сапсан (*F. peregrinus*)

Рис. 17. Зверху: беркут (*Aquila chrysaetos*), внизу: орел могильник (*Aquila heliaca* – зліва), змієїд (*Circus gallicus*)

Рис. 18. Зверху: орел-карлик (*Hieraaetus pennatus* – світла та темна форми), внизу: дрімлюга (*Caprimulgus europaeus*)

Рис. 19. Зверху: тетерук (*Lyrurus tetrix*), внизу: глухар (*Tetrao urogallus*)

Рис. 20. Зверху вниз: лебідь-шипун (*Cygnus olor*), кроншнеп великий (*Numenius arquatus*), деркач (*Crex crex*)

Рис. 21. Зверху: журавель сірий (*Grus grus*), внизу: крячок річковий (*Sterna hirundo*)

Рис. 22. Зверху вниз: крячок чорний (*C. niger*), крячок світлокрилий (*Chlidonias leucopterus*), крячок малий (*Sterna albifrons*)

Рис. 23. Зверху: пугач (*Bubo bubo* – зліва), совка (*Otus scops*), внизу: сипуха (*Tyto alba*)

Рис. 24. Зверху: сичик-горобець (*Glaucidium passerinum* – зліва), сич волохатий (*Aegolius funereus*), внизу: бджолоїдка (*Merops apiaster* – зліва), сорокопуд сірий (*Lanius excubitor*).

Рис. 25 Зверху вниз: завирушка альпійська (*Prunella collaris*), кам'яний дрізд строкатий (*Monticola saxatilis*), очеретянка прудка (*Acrocephalus paludicola*)

Рис. 26. Зверху вниз: корольок червоноголовий (*Regulus ignicapillus*), ремез (*Remiz pendulinus*), вісянка гірська (*Emberiza cia*)

Рис. 27. Зверху вниз: підковоніс малий (*Rinolophus hipposideros*), підковоніс великий (*R. ferrumequinum*), всередині зліва та справа: довгокрил звичайний (*Miniopterus schreibersi*), внизу: бурозубка альпійська (*Sorex alpinus*)

Рис. 28. Зверху та всередині зліва: нічниця Бехштейна (*Myotis bechsteini*), справа: нічниця ставкова (*M. dasycnema*), внизу: нічниця Наттерера (*M. nattereri*)

Рис. 29. Зверху вниз: горностаї (*Mustela erminea aestiva*), норка європейська (*M. lutreola hungarica*), видра річкова (*Lutra lutra lutra*)

Рис. 30. Зверху: борсук (*Meles meles*), внизу: тхір степовий (*Mustela eversmani hungarica*)

Рис. 31. Зверху: рись звичайна (*Lynx lynx carpathica*), внизу: кіт лісовий (*Felis silvestris*)

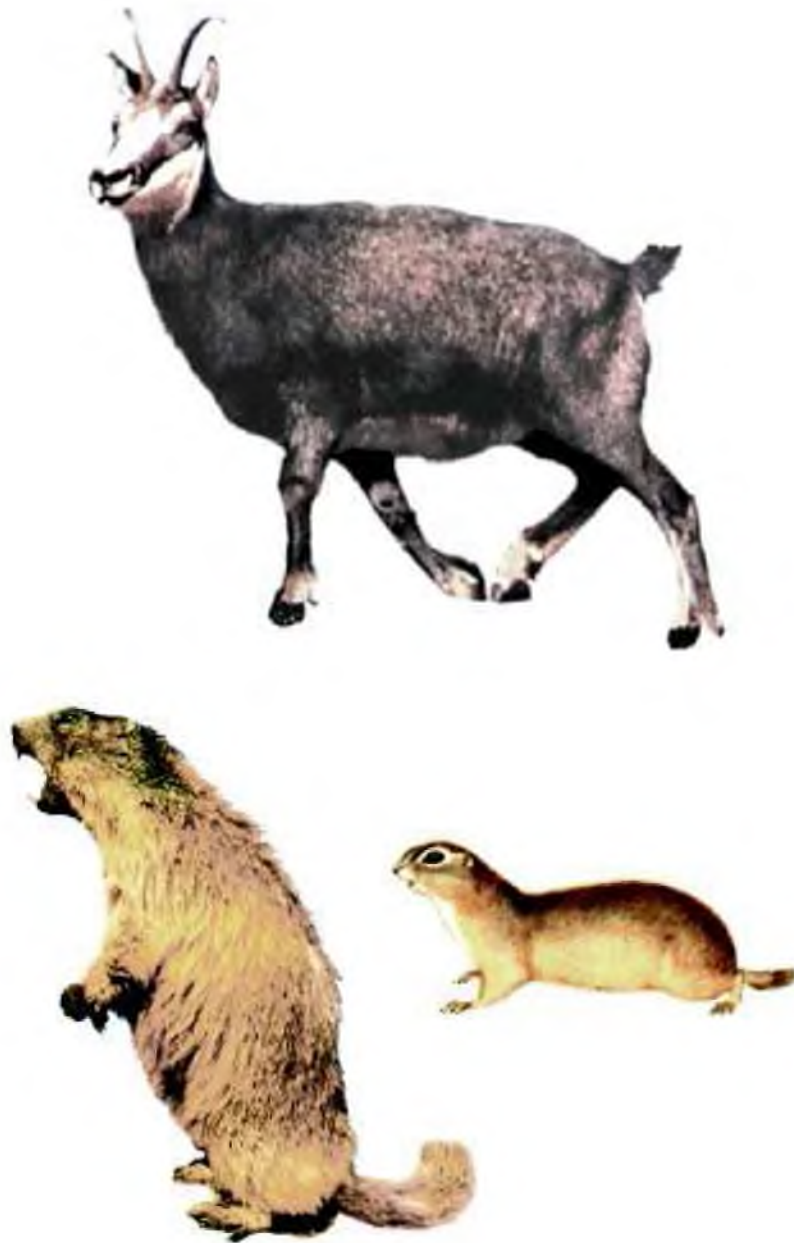

Рис. 32. Зверху: сарна (*Rupicapra rupicapra carpatica*), внизу зліва: бабак альпійський (*Marmota marmota*), справа: ховрах європейський (*Citellus citellus*)

ВИДИ ХРЕБЕТНИХ ТВАРИН, ЯКІ ЗАНЕСЕНІ ДОЧЕРВОНОЇ
КНИГИ УКРАЇНИ (1994)

КЛАСИ ТА ВИДИ

КРУГЛОРОТІ ТА РИБИ

1. Мінога угорська	<i>Eudontomyzon danfordi</i>
2. Мінога українська	<i>Eudontomyzon mariae</i>
3. Шип	<i>Acipenser nudiventris</i>
4. Стерлядь	<i>Acipenser ruthenus</i>
5. Осетер атлантичний	<i>Acipenser sturio</i>
6. Білуга чорноморська	<i>Huso huso</i>
7. Лосось чорноморський	<i>Salmo trutta labrax</i>
8. Лосось дунайський	<i>Hucho hucho hucho</i>
9. Харіус європейський	<i>Thymallus thymallus</i>
10. Умбра	<i>Umbra krameri</i>
11. Вирезуб	<i>Rutilus frisii</i>
12. Ялець данилевського	<i>Leuciscus danilewskii</i>
13. Ялець-андруга закарпатський	<i>Leuciscus souffia agassizi</i>
14. Пічкур дунайський довговусий	<i>Gobio uranoscopus</i>
15. Марена дніпровська	<i>Barbus barbus borysthenticus</i>
16. Марена кримська	<i>Barbus tauricus</i>
17. Шемяя дунайська	<i>Chalcalburnus chalcoides</i>
18. Рибець малий	<i>Vimba vimba tenella</i>
19. Морський коник чорноморський	<i>Hippocampus guttulatus microstephanus</i>
20. Лаврак губатий	<i>Morone labrax</i>
21. Судак морський	<i>Lucioperca marina</i>
22. Чоп великий	<i>Zingel zingel zingel</i>
23. Чоп малий	<i>Zingel streber streber</i>
24. Йорж смугастий	<i>Gymnocephalus schraetser</i>
25. Горбель світлий	<i>Umbrina cirrosa</i>
26. Зубарик звичайний	<i>Puntazzo puntazzo</i>
27. Губань зелений	<i>Labrus viridis</i>
28. Піскарка бура	<i>Callionymus festivus</i>

29. Піскарка сіра	<i>Callionymus belenus</i>
30. Бичок-рижик звичайний	<i>Neogobius platyros- tris</i>
31. Бичок золотистий	<i>Gobius auratus</i>
32. Морський півень	<i>Trigla lucerna</i>
33. Арноглос	<i>Arnoglossus kessleri</i>
34. Морський чорт	<i>Lophius piscatorius</i>

ЗЕМНОВОДНІ

35. Тритон карпатський	<i>Triturus montandoni</i>
36. Тритон альпійський	<i>Triturus alpestris</i>
37. Саламандра плямиста	<i>Salamandra salamandra</i>
38. Ропуха очеретяна	<i>Bufo calamita</i>
39. Жаба прудка	<i>Rana dalmatina</i>

ПЛАЗУНИ

40. Гекон кримський	<i>Mediodactylus kot- shyi danilewskii</i>
41. Жовтопуз	<i>Ophisaurus apodus</i>
42. Полоз жовточеревий	<i>Coluber jugularis</i>
43. Полоз леопардовий	<i>Elaphe situla</i>
44. Полоз лісовий	<i>Elaphe longissima</i>
45. Полоз чотирисмугий	<i>Elaphe quatuorlinea- ta</i>
46. Мідянка	<i>Coronella austriaca</i>
47. Гадюка степова східна	<i>Vipera ursini renar- di</i>

ПТАХИ

48. Пелікан рожевий	<i>Pelecanus onocrota- lus</i>
49. Пелікан кучерявий	<i>Pelecanus crispus</i>
50. Баклан довгоносий	<i>Phalacrocorax aris- totelis</i>
51. Баклан малий	<i>Phalacrocorax pyg- maeus</i>
52. Жовта чапля	<i>Ardeola ralloides</i>
53. Колпиця	<i>Platalea leucordia</i>
54. Коровайка	<i>Plegadis falcinellus</i>

55. Лелека чорний	<i>Ciconia nigra</i>
56. Казарка червоновола	<i>Rufibrenta ruficol- lis</i>
57. Лебідь малий	<i>Cygnus bewickii</i>
58. Огар	<i>Tadorna ferruginea</i>
59. Чернь білоока	<i>Aythya nyroca</i>
60. Гоголь	<i>Bucephala clangula</i>
61. Гага звичайна	<i>Somateria mollissima</i>
62. Савка	<i>Oxyura leucocephala</i>
63. Крохаль довгоносий	<i>Mergus serrator</i>
64. Скопа	<i>Pandion haliaetus</i>
65. Шуліка рудий	<i>Milvus milvus</i>
66. Лунь польовий	<i>Circus cyaneus</i>
67. Лунь степовий	<i>Circus macrourus</i>
68. Яструб-тювик	<i>Accipiter brevipes</i>
69. Канюк степовий	<i>Buteo rufinus</i>
70. Змієїд	<i>Circaetus gallicus</i>
71. Орел-карлик	<i>Hieraetus pennatus</i>
72. Орел степовий	<i>Aquila rapax</i>
73. Підорлик великий	<i>Aquila clanga</i>
74. Підорлик малий	<i>Aquila pomarina</i>
75. Могильник	<i>Aquila heliaca</i>
76. Беркут	<i>Aquila chrysaetos</i>
77. Орлан-білохвіст	<i>Haliaeetus albicilla</i>
78. Стерв'ятник	<i>Neophron percnopter- us</i>
79. Гриф чорний	<i>Aegyptius monachus</i>
80. Сип білоголовий	<i>Gyps fulvus</i>
81. Балобан	<i>Falco cherrug</i>
82. Сокіл-сапсан	<i>Falco peregrinus</i>
83. Боривітер степовий	<i>Falco naumanni</i>
84. Глухар	<i>Tetrao urogallus</i>
85. Журавель сирій	<i>Grus grus</i>
86. Журавель степовий	<i>Anthropoides virgo</i>
87. Дрофа	<i>Otis tarda</i>
88. Хохітва	<i>Tetrax tetrax</i>
89. Лежень	<i>Burhinus oedipnemos</i>
90. Зуйок морський	<i>Charadrius alexan- drinus</i>

91. Ходуличник	<i>Himantopus himantopus</i>
92. Кулик-сорока	<i>Haematopus ostralegus</i>
93. Поручайник	<i>Tringa stagnatilis</i>
94. Кроншнеп тонкодзьобий	<i>Numenius tenuirostris</i>
95. Кроншнеп великий	<i>Numenius arquata</i>
96. Кроншнеп середній	<i>Numenius phaeopus</i>
97. Дерихвіст лучний	<i>Glareola pratincola</i>
98. Дерихвіст степовий	<i>Glareola nordmanni</i>
99. Реготун чорноголовий	<i>Larus ichtheaetus</i>
100. Чеграва	<i>Hydroprogne caspia</i>
101. Пугач	<i>Bubo bubo</i>
102. Сич волохатий	<i>Aegolius funereus</i>
103. Сичик-горобець	<i>Glaucidium passerinum</i>
104. Сова довгохвоста	<i>Strix uralensis</i>
105. Сова бородата	<i>Strix nebulosa</i>
106. Сипуха	<i>Tyto alba</i>
107. Сорокопуд червоноголовий	<i>Lanius senator</i>
108. Сорокопуд сірий	<i>Lanius excubitor</i>
109. Шпак рожевий	<i>Sturnus roseus</i>
110. Завирушка альпійська	<i>Prunella collaris</i>
111. Очеретянка прудка	<i>Acrocephalus paludicola</i>
112. Корольок червоноголовий	<i>Regulus ignicapillus</i>
113. Кам'яний дрізд строкатий	<i>Monticola saxatilis</i>
114. Вівсянка чорноглова	<i>Emberiza melanocephala</i>
ССАВЦІ	
115. Їжак вухатий	<i>Erinaceus auritus</i>
116. Хохуля звичайна	<i>Desmana moschata</i>
117. Бурозубка альпійська	<i>Sorex alpinus</i>
118. Кутора мала	<i>Neomys anomalus</i>
119. Підковонос малий	<i>Rhinolophus hipposideros</i>
120. П. великий	<i>Rhinolophus ferrumequinum</i>
121. Н. бехштейна	<i>Myotis bechsteini</i>
122. Н. ставкова	<i>Myotis dasycneme</i>
123. Н. наттерера	<i>Myotis nattereri</i>

124. Н. триколірна	<i>Myotis emarginatus</i>
125. Довгокрил звичайний	<i>Miniopterus schreibersi</i>
126. Широковух європейський	<i>Barbastella barbastella</i>
127. Вечірниця мала	<i>Nyctalus leisleri</i>
128. В. велетенська	<i>Nyctalus lasiopterus</i>
129. Нетопир кожанковидний	<i>Pipistrellus savii</i>
130. Н. середземноморський	<i>Pipistrellus kuhli</i>
131. Заєць білий	<i>Lepus timidus</i>
132. Ховрак європейський	<i>Citellus citellus</i>
133. Вовчок садовий	<i>Eliomys quercinus</i>
134. Мишівка степова	<i>Sicista subtilis</i>
135. Тушканчик великий	<i>Allactaga jaculus</i>
136. Ємуранчик звичайний	<i>Scirtopoda telum</i>
137. Сліпак піщаний	<i>Spalax arenarius</i>
138. С. буковинський	<i>Spalax graecus</i>
139. С. білозубий	<i>Nonnospalax leucodon</i>
140. С. подільський	<i>Spalax zemni</i>
141. Полівка снігова	<i>Chliomys nivalis</i>
142. П. водяна мала	<i>Arvicola terrestris</i>
143. Афаліна чорноморська	<i>Tursiops truncatus</i>
144. Азовка	<i>Phocoena phocoena</i>
145. Білобочка чорноморська	<i>Delphinus delphis ponticus</i>
146. Горностаї	<i>Mustela erminea</i>
147. Тхір степовий	<i>Mustela eversmani</i>
148. Норка європейська	<i>Mustela lutreola</i>
149. Перев'язка звичайна	<i>Vormela peregusna</i>
150. Борсук	<i>Meles meles</i>
151. Видра річкова	<i>Lutra lutra</i>
152. Кіт лісовий	<i>Felis silvestris</i>
153. Рись звичайна	<i>Lynx lynx</i>
154. Тюлень-монах середземноморський	<i>Monachus monachus</i>
155. Зубр	<i>Bison bonasus</i>

Примітка: види набрані жирним шрифтом, якщо вони зустрічаються в Закарпатті регулярно (розмножуються, зимують, щорічно мігрують), види підкреслені, якщо вони нерегулярно, чи не кожен рік залітають, заходять на територію Закарпаття та на сусідні

території, набрані звичайним шрифтом і не підкреслені види котрі взагалі не зустрічаються в Закарпатті.

Література

1. Банников А.Г., Даревский И.С., Рустамов А.К. Земноводные и пресмыкающиеся СССР. -М.: Мысль, 1971. -304 с.
2. Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. -Київ: Інтерекоцентр, 1997. -711 с.
3. Бобринский Н.А., Кузнецов Б.А., Кузякин А.П. Определитель млекопитающих СССР. -М.: Просвещение, 1965. -382 с.
4. Владыков В. Рыбы Подкарпатской Руси и их главн•йшие способы лова. -Ужгород, 1926. -147 с.
5. Власова Е.К. Материалы по ихтиофауне Закарпатья// Научные записки. Ужгородский государственный университет. Зоология. -1956. -16. -С.3-38.
6. Власова Е.К. Лососевые рыбы (Salmoidei) рек Закарпатья// Научные записки. Ужгородский государственный университет. Фауна и животный мир Советских Карпат. -1959. -40. -С.89-100.
7. Воїнственський М.А. Птахи. -К.: Радянська школа, 1984. -304 с.
8. Грабар А. Птицы подкарпатской Руси (Avifauna Carpathorossika). Обработка О.Є.Лугового// Беркут. -1997. -6, вип. 1-2. -С.90-102.
9. Гептнер В.Г., Насимович А.А., Банников А.Г. Млекопитающие Советского Союза. Парнокопытные и непарнокопытные. -М.: Высшая школа, 1961. -1. -776 с.
10. Гептнер В.Г., Слудский А.А. Млекопитающие Советского Союза. Хищные (гиены и кошки). -М.: Высшая школа, 1972. -2. -Часть 2. -552 с.
11. Даревский И.С., Орлов Н.Л. Редкие и исчезающие животные. Земноводные и пресмыкающиеся (справочное пособие). -М.: Высшая школа, 1988. -463 с.
12. Довганич Я.Е. Млекопитающие// В кн.: Флора и фауна заповедников СССР. Фауна Карпатского заповедника. М.: ВИНТИ, 1988. -С. 36-43
13. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ в Європі (Берн, 1979 рік). -К.: ВАТ "КДНК", 1998. -76 с.
14. Колюшев И.И. Промысловые звери Закарпатья// Научные записки. Ужгородский государственный университет. Биология. -1955. -11. -С. 5-36.
15. Колюшев І.І. Короткий визначник риб Закарпатської області УРСР. -Ужгород: Видавництво Ужгородського держ. універси-

- тету, 1949. -33 с.
16. Коллюшев І.І. Фауна позвоночных животных Советских Карпат / Научные записки. Ужгородский государственный университет. Фауна и животный мир Советских Карпат. -1959. -40. -С.3-20.
 17. Коллюшев І.І. Короткий визначник амфібій і рептилій Закарпатської області. -Ужгород: Обласна друкарня, 1971. -40 с.
 18. Корнеев О.П. Охороняймо корисних звірів нашої країни. -К.: АН УРСР, 1963. -48 с.
 19. Корнеев О.П. Розповіді про звірів. -К.: Радянська школа, 1985. -144 с.
 20. Котенко Т.И. Охрана амфибий и рептилий в заповедниках Украины// В кн.: Амфибии и рептилии заповедных территорий. - М.: Обл. типография г.Калинин, 1987. -С.60-80.
 21. Крочко Ю.І. Фауна хребетних тварин деяких печер та підземель Закарпатської області // Охорона природи Карпат. -Ужгород: Карпати.- 1974.- С. 172 - 175.
 22. Крочко С.І., Крочко В.Ю. Рідкісні та зникаючі ссавці Українських Карпат та рекомендації по їх охороні. -Ужгород.-1987.- 30 с.
 23. Крочко Ю.И. Рукокрылые Украинских Карпат: Автореф. дисс. ... доктора биол. наук. -Киев, 1992. -34 с.
 24. Курсков А.Н. Рукокрылые охотники. -М.: Лесная промышленность, 1978. -136 с.
 25. Кушнірук В.О. До біології альпійського тритона// -Тез. конф. до ХХ-річчя Ужгородського у-ту “Флора і фауна Українських Карпат”. -Ужгород: Вид-во Ужгородського держ. університету, 1965. -С.84-85.
 26. Леме Ж. Основы биогеографии. -М.: Прогресс, 1976. -309 с.
 27. Луговой О.А. Земноводные – Amphibia и Пресмыкающиеся – Reptilia// В кн.: Флора и фауна заповедников СССР. Фауна Карпатского заповедника. М.: ВИНТИ, 1988. -С. 15-18.
 28. Луговой А.Е. Птицы// В кн.: Флора и фауна заповедников СССР. Фауна Карпатского заповедника. М.: ВИНТИ, 1988. -С.19-35.
 29. Луговой А.Е., Мателешко Ю.И. Новые изменения в фауне птиц урочища Черный Мочар (Закарпатская область)// Праці Українського орнітологічного товариства (Київ). -1996. -1. -С.30-35.
 30. Луговой А.Е., Потіш Л.А. Материали к инвентаризации орнитофауны Регионального ландшафтного парка “Стужица”// Заповідна справа в Україні. -1998. -4, вип.2. -С. 24-32.
 31. Луговой А.Е., Потіш Л.А., Кузьма В.Ю., Геревич А.В. Измене-

- ния в населении птиц Западного Закарпатья во второй половине XX столетия// Вестник зоол. -1999. -№2. -С.
32. Малі річки України// Яцик А.В., Л.Б.Бишовець, Є.О.Богатов та ін. -К.: Урожай, 1991. -294 с.
 33. Марисова І.В., Талпош В.С. Птахи України (польовий визначник). -К: Вища школа, 1984. -183 с.
 34. Матюшкин Е.Н. Рысь. -М.: Лесная промышленность, 1974. -64с.
 35. Млекопитающие фауны СССР. -М.-Л.: АН СССР, 1963. -1, 2. -2001 с.
 36. Поліщук В.В., Шепя В.В. Исторична біогеографія Дунаю. -Київ: Краса і мода-Бруклін-Київ ЛТД, 1998. -512 с.
 37. Природно-заповідний фонд Закарпатської області (довідник)// Антосяк В.М., Довганич Я.О., Павлей Ю.М. та ін. -Рахів: Івано-Франківська обласна друкарня, 1998. -303 с.
 38. Редкие и исчезающие животные Украины (справочник). Отв. ред. Сытник К.М. -К.: Наукова думка, 1988. -254 с.
 39. Руденко Г.П. справочник по озерному и садковому рыбководству. -М.: Легкая и пищевая пром., 1983. -311 с.
 40. Рыбы СССР// Лебедев В.Д., Спановская В.Д., Савванитова И.К. и др. -М.: Мысль, 1969. -448 с.
 41. Страутман Ф.И. Птицы Советских Карпат. -К.: АН УССР, 1954. -332 с.
 42. Страутман Ф.И. Птицы западных областей УССР. -Львов: Изд-во Львовского университета, 1963. -1, 2. -199 и 182 с.
 43. Тарашук В.І. Земноводні та плазуни. Фауна України. -К.: АН УРСР, 1959. -7. -246 с.
 44. Татаринов К.А. Фауна хребетних Заходу України. -Львів: В-во Львівського університету, 1973. -255 с.
 45. Турянин І. Народні назви тварин. -Зелені Карпати (Рахів). -1996. -№1-2. -С.64-68.
 46. Турянин І.І. Риби карпатських водойм. -Ужгород: Карпати, 1982. -143 с.
 47. Украинские Карпаты. Природа// Голубец М.А., Гаврусевич А.Н., Загайкевич И.К. и др. -К.: Наукова думка, 1988. -208 с.
 48. Фауна України. Риби. Вип. 1, 2 (2), 4. -К.: Наукова думка, 1980, 1982, 1983. -352, 360 і 381 с.
 49. Червона книга України. Тваринний світ. Заг. ред. М.М.Щерба-

- ка. -К: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1994. -461 с.
50. Щербак Н.Н., Щербань М.И. Земноводные и пресмыкающиеся Украинских Карпат. -К.: Наукова думка, 1980. -266 с.
 51. Яременко І.І. Матеріали к видовому составу и экологии амфибий Прикарпатья// Научные записки. Ужгородский государственный университет. Фауна и животный мир Советских Карпат. - 1959. -40. -С.85-88.
 52. Андйра М., Ногбўек J. Poznбўbme паље savce. -Praha: Mladб fronta, 1982. -253 s.
 53. Diesener G., Reichholf J., Diesener R. Obojzivelnnyky a plazy. -Bratislava: Ikar, 1997. -288 p.
 54. Dorst J. Ohrozenб рнродб. -Praha: Orbis, 1974. -408 p.
 55. Europ's Environment. The Dobшль Assessment. -Ed. D. Stanners & Ph. Bourdeac. -London: Earthscan Publications, 1995. -P. 230.
 56. Gйnsbшl B., Thiede W. Greifvцgel. -Mьnchen-Wien-Zьrich: BLV Verlagsgesellschaft mbH, 1991. -390 s.
 57. Gozmбny L. Septemlingual dictionary of the names of european animals. -Budapest: Akadйmiai kiady, -V. 1. -1171 p.
 58. Hrabe S., Oliva O., Opatrnб E. Кни паљич губ, obojzivelnnyky a plazy. -Praha: Statni pedagog. naklad., 1973. -348 s.
 59. Kolbe H. Die Entenvцgel der Welt. -Leipzig: Neuman Verlag, 1972. -515 s.
 60. Magyar G., Hadarics T., Waliczky Z. et al. Magyarorszбg madarainak nйvjegyzйke (An annotated list of the birds of Hungary). -Budapest-Szeged: Winter Fair, 1998. -202 p.
 61. Pelikбn J., Gaisler J., Rцdl P. Паље savci. -Praha: Academia, 1979. -163 s.
 62. Ponec J. Zo zivota plazov. -Bratislava: Priroda, 1978. -196 s.
 63. Reichholf J. Cicavce. -Bratislava: Ikar, 1996. -288 p.
 64. Sauer F. Vodnй vtбky. -Bratislava: Ikar, 1996. -288 p.
 65. Terofal F. Sladkovodnй ryby europских vфd. -Bratislava: Ikar, 1997. -288 p.
 66. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their distribution and Abundance. Ed.: W.J.M. Hagemeijer and M.J. Blair. -London: T. & A.D. Poyser, 1997. -903 p.
 67. Tomialojй L. Ptaki Polski. Rozmieszczenie i liczebнос. -Warszawa: Paцstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990. -462 s.
 68. Vцrpus Kцnyv. A magyarorszбgon kipusztult йs veszйlyeztetett-йs бilatlafajok. -Budapest: Akadйmiai kiady, 1990. -360 s.

Зміст – Content

Передмова – Introduction	3
Круглороті – Cyclostomata	5
Риби – Pisces	6
Земноводні – Amphibia	20
Плазуни – Reptilia	27
Птахи – Aves	32
Ссавці – Mammalia	63
Додатки – Appendixes	79
Література – References	118

Підписано до друку 29.12.1999.
Формат 60x84/16. Офсетний папір. папір друк № 1.
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 8.25.
Тираж 500. Замовлення 2339.

Віддруковано з готового оригінал-макета
у ВАТ «Патент»
88000 м. Ужгород, вул Гагаріна, 101.

Науково-довідкове видання

Раритетна фауна Закарпаття. – Книга 1.

РАРИТЕТНА ФАУНА ЗАКАРПАТТЯ
ХРЕБЕТНІ ТВАРИНИ

Автори: *Олексій Луговой*
Андрій Ковальчук

Рецензенти: **Віталій Поліщук**
Людмила Шевцова
Володимир Мальцев

Загальне редакція,
комп'ютерна верстка та графіка *А. Ковальчука*
Графіка на обкладинці *Н. Ковальчук*
Коректор *Є. Лозинська*

Карпатський Екоклуб "РутенІя"

Rare Fauna of Transcarpathia. – Issue 1.

**THREATENED FAUNA OF
TRANSCARPATHIA
VERTEBRATE ANIMALS**

Authors: *Oleksiy Lugovoy*
Andrey Kovalchuk

Reviewers: *Vitaliy Polishchuk*
Ludmyla Shevtsova
Volodymyr Maltsev

General edition,
Computer design and illustration by A. Kovalchuk
Illustration of jacket by N. Kovalchuk
Corrected by Je. Lozinska

CARPATHIAN ECOLOGICAL CLUB “RUTHENIA”